

**MÁTTÁÁTTÂSHALDÂTTÂS
ARÂŠODDÂDEM VUÁVÁM
VUÁĐUSEH**

OPETUSHALLITUS
UTBILDNINGSTYRELSEN

Miäradâs OPH-700-2022

Siskáldâs

1. Arâšoddâdemvuávám vuáđuseh já páiháliih arâšoddâdemvuávámeh	4
1.1 Arâšoddâdemvuávám vuáđuseh já toi kenigitteevuotâ	4
1.2 Páihálâš arâšoddâdemvuávám	5
1.3 Päärni arâšoddâdemvuávám	6
1.4 Ääših, moh meriduvvojev páihálávt	8
2. Arâšoddâdem tárguttâs já almoliuh ulmeh	10
2.1 Kenigâsvuodah, moh stivrejev arâšoddâdem ornim	10
2.2 Arâšoddâdem toimâhäämih	13
2.3 Arâšoddâdem päärni šoddâm já oppâm pálgást	14
2.4 Árvuvuáđu	15
2.5 Oppâmibárdâs	17
2.6 Pedagogisávt tiäduttum šoddâdem, máttááttâs já tipšo ubâlâšvuotâ	17
2.7 Vijđes mättim	18
Jurdâččem já oppâm	19
Kulttuurlâš mättim, vuáruvaikuttâs já olgospyehtim	19
Alnees huolâtem já argâtááiduh	20
Maangâluuhâmtáiduh	20
Digitaallâš mättim	21
Uásálistem já vaiguttem	21
2.8 Ääših, moh meriduvvojev páihálávt	21
3. Arâšoddâdem toimâkulttuur	23
3.1 Toimâkulttuur ovdem já prinsipeh, moh stivrejev tom	24
Uáppee siärvádâh toimâkulttuur váimusin	24
Siärvádâh, mii movtjidit sierâdmân já vuáruvaikuttâsân	25
Uásálâšvuotâ, oovtviärdásâšvuotâ já täsiárvu	25
Kulttuurlâš maangâhamásâšvuotâ já kielâtiädulâšvuotâ	26
Pyereestvaijeem, torvolâšvuotâ já kilelis eellimvyehi	26
3.2 Arâšoddâdem oppâmpirrâseh	27
3.3 Oovtâstpargo arâšoddâdmist	28
Oovtâstpargo huolâtteijeiguin	28
Oovtâstpargo sierâ pelijguin	29
3.4 Ääših, moh meriduvvojev páihálávt	30
4. Arâšoddâdem pedagogisii toimâ vuávám já olášuttem	31

4.1 Pedagogisii tooimâ čujosraami.....	31
4.2 Pedagogisâš dokumentistem.....	32
4.3 Maanġâpiälásiih pargovyevih.....	32
4.4 Sierâdem ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem kâlden.....	33
4.5 Oppâm syergih	34
Kielâi riges maailm.....	35
Olgospyehtim maanġâ häämih	37
Mun oovtâst iärâsijguin	38
Mun tuudhâm já tooimâm pirrâsistân.....	40
Mun šoodâm, lihâdâm já ovdánâm.....	41
4.6 Kielân já kulttuurân lohtâseijee târkkilistee uáinuh	43
Kyevtkielâlâš arâšoddâdem	44
4.7 Ääših, moh meriduvvojev páihálávt.....	45
5. Päärni toorjâ.....	47
5.1 Prinsiipeh já ovdâsvástádâsah, moh stivrejev torjuu ornim	47
Torjuu ornim já olášuttem ovdâsvástádâsah.....	47
5.2 Oovtâstpargo torjuu ääigi	49
Oovtâstpargo parnijn já huolâttejjein.....	49
Maanġâ syergi oovtâstpargo	49
5.3 Torjuu olášuttem arâšoddâdmist	50
Almos toorjâ	51
Pehtilittum toorjâ	51
Eromâš toorjâ.....	51
Torjuu häämih.....	52
5.4 Päärni torjuu árvuštállâm.....	53
5.5 Päärni arâšoddâdemvuávám torjuu ääigi.....	53
5.6 Miärádâs pehtilittum já eromâš torjust sehe toorjâpalvâlusâin	55
5.7 Ääših, moh meriduvvojev páihálávt.....	57
6. Arâšoddâdem, mii vuáđuduvá muulsâiävtulii pedagogiikân teikâ eromâš uáinun.....	59
6.1 Ääših, moh meriduvvojev páihálávt.....	59
7. Tooimâ árvuštállâm já ovdedem arâšoddâdmist.....	60
7.1 Pedagogisii tooimâ árvuštállâm já ovdedem	60
7.2 Ääših, moh meriduvvojev páihálávt.....	61

1. Arâšoddâdemvuávám vuáđuseh já páiháliih arâšoddâdemvuáváameh

Arâšoddâdemvuávám vuáđuseh lii väldikodálâš miärádâs, mon Máttááttâshaldáttâs lii adelâm arâšoddâdemlaavá¹ vuáđuld já mon miel páiháliih já paarnij arâšoddâdemvuáváameh ráhtojeh já arâšoddâdem olášuttoo. Arâšoddâdemvuávám vuáđusij ráhtim stivree eromášávt arâšoddâdemlaahâ, mast asâttuvvoo pärni vuoigâdвуоđâst arâšoddâdmân sehe arâšoddâdem uulmijn. Ovdâmáttááttâs, mon asâttâl vuáđumáttááttâs², lii uási arâšoddâdem. Ovdâmáttááttâs stivree Máttááttâshaldáttâs miärádâssân adelum Ovdâmáttááttâs máttááttâsvuávám vuáđuseh.

Arâšoddâdem lii syemmilii škovlâvuáhâduv uási sehe tergâdis paje pärni šoddâm já oppâm pálgást. Arâšoddâdem ulmen lii tuárjuđ pärni oppâm hinnáid, ovdediđ juátkojeijee oppâm já škovliittâsân lohtâseijee täsiárvu olášuttem inklusiivljij prinsiiij miäldásávt³. Prinsiiid kuleh puoh parnijd kyeskee oovtlágán vuoigâdвуоđâh, täsiárvu, oovtviärdásâšvuotâ, olgooštmettumvuotâ, maanġapiälâsâšvuotâ áárvust anneem sehe sosiaallâš uásálâšvuotâ já siärvuslâšvuotâ⁴. Inklusiivlâšvuotâ lii tuávádâhhân viijdes, já tom kalga anneđ puoh parnijd kyeskee já arâšoddâdem orniimân lohtâseijee prinsiiin, árvun já olesvâldâlâš jurdâččemvyehhin. Taat vuáđusâššikirje lii rahtum inklusio prinsiiij miel, moh suogârdâllojeh eromášávt árvuvuáđu kiedâvušsee lovvoost 2, toimâkulttuur uáinust lovvoost 3 já pärni torjuu uáinust lovvoost 5. Huolâtteijein lii vuosâsajasâš ovdâsvástádâs pärni šoddâdmist. Arâšoddâdem tuárju já tievâsmit paaihiij šoddâdepargo já västid jieijâs uásild paarnij pyereestvajemist.

Arâšoddâdem väldikodálii stivrim tárguttâssân lii lääččiđ oovtviärdásiid hinnáid arâšoddâdmân uásálistee paarnij olesvâldálii šoddâmân, ovdánmân já oppâmân.

Arâšoddâdemvuávám vuáđusij vuolgâsaijeen láá pärni šoddâmpirrâs já arâšoddâdem toimâpirrâs nubástusah. Toos lasseen vuáđusijn láá valdum huámmášumán lahâasâtem nubástusah. Vuáđuseh láá valmâštállum čonâsjuávkkuoovtâstpargoost, já uđđâsumos tutkâm- já ovdedempargo puátuseh láá onnum ävkkín.

Arâšoddâdemvuávámubâlâšvuotâ lii kuulmâ tääsist. Tot šadda väldikodálii arâšoddâdemvuávám vuáđusijn, páiháliijn arâšoddâdemvuávámijn sehe paarnij arâšoddâdemvuávámijn.

1.1 Arâšoddâdemvuávám vuáđuseh já toi kenigitteevuotâ

Arâšoddâdemvuávám vuáđusij pargon lii tuárjuđ já stivriđ arâšoddâdem ornim, olášuttem já ovdedem sehe ovdediđ ollâ tääsi já oovtviärdásii arâšoddâdem olâšume oles enâmist. Arâšoddâdem

¹ Arâšoddâdemlaahâ (540/2018)

² Vuáđumáttááttâs²laahâ (628/1998) já vuáđumáttááttâsasáttâs (852/1998)

³ Arâšoddâdemlaahâ 3 §

⁴ HE 148/2021 vp: Haldáttâs iävtuttâs ovdâskoodán laahân arâšoddâdemlaavâ nubâsmitmist, s. 30–31

uáivild vuáválii já ulmemiäldásii šoddâdem, máttáattem já tipšo ubâlâšvuodâ, mast tiäduttuvvoo eromâšávt pedagogiik⁵.

Arâšoddâdemvuávám vuáduusijn meriduvvoo arâšoddâdem olášuttem tehálumosijn uulmijn já siskáldásâin, arâšoddâdem uárnejee já paarnij huolâttejei koskâsii oovtâstpargoost, maangâ syergi oovtâstpargoost sehe päärni arâšoddâdemvuávám siskáldásâst⁶.

Arâšoddâdemvuávám vuáduseh lii arâšoddâdem uárnejeeid riävtálávt kenigittee miärádâs. Vuádušäššikirje ana sistees miärádâsâi lasseen teevstâ, mii iššeed ubâlâšvuodâ iberdem. Jyehi lovo loopân láá nurrum ääsih, moh meriduvvojeih páihálávt já moh stivrejeih páihálii arâšoddâdemvuávám ráhtim já arâšoddâdem olášuttem. Arâšoddâdemvuávám vuáduusijn láá meid čujottâsah lahâaasâtmân. Čujottâsâi tárguttâssân lii čielgâsmittiđ vuádusteevstâ ohtávuodâ lahâaasâtlíi vuáduun.

Taan vuádušäššikirjeest uáivilduvvoo **arâšoddâdem uárnejeejen** kieldâ, kieldâovtâstume teikâ priivaat palváluspyevittejee⁷. Tuávádâh huolâttejee kiävttoo, ko uáivilduvvoo päärni vaanhim teikâ eres huolâttejee.

1.2 Páihálâš arâšoddâdemvuávám

Arâšoddâdem uárnejeejeih kalgeh ráhtiđ já tuhhiittiđ vâldikodálij arâšoddâdemvuávám vuáduusij vuáduul páiháliid arâšoddâdemvuávámijid. Arâšoddâdemvuávám ráhtimkenigâsvuotâ kuáská meid kieldâ haahâm ávus arâšoddâdemtoimân já kieldâ kocceem paarnij priivaat peivikiäččutoomân teikâ priivaat peerâpeivitiipšon. Páiháliih arâšoddâdemvuávámeh láá kenigitteeh, já taid kalga árvuštállâđ já ovdediđ. Páihálii arâšoddâdemvuávám puáhtá ráhtiđ nuuvt, ete tot kuáská puoh toimâhaamijid (peivikiäččutoimâ, peerâpeivitiipšo já ávus arâšoddâdemtoimâ) teikâ jieškote-uv toimâháámán sierâ. Arâšoddâdem uárnejeejeih pyehtih sooppâđ uárnejeejeeraajid rastaldittee oovtâstpargoost ko arâšoddâdemvuávám ráhtoo, árvuštálloo já ovdeduvvoo⁸.

Arâšoddâdemvuávám ráhtoo tienuuvt, ete tot miäruštâl, stivree já tuárju arâšoddâdem ornim páihálávt. Ko vuávám ráhtoo, te kalga vâldiđ huámmášumán páiháliid sierânâsjiešvuovijid, máhđulijid pedagogisijid tiäddutmijid, paarnij táarbuid sehe arâšoddâdem kyeskee árvuštállâmtiäđu já ovdedempargo puátusijid. Páiháliih vuávámeh sätthi tärkkilistiđ vâldikodálijid vuáduusijid, mutâ toh iä pyevti kyeđđiđ meddâl mihheen laavâid, asâttâsâid teikâ arâšoddâdemvuávám vuáduusij vaattâm uulmijid teikâ siskáldâsâid.

Arâšoddâdemvuávám ráhtimist váldojeih huámmášumán eres vuávámeh, moh ráhtojeh páihálii tääsist, tego

⁵ Arâšoddâdemlaahâ 2 §

⁶ Arâšoddâdemlaahâ 21 §

⁷ Arâšoddâdemlaahâ 1 §

⁸ Arâšoddâdemlaahâ 22 §

- arâšoddâdmân, parnijd já perruid kyeskee vuáváameh já miäradâsah
- ovdâmáttááttâs máttááttâsvuávám
- vuáđumáttááttâs máttááttâsvuávám
- máhđulâš vuáđumáttááttâsân valmâšteijee máttááttâs máttááttâsvuávám
- párnáisuojâlemlaavâ miäldásâš paarnij já nuorâi pyereestvaijeemvuávám⁹
- siärváduštemvuávám¹⁰
- oovtviärdásâšvuotâ- já täsiärvuvuávám¹¹.

Arâšoddâdem uárnejijee huolât tast, ete arâšoddâdem pargeid, huolâtteijeid sehe parnijd adeluvvoo máhđulâšvuotâ uásálistidâ páihálii arâšoddâdemvuávám rähtimân já oovdedmân¹².

Päärni šoddâm já oppâm palgá jotkuuvâšvuotâ já čavosvuotâ turvim tiet ovdâ- já vuáđumáttááttâs ovdâsteijeeh uásálisteh arâšoddâdemvuávám rähtimân já oovdedmân. Páihálii arâšoddâdemvuávám rähtidijn pargoo oovtâstpargo kieldâ sierâ haldáttâhsuorgijguin sehe sosiaal- já tiervâsvuotâhuolâttâs pargoid tipšoo virgeomâháiguin (loho 3.3).

Arâšoddâdem uárnejijee tuhhit arâšoddâdemvuávám sierâ taggaar arâšoddâdem várás, mii adeluvvoo suomâkielân, ruotâkielân, sâmikielân sehe táárbu miel eres kielân¹³.

Arâšoddâdem uárnejijee pargon lii árvuštállâđ arâšoddâdem, maid tot addel, sehe uásálistidâ tooimâs ulguupiälâsâi árvuštálmân¹⁴. Páihálii arâšoddâdem árvuštáldijn puáhtá anneeđ ävkkín aalmuglii arâšoddâdem tiätuvuárhá Vardast¹⁵ pyevtittum árvuštállâmtiäđu sehe Aalmuglii škovlim árvuštállâmkuávdáá¹⁶ pyevtitem árvuštállâmniävuid. Árvuštállâm kiedâvuššoo tärhibeht lovvoost 7.

1.3 Päärni arâšoddâdemvuávám

Arâšoddâdmist orroo päärnist lii arâšoddâdemlaavâ turvim vuoigâđvuotâ finniđ vuáválii já ulmemiäldâsâi šoddâdem, máttááttem já tipšo. Tai olášuttem várás ráhtoo arâšoddâdemvuávám jyehi páárnán, kii lii peivikiäjust já peerâpeivitipšooost¹⁷. Päärni arâšoddâdemvuávám vuolgâsaijeen kalgeh leđe päärni hiätu¹⁸ já táárбуh. Meid päärni uáivil já tuáivuid kalga selvättidâ já väldidâ huámmâšumân päärni arâšoddâdemvuávámprosesist¹⁹. Pargei ovdâsvástádâs lii uuccâđ hiäivulijd

⁹ Párnáisuojâlemlaahâ (417/2007) 12 § (1292/2013)

¹⁰ Laahâ siärváduštem oovdedmist (1386/2010) 15 §

¹¹ Oovtviärdásâšvuotâlaahâ (1325/2014) 6 a §, Laahâ nisonij já almai koskâsâi täsiáárvust (609/1986) 5 b §

¹² Arâšoddâdemlaahâ 20 §

¹³ Arâšoddâdemlaahâ 8 §

¹⁴ Arâšoddâdemlaahâ 24 §

¹⁵ Arâšoddâdemlaahâ 65-73 §

¹⁶ Laahâ aalmuglii škovlim árvuštállâmkuávdáást (1295/2013)

¹⁷ Arâšoddâdemlaahâ 23 §

¹⁸ Arâšoddâdemlaahâ 4 § já HE 148/2021 s. 34

¹⁹ Arâšoddâdemlaahâ 23 §

vuovijd päänri uáinui seelvâtmân. Lii tehálâš, ete sehe huolâtteijee já pargei huámmášumeh já uáinuh päänri ovdánem já oppâm mudoin sehe juávhust toimâmist válđojeh huámmášumán.

Päänri arâšoddâdemvuávám ráhtidijn lii tehálâš tubdâđ päänri mättim, naavcâid, individuaallijd táárbuid sehe suu kiásutteijee aášijd. Toos lasseen ráhtimist válđoo huámmášumán meid päänri kielâlâš, kulttuurilâš já uáinulâš tuávááš. Vuávám ráhtidijn tâi peividdijn annoo ävkkín päänri máhđulâš tooleeb arâšoddâdemvuávám sehe pedagogisii dokumentistem (loho 4.2). Päänri arâšoddâdemvuávámân čäällimnáál ulmeh asâttuvvojeh pargei pedagogisii toimân. Toh valdâleh tom, maht pedagogisii toimáin já oppâmpirrâsijn tuárjuh päänri ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem. Uulmijd aasâtdijn válđojeh huámmášumán meid huolâtteijee já máhđulij eres äššitobdei uáinuh päänri pyereestvajemist, ovdánmist, oppâmist já torjuu táárbuin.²⁰

Päänri arâšoddâdemvuávám lii toimâ vuávám já árvuštállâm niávvu. Paarnij arâšoddâdemvuávámijn pajaneijee ulmeh válđojeh huámmášumán pärnijuávhuh tooimâ vuávámist já olášutmist sehe oppâmpirrâsij já toimâkulttuur oovdedmist. Päänri arâšoddâdemvuávám ráhtoo, ko pärni lii algâttâm peivikiäjust teikâ peerâpeivitipšoost. Vuávám tárkkilistoo päänri táárbu mielđ ucemustáá ohtii ivveest²¹.

Päänri arâšoddâdemvuávámprosesist láá sierâ mudoh. Prosesân uásálisteh päänri máttátmist, šoddâdmist já tipšoost västideijee ulmuuh oovtâst huolâtteijein já paarnijn. Peivikiäjuin päänri arâšoddâdemvuávám ráhtimist já árvuštálmist västid arâšoddâdem máttáatteijen tohálâš olmooš. Arâšoddâdem sosionom mättim puáhtá anneeđ ävkkín eromášávt paarnij já perrui palvâlemvuáháduv tubdâm uásild. Arâšoddâdem sierânâsmáttáatteijee uásálist päänri torjuu táárbu, toorjâtoimái tâi toi olášuttem árvuštálmân táárbu mielđ. Arâšoddâdem máttáatteijee tâi arâšoddâdem sierânâsmáttáatteijee puáhtá uásálistid peerâpeivitipšoost orroo päänri arâšoddâdemvuávámprosesân. Päänri arâšoddâdemvuávám ráhtimân já árvuštálmân uásálisteh táárbu mielđ meid päänri ovdánem já oppâm tuárjoo äššitobdeeh teikâ eres tárbuliuh peleh.²²

Päänri arâšoddâdemvuávámân čállojeh päänri máhđulâš ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem toorjâ, ton olášuttem sehe torjuu vaikuttâs já toorjâtoimái olášume árvuštállâm. Jis päänrist lii miinii kuhesáigásâš puácuvođâid, mii váátá talhâstipšo, te sunjin ráhtoo tiervâsvuođâhuolâttâsâst talhâstipšovuávám²³. Tađe uásild ko talhâstipšovuávámân kulloo tiäđuh láá velttidmettumeh päänri arâšoddâdem orniimân, te toh čállojeh päänri arâšoddâdemvuávámân²⁴. Talhâstipšo olášutmist arâšoddâdmist suáppoo páihálávt. Arâšoddâdmist adelemnáál toorjâ kiedâvuššoo tárhibeht lovvoost 5.

Päänri arâšoddâdemvuávám olášume sehe arâšoddâdem pedagogisij toimâvuovij vaikuttâsâid päänri ovdánmân já oppâmân čuávuh merikoskâsávt. Päänri arâšoddâdemvuávám kalga tárhistid ucemustáá ohtii ivveest. Vuávám kalga kuittâg tárhistid ain, ko toos lii päänri táárbuin šaddee

²⁰ HE 148/2021, s. 34

²¹ Arâšoddâdemlaahâ 23 §

²² Arâšoddâdemlaahâ 23 § já HE 148/2021 s. 34

²³ Tiervâsvuođâhuolâttâsâhâ (1326/2010) 8 §

²⁴ Arâšoddâdemlaahâ 41 §

suijá.²⁵ Päärni torjuu táárbu sehe torjuu kelijdeijeevuodâ, ulmemiäldásâšvuodâ já vaikuttâs kalga árvuštállâđ já vuávám kalga peividiđ ain, ko torjuu tárbu muttoo. Jis pärni finnee pehtilittum tâi eromâš torjuu, te pääрни arâšoddâdemvuávám peividuvvoo haaldâtlii miärádâs siskáldâs miäldásávt²⁶. Aalgâ vuávám täärhistmân puáhtá puáttiđ ulmuin, kiäh pargeh paarnijn, teikâ pääрни huolâtteijest. Päärni arâšoddâdemvuávám árvuštáldijn árvuštállâm čuáccá eromâšávt tooimâ ornimáid, pedagogiik olášumán já toos, maht toorjâtoomah vaigutteh.

Päärni arâšoddâdemvuávám kalga anneeđ sistees čuávuvoo aášijđ:

- pääрни ovdánmân já oppâmân lohtâseijee nanoduvah sehe ääsih, moh kiäsutteh pääрни
- pääрни ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem tuárjoo ulmeh sehe tooimah uulmij olášutmân sehe olášume árvuštállâm
- toorjá, mon pärni máhđulávt taarbâš (loho 5)
- máhđulâš vuávám talhâstipšoin
- paarnij, pargei já huolâtteijei oovtâst soppum ääsih
- eres máhđuliih äššitobdeeh, kiäh láá uásálistám vuávám ráhtimân
- tiätu tast, ete kuás vuávám lii rahtum já tärhistum já kuás vuávám tärhistuvvoo čuávuvoo keerdi.

Päärni arâšoddâdemvuávám kalga toollâđ syeligâsâst²⁷. Arâšoddâdemlaavâ mielđ pääрни arâšoddâdmist västideijee ulmuin já torjuu táárbu, toorjâtoimâi tâi toi olášuttem árvuštálmân uásálistee ulmuin lii syeligâsâsttoollâmkenigâšvuodâ estihánnáá vuoigâdvuotâ finniđ nubijdis já adelid nubijdis sehe arâšoddâdem uárneijei já pyevtitteijei tagarijd tiäđuid, moh láá arâšoddâdem ornim, pyevtitem já torjuu árvuštállâm tááhust velttidmettumeh. Tiäđusirdem ulmen lii turvid pääрни hiäđu miäldásii arâšoddâdem olášume.

Tiäđui finniimân já luovâtmân kyeskee njuolgâdus kuáská meid tiilijđ, main pärni sirdâšuvá kiöldâ tâi priivaat palvâluspyevtitteijee ornim arâšoddâdmist nube kiöldâ tâi palvâlempyevtitteijee ornim arâšoddâdmân tâi main arâšoddâdmist sirdâšuvah ovdámáttááttâsân tâi vuáđumáttááttâsân. Päärni äššigâšvuotâ arâšoddâdmist lii almos tiätu. Päärni arâšoddâdem orniimân pyehtih kuittâg kuullâđ tiäđuh, maid kalga toollâđ syeligâsâst.²⁸

1.4 Ääsih, moh meriduvvojeh páihálávt

Páihálâš arâšoddâdemvuávám já pääрни arâšoddâdemvuávám ráhtojeh arâšoddâdemlaavâ miäldásávt arâšoddâdem uárneijee meridem vuovijn nuávditmáin uulmijđ já prinsiiijđ, moh láá kovvejum taan lovvoost já tai vuáđusij eres soojijn. Arâšoddâdemvuávám vuáđusijn miäruštálloo jieškote-uv váldulovo loopâst, ete maid páihálii arâšoddâdemvuávámist kalga ton lovo uásild meridiđ já valdâlid.

²⁵ Arâšoddâdemlaahâ 23 §

²⁶ Arâšoddâdemlaahâ 15 e §

²⁷ Arâšoddâdemlaahâ 40 §

²⁸ Arâšoddâdemlaahâ 41 § sehe ovdâmerkân laahâ virgeomâháá tooimâ almolâšvuodâst (621/1999) 24 §

Páihálii arâšoddâdemvuávámist puáhtá kevttiđ vuáđuteevstâ. Tehálâš lii kuittâg lekkâđ já toohâđ teevstâ konkreetlâžžân tienuuvt, ete tot stivree já tuárju arâšoddâdem olášuttem já ovdedem páihálávt.

Páihálávt puáhtá ráhtiđ sierâ vuávámijđ arâšoddâdem sierâ toimâhaamijđ. Páihálijđ arâšoddâdemvuávámijđ puáhtá ráhtiđ meid uárnejeije oovtâstpargon.

Páihálâš arâšoddâdemvuávám puáhtá tuhhiittuđ ollásávt tâi uásild jo-uv kieldâ, ohtâduv, juávhu teikâ toimâhäämi mielđ. Priivaat palvâluspyevtiteijee arâšoddâdemvuávám puáhtá tuhhiittuđ ovdil mainâšum prinsiiijguin teikâ nuuvt, ete tot kuáská palvâluspyevtiteijee oles tooimân.²⁹ Páihálâš vuávám árvuštálloo merikoskâsávt já tot ovdeduvvoo árvuštállâm vuáđuld.

Páihálii vuávám ráhtidijn arâšoddâdem uárnejeijee meerrid

- moid kieláid arâšoddâdemvuávám ráhtoo já tuhhiittuvvoo
- ráhtoo-uv arâšoddâdemvuávám ollásávt teikâ uásild uárnejeijee, ohtâduv, juávhu tâi toimâhäämi mielđ teikâ kuávlulâš vuáváamin
- maggaar arâšoddâdemvuávám rááhtus, aasij kiedâvuššâmoornig já almostittemtääpi kiävttojah
- maht arâšoddâdem pargeeh, päärnih já huolâtteijeeh uásálisteh arâšoddâdemvuávám ráhtimân, árvuštálmân já oovdedmân³⁰
- maht oovtâstpargo ovdámáttááttássáin, vuáđumáttááttássáin já pyereestvaijeemkuávlusosiaal- já tiervâsvuodâtoomâ äššitobdeiguin sehe eres tárbulij oovtâstpargokuomijguin olášuttoo arâšoddâdemvuávám ráhtimist
- maht páiháliih sierânâsjiešvievih, arâšoddâdem sierâlágán ornimvievih, ovdedem ulmeh sehe parnijđ kyeskee eres páiháliih vuávámeh váldojeh huámmášumân arâšoddâdemvuávám ráhtidijn
- maht páihálii arâšoddâdemvuávám olášume árvuštálloo já maht tot ovdeduvvoo (keejâ meid lovo 7).

Páihálii arâšoddâdemvuávámist valdâluvvojah

- pääрни arâšoddâdemvuávám ráhtim prooses páihálii uáinust. Valdâlmist miäruštállojah ráhtimân, čuávumân já árvuštálmân lohtâseijee oovtâstpargo já ovdâsvástádâsah arâšoddâdemlaavâ sehe tai vuáđusij miäldásávt
- arâšoddâdem syeligâsâst toollâmnáál tiäđui sirdemân já molsomân lohtâseijee vevievih.
- torjui lohtâseijee haldâttâhmiärdâsâi³¹ ráhtim prooses páihálii uáinust.

²⁹ Arâšoddâdemlaahâ 22 §

³⁰ Arâšoddâdemlaahâ 20 §

³¹ Arâšoddâdemlaahâ 15 e §

2. Arâšoddâdem tárguttâš já almoliuh ulmeh

Arâšoddâdem lii ohtsâškodálâš palvâlus, mast láá maanġah tooimah. Arâšoddâdem pargon lii ovdediđ paarnij olesváldálii šoddâm, ovdánem já oppâm oovtâstpargoost huolâtteijeiguin. Arâšoddâdem oovded paarnij täsiáarvu já oovtviärdäsâšvuodâ já iästá helbâm. Arâšoddâdmist oppum tiäđuh já tááiđuh nanosmitech paarnij uásálâšvuodâ sehe aktiivlii toimâm ohtsâškodeest. Lasseen arâšoddâdem tuárju huolâtteijeid šoddâdempargoost sehe taha máhđulâžžân sii uásálistem pargoelimân teikâ oppâmân.

2.1 Kenigâšvuodah, moh stivrejeh arâšoddâdem ornim

Kieldâ lii kenigâš ornid arâšoddâdem nuuvt vijdâht já tagarij toimâhamijguin, ko kieldâst lii tárbu. Arâšoddâdem kalga viggâđ ornid alda palvâlus kevtted já páihálijd táárbuid västideijee ávusorroomääigi³². Arâšoddâdem puáhtá arâšoddâdemlaavâ mielđ olášuttiđ peivikiäččutoimân, peerâpeivitipšon tâi ávus arâšoddâdemtoimân³³. Laavâst asâttum pääрни vuoigâdvuotâ arâšoddâdmân kuáská arâšoddâdmân, mii adeluvvoo peivikiäjust teikâ peerâpeivitipšoost. Huolâtteijee meerrid pääрни uásálistmist arâšoddâdmân. Ovdámáttáttâsâst orroo päärnist kalga lede máhđulâšvuotâ uásálistid arâšoddâdmân tienuuvt, ko laahâ addel vuoigâdvuodâ³⁴.

Kieldâ teikâ kieldâovtâstume puáhtá ornid arâšoddâdem jieš teikâ haahâđ arâšoddâdempalvâlusâid almoliu teikâ priivaat palvâlusâi pyevtitteijest. Ko hááhá arâšoddâdempalvâlusâid eres palvâlusâi pyevtitteijein, te kieldâ teikâ kieldâovtâstume kalga visásmuđ tast, ete haahâmnáál palvâlusah västideh tom tääsi, mii váttoo västideijee kieldâlii toimâst. Arâšoddâdem uárneijeijee västid tast, ete ton haahâm palvâlusah uárnejuvvojuh arâšoddâdmân kyeskee njuolgâdusâi sehe arâšoddâdemvuávám vuáđusij miäldásávt³⁵. Priivaat palvâluspyevtitteijee stivriimist, ravviimist já kocemist västid kieldâ toimâorgaan teikâ ton meridem virgehaldâšeijee, kuávluhaldâttâhvargádâh sehe Sosiaal- já tiervâšvuodâsyergi lope- já kocceemvirgádâh³⁶.

Kieldâ kalga huolâttid tast, ete päрни puáhtá finniđ arâšoddâdem pääрни eenikiellân orroo suomâ-, ruotâ- teikâ sâmikielân³⁷. Eres kielân meriduvvoo lovvoost 4.6.

Arâšoddâdem ornim stivreijeijee kenigâšvuodah vuáđuduveh Suomâ vuáđulaahân, arâšoddâdemlaahân já arâšoddâdmist adelum staatâräädi asâttâsân³⁸ sehe Arâšoddâdemvuávám vuáđusâid. Arâšoddâdmân heiviitteh meid haldâttâhlaavâ³⁹ já laavâ virgeomâháá toimâ

³² Arâšoddâdemlaahâ 5 § 4 moomeent

³³ Arâšoddâdemlaahâ 1 §

³⁴ Arâšoddâdemlaahâ 1 § já 12 §

³⁵ Arâšoddâdemlaahâ 5 § 2 moomeent

³⁶ Arâšoddâdemlaahâ 52 §

³⁷ Arâšoddâdemlaahâ 8 § já HE 40/2018 vp s. 89

³⁸ Staatâräädi asâttâs arâšoddâdmist (753/2018)

³⁹ Haldâttâhlaahâ (434/2003)

almolâšvuodâst⁴⁰. Suomâ vuáduulaavâ mielđ kiämmán ij uážu tuhhiittettee agâttáá asâttiđ sierâ sajattâhân suhâpele, ave, álgápuáttim, kielâ, oskolduv, uáinu, uáivil, tiervâsvuotâtile, vâdulâšvuodâ teikâ eres persovnân lohtaseijee suujâ vuáduđ⁴¹. Arâšoddâdem ornimist kalga vâldiđ vuotân meid kenigâšvuodâid, moh puátiđ eres lahâaasâtmist sehe aalmugijkoskâsijn sopâmušâin, moid Suomâ lii čonâdâttâm. Tágáreh láá iärâsij juávhusť oovtviärdâšâsvuotâlaahâ⁴², täsiárvulaahâ⁴³, Euroop olmoošvuogâdvuotâsopâmuš⁴⁴, OA pärnáá vuoigâdvuodâi sopâmuš⁴⁵, OA almossopâmuš vâdulij ulmui vuoigâdvuodâin⁴⁶, OA julgâštus algâaalmugij vuoigâdvuodâin⁴⁷ sehe OA pištee ovdánem ulmeh⁴⁸.

Arâšoddâdmân uásálistee pärnist lii vuoigâdvuotâ finniđ torjuu⁴⁹, peerusthánnáá arâšoddâdem uárnejjest⁵⁰. Arâšoddâdem uárnejjuvoo já ovdeduvvoo inkluusioprinsiip miäldâsávt, kuás puoh paarnijn lii vuoigâdvuotâ uásálistiđ oovtâst arâšoddâdmân ovdâmerkkân torjuu táárbuin, vâdulâšvuodâst teikâ kulttuurlii tuáváást peerusthánnáá.

Ko pärni taarbâš suu ovdánmân, oppâmân já pyereestvajemân torjuu (mañeláá pärni toorjâ) já uážu sosiaal- já tiervâsvuodâhuolâttâs toorjâtoimâid já palvâlusâid, te talle heiviitteh arâšoddâdemlaavâ⁵¹, sosiaalhuolâttâslaavâ⁵², vâdulâšvuodâ vuáduđ ornimnáál palvâlusâin já toorjâtoimâin adelum laavâ⁵³, ovdánemvâdulij spesiaaltipšoost adelum laavâ⁵⁴ já tiervâsvuodâhuolâttâslaavâ⁵⁵ sehe mii sosiaal- já tiervâsvuodâhuolâttâs palvâlusâin eres laavâin asâttuvvoo.

Arâšoddâdem vâldikodâlijñ uulmijn asâttuvvoo arâšoddâdemlaavâst. Ulmeh stivrejeh vuádušij sehe páihálii já pärni arâšoddâdemvuávám ráhtim, olâšuttem já árvuštállâm.

Arâšoddâdemlaavâ⁵⁶ mielđ arâšoddâdem ulmen lii

- 1) ovdediđ jyehi pärni ave já ovdánem miäldâsii olesvâldálii šoddâm, ovdánem, tiervâsvuodâ já pyereestvaijeem;
- 2) tuárjuđ pärni oppâm iävtuid já ovdediđ juátkojeijee oppâm já škovliittâslii täsiáárvu olâšuttem inkluusiivlij prinsii pij miäldâsávt;

⁴⁰ Laahâ virgeomâhái toimâ almolâšvuodâst (621/1999)

⁴¹ Suomâ vuáduulaahâ (731/1999) 6 §

⁴² Oovtviärdâšâsvuotâlaahâ (1325/2014)

⁴³ Laahâ nisonij já almai koskâsii täsiáárvust (609/1986)

⁴⁴ Euroop olmoošvuogâdvuotâsopâmuš 1990

⁴⁵ OA almossopâmuš pärnáá vuoigâdvuodâin 1989

⁴⁶ OA almossopâmuš vâdulij ulmui vuoigâdvuodâin 2007

⁴⁷ OA julgâštus algâaalmugij vuoigâdvuodâin 2007

⁴⁸ Kilelis ovdánem ulmeh – Agenda 2030. OA almosčuákkim 2015

⁴⁹ Arâšoddâdemlaahâ 15 a §

⁵⁰ Kieldâ, kieldâovtâstume tâi priivaat palvâluspyevitteijee, kj. lovo 1.1

⁵¹ Arâšoddâdemlaahâ 15 a §

⁵² Sosiaalhuolâttâslaahâ (1301/2014)

⁵³ Vâdulâšvuodâ vuáduđ ornimnáál palvâlusâin já toorjâtoimâst adelum laahâ (380/1987)

⁵⁴ Laahâ ovdánemvâdulij spesiaaltipšoost (519/1977)

⁵⁵ Tiervâsvuodâhuolâttâslaahâ (1326/2010)

⁵⁶ Arâšoddâdemlaahâ 3 §

- 3) olášuttiđ päänri sierâdmân, liihâdmân, táidoid já kulttuurärbivuáhán vuáduduvvee maanġapiälásii pedagogisii tooimâ já toohâđ máhđulâžžân positiivlijđ oppâmfeerimijđ;
- 4) visâsmittid oppâm ovdedeijee já mudoi-uv ovdedeijee, tiervâslii já torvolii arâšoddâdempirrâs;
- 5) turvid päänri kunnijâttee toimâvyevi já nuuvt pissoo vuáruvaikuttâskoskâvuodâid paarnij já arâšoddâdempargei kooskâst ko máhđulâš;
- 6) adelid puoh paarnijđ oovtviärdâsijđ máhđulâšvuodâid arâšoddâdmân, ovdedid oovtviärdâsâšvuodâ já suhâpeelij täsiáarvu sehe adelid kiärgusvuodâid iberdid já kunnijâttid almos kulttuurärbivyevi sehe jieškote-uv kielâlii, kulttuurlii, oskoldâhlii já uáinulii tuáváá;
- 7) huámmâšid päänri individuaallii torjuu táarbu já ornid ulmemiäldâsii torjuu arâšoddâdmist, ko tárbu itá, táarbu mielđ maanġâ syergi oovtâstpargoim;
- 8) ovdedid päänri oovtâstpargo- já vuáruvaikuttâstáiduid, ovdedid päänri toimâm viärdâsâšjuávhust sehe stivrid eettisávt ovdâsvástâdâslii já kilelis tooimân, nuubij ulmui kunnijâtmân já ohtsâškote jeessânvuotân;
- 9) visâsmittid päänri máhđulâšvuodâ uásálistid já uázžud vaiguttiđ olssis kyeskee äššijđ;
- 10) toimâđ oovtâst paarnij sehe päänri vanhimáin teikâ eres huolâtteijein päänri täsitiädulii ovdánem já olesváldálii pyereestvaijeem pyerrin sehe tuárjuđ päänri vaanhim teikâ eres huolâtteijee šoddâdempargoost.

Arâšoddâdem uárneijeijest lii kenigâsvuotâ muštâlid huolâtteijeid arâšoddâdem uulmijn já tooimâst ton jieškote-uv toimâhaamijn. Huolâtteijeid uárnejuvvo máhđulâšvuotâ uásálistid já vaiguttiđ suu päänri arâšoddâdem vuávámân, olášutmân já árvuštálmân. Lasseen huolâtteijeid uárnejuvvo merikoskâsávt máhđulâšvuotâ uásálistid páihálii já ohtâdâhkuáhtâsii arâšoddâdem vuávámân já árvuštálmân. Huolâtteijee uásálistmist páárnán máhđulávt adelemnáál torjuu vuávámân já árvuštálmân valdâluvvoo târhibeht lovvoost 5.

Paarnij uásálistem arâšoddâdmân heiviittâl perrui valjim, paarnij lahâasâtlíi vuoigâdvuodâ já arâšoddâdem uárneijeijee miärdâs miäldâsávt⁵⁷. Taam kalga väldid vuotân páihálij vuávámij ráhtimist.

Arâšoddâdmist oppâmpirâs kalga leđe oppâm ovdedeijee já mudoi-uv ovdedeijee sehe tiervâslâš já torvolâš, ko váldojeh vuotân päänri ahe já ovdánem. Toimâtileh já toimâpiergâseh kalgeh leđe ääšimiäldâsiih, já tain kalga väldid huámmâšumân estâttesvuodâ⁵⁸. Páárnán, kote lii peivikiäjust teikâ peerâpeivitipšoost, kalga faallâđ olmâ já šiev tääsi purrâmuš. Purâdem kalga leđe ulmemiäldâsávt uárnejum já stivrejum.⁵⁹ Arâšoddâdem lii oskoldâhlávt, uáinulávt já piäládâhpoolitlávt čoonnâsmettum. Arâšoddâdem ij uázú kevttiđ kávpálii vaiguttem kanavan. Muulsâiävtulii pedagogiikân tâi eromâš uáinun vuáduduvvee arâšoddâdem târkkilistoo lovvoost 6.

Arâšoddâdmist nuávditteh pargei tohálâšvuotâvátámâšâin já mittomân adelum njuolgâdusâid⁶⁰. Kieldâ kevttimnâál kalgeh leđe arâšoddâdmist orroo táarbu västideijee arâšoddâdem

⁵⁷ Arâšoddâdemlaahâ 12 já 19 §

⁵⁸ Arâšoddâdemlaahâ 10 §

⁵⁹ Arâšoddâdemlaahâ 11 §

⁶⁰ Arâšoddâdemlaahâ 25 – 33 § já 75 § já staatârâädi asâttâs arâšoddâdmist (753/2018)

sierânâsmáttáatteijee palvâlusah⁶¹. Pargovievâ tohálâšvuodáid kyeskee sirdâšumnjuolgâdusâin asâttuvvoo arâšoddâdemlaavâst⁶².

Arâšoddâdmist váldojeh huámmášumán pargosuojâlmân já torvolâšvuotân lohtâseijee njuolgâdusah, persovntiäđui kiedâvušmân já tiätusuáján kyeskee njuolgâdusah sehe parnijguin pargee rikostuáváá selvâtem stivreijee laavah. Paarnijd syeijeh viehâvâäldist, kiivsedmist já eres heemâdmist vuáválii muuneeld estim sehe njuolgâ tarvanem vievâst (Loho 3.1)⁶³. Torvolâšvuodâ ovdodem kalga leđe vuávâlâš já merikoskâsavt árvuštállum.

Kieldâ kalga, talle ko uárnee arâšoddâdem, toimâđ oovtâstpargoost máttáattâsâst, liihâdmist já kulttuurist, sosiaalhuolâttâsâst, párnáisuojâlmist, párnáiravviittâhtoimâst já eres tiervâšvuodâhuolâttâsâst västideijee sehe eres tárbulij pelijguin.⁶⁴ Arâšoddâdem pargeid kenigiteh meid njuolgâdusah, moh kyeskih sosiaalhuolâttâspalvâlussáid stivriimân já párnáisuojâlemalmottâst tohâmân⁶⁵.

2.2 Arâšoddâdem toimâhäämih

Arâšoddâdem toimâhäämih láá peivikiäččutoimâ, peerâpeivitipšo sehe ávus arâšoddâdemtoimâ⁶⁶. Arâšoddâdemlaavâ já arâšoddâdemvuávám vuádušij ulmeh stivrejeh puoh arâšoddâdem toimâhaamijd. Arâšoddâdemlaavâst miäruštâleh, ete moh laavâ sajuh kyeskih ávus arâšoddâdmân⁶⁷. Arâšoddâdem toimâhäämih iäráneh nubijnis. Ovdâmerkkân oppâmpirrâseh, resurseh, pargei škovliittâst já tohálâšvuodâvátámâšah, pargoviehârâhtus, párnijuávhui stuárudâh sehe paarnij já pargei koskâsâš koskâvuotâloho mulsâšuveh. Meid torjuu adelem máhđulâšvuodâh mulsâšuveh. Sierâ toimâhaamij jiešvuodâh váldojeh huámmášumán páihálii arâšoddâdemvuávám ráhtidijn, já ulmeh tárkkilistojeh toimâhaamij miel.

Lii tehálâš, ete huolâtteijeeh finnejeh tuárvi tiäđu puoh toimâhaamij siskáldâsâin já jiešvuodâin. Kieldâ kalga ornid stivrim já ravvim huolâtteijeeid faallâmnáál orroo arâšoddâdempalvâlusâin. Táárbu miel huolâtteijeein savâstálloo tast, ete mii arâšoddâdem toimâhaamijd já vijđoduvâid västid pärni tááruid já hiäđu. Ravvuuh já stivrim adeluvvojeh, ko ucâluveh palvâlussáid, sehe ko pärni lii jo miel di arâšoddâdempalvâlusâin.⁶⁸

Arâšoddâdem, mii olâšuttoo peivikiäjuin, lii táválumos arâšoddâdem toimâhaamijn. Peivikiäjuin toimâ lii juávkkuhámásâš. Párnijuávhuud puáhtá hammiđ jieškote-uv náál váldimáin huámmášumán ovdâmerkkân paarnij ahe, torjuu tárbu teikâ tot, ete láá-uv juávhusst siämmáá perruu pärnih. Juávhuuh kalgeh leđe pedagogisávt ulmemiäldásiih já tai ráhtimist nuávditteh pargei miärán já

⁶¹ Arâšoddâdemlaahâ 25 §

⁶² Arâšoddâdemlaahâ 75 §

⁶³ Arâšoddâdemlaahâ 10 §

⁶⁴ Arâšoddâdemlaahâ 7 §

⁶⁵ Sosiaalhuolâttâslaahâ 35 § (1301/2014) já párnáisuojâlemlaahâ (417/2007) 25 § (88/2010) ja 25 a § (1302/2014)

⁶⁶ Arâšoddâdemlaahâ 1 §

⁶⁷ Arâšoddâdemlaahâ 1 §

⁶⁸ Arâšoddâdemlaahâ 4 a 16 §

juávhui enâmusstuárudâhân sehe torjui lohtâseijee njuolgâdusâid⁶⁹. Peivikiäjui pargei maanġâáammátlâšvuotâ lii kvaliteetlii arâšoddâdem vyeimivääri, ko puohâi škovliittâs já máttim lii kiävtust sehe ovdâsvástádâsah, pargoh já áammátroolih olášuveh ulmemiäldásii vuovijn. Peivikiäjuin kalga leđe tooimâst västideijee hovdá⁷⁰.

Arâšoddâdemlaahâ tiäddut pedagogiik merhâšume já siämmâst arâšoddâdem máttáátteijei já sierânâsmáttáátteijei pedagogisii ovdâsvástádâs⁷¹. Olesovdâsvástádâs pärnijuávhui tooimâ vuávámist, tooimâ vuáválâšvuodâ já ulmemiäldásâšvuodâ olášumeest sehe tooimâ árvuštálmist já oovdedmist lii arâšoddâdem máttáátteijein. Arâšoddâdem máttáátteijeeh, sierânâsmáttáátteijeeh, sosionomeh, párnáitipšoooh já arâšoddâdem eres pargeeh vuávájeh já olášuteh tooimâ oovtâst.

Peerâpeivitipšo lii arâšoddâdem, mii olášuttoo uccâ juávhus. Tot uárnejuvoo peerâpeivikiäjüst, mii puáhtá leđe priivaat päikki tâi eres tipšosaje, mii lii pääihi nálâsâš⁷². Peerâpeivitipšo puáhtá ornid oovtâ teikâ kyevti tipšoo tâi sierânâstiilijn kulmâ tipšoo oovtâst ornim arâšoddâdmin⁷³. Peerâpeivikiäjui pargeemeereest sehe pärnijuávhui vuáđđudmist kalga väldid huámmášumán vâdulijd já mudoi torjuu tarbâseijee paarnijd⁷⁴. Peerâpeivitipšoooh västideh jieijâs juávhu tooimâst. Pedagogisâš jođettem já tooimâ stivrim tuárjuh peerâpeivitipšoi ulmemiäldásii tooimâ vuávám já olášuttem.

Ávus arâšoddâdemtooimâ olášuttem já tiäddučuágástuvah mulsâšuveh arâšoddâdem uárnejeijee miärádâsâi miel. Ávus arâšoddâdemtooimâ puáhtá ornid ovdâmerkkân sierâdemkieddi- teikâ kerhotoimân. Toimâ lii stivrejum já ulmemiäldâsâš. Ávus arâšoddâdemtoimâ puáhtá faallâđ ovdâmerkkân olgon lihâdem, sierâdem, taaidâ- teikâ lihâdemšoddâdem. Toos lasseen ávus arâšoddâdemtoimâ puáhtá faallâđ huolâtteijeid stivrejum oovtâst orroom parnijguin sehe eres sosiaallijd kontaktijd. Ávus toimâ kalga leđe vuávájum, vai arâšoddâdemlaavâ uulmijd puáhtá väldid tast huámmášumán. Uulmijd kalga väldid tađe vijdâsubbooh huámmášumán, mađe eenâb kiärdulávt já tävjibeht párnâáh tooimân uásálisteh. Toimâ luándu miel tiätu-uulmijd puáhtá tiäduittid eenâb ko iärásijd.⁷⁵

Vuárutipšo kalga ornid nuvvt vijdâht ko lii tárbu páárnán, kote taarbâš tom huolâtteijee pargo tâi uápui tiet. Vuárutipšo puáhtá ornid ehidij, oholoopâi já iho peivikiäččutoimân tâi peerâpeivitipšon. Vuárutipšoost paarnij uásálistem arâšoddâdmân lii távjá epikiärdulâš. Taam kalga väldid huámmášumán pedagogisii tooimâ já páárnán adelemnâál torjuu vuávámist já olášutmist.⁷⁶

2.3 Arâšoddâdem pärni šoddâm já oppâm pálgást

⁶⁹ Arâšoddâdemlaahâ 34–38 §

⁷⁰ Arâšoddâdemlaahâ 25 §

⁷¹ Arâšoddâdemlaahâ 2, 25 já 35 §

⁷² Arâšoddâdemlaahâ 1 § já 38 §

⁷³ Staatâräädi asättâs arâšoddâdmist (753/2018) 2 §

⁷⁴ Arâšoddâdemlaahâ 38 §

⁷⁵ Arâšoddâdemlaahâ 3 § 2. moomeent HE 40/2018 vp, s.85

Arâšoddâdem lii tehálâš uási päänri šoddâm já oppâm pálgá. Arâšoddâdem ráhtá vuáđu juátkojeijee oppâmân. Pärni puáhtá arâšoddâdmân fârustis jieijâs oovdeb eellimfeerim, mast merhâšittee tahhen láá huolátteijee já päänri koskâsih vuáruvaikuttâs- já kieresvuotâkoskâvuodâh. Pargei pargon lii ráhtiđ luáttámušlii koskâvuodâ páárnán. Huolátteijee já pargei koskâsâš oovtâstpargo puáhtá päänri elimân jotkuuvâšvuodâ já torvolâšvuodâ. Ko suáppoje päänri arâšoddâdem uulmijn, te ávus, áárvust annee já oovtâitosâš kuáhtám lii tehálâš. Merikoskâsâš oovtâstpargo lii tergâd, vai perrui já pargei ohtsâš šoddâdempargo hámmee päänri tááhust jiärmálii ubâlâšvuodâ.

Pärnivuodâ merhâšume iberdem sehe tiátu paarnij šoddâmist, ovdánmist já oppámist lii uási pedagogisii tooimâ vuádust. Siämmáá tehálâš lii tubdâđ jyehi päänri já vâldiđ huámmášumán suu individuaallâš ovdánem. Päänri tubdâm váátá nuuvt pissoo vuáruvaikuttâskoskâvuodâid pargei já paarnij kooskâst, ko máhđulâš⁷⁶.

Arâšoddâdem já toos kullee ovdámáttáttâs sehe vuáđumáttáttâs hámmeje päänri ovdánem já oppâm tááhust systemaatlávt ovdáneijee ubâlâšvuodâ já vuáđu juátkojeijee oppâmân. Kvaliteetlii ubâlâšvuodâ vuolgâsaijeen lii, ete arâšoddâdem sehe ovdâ- já vuáđumáttáttâs pargeeh tobdeh škovlimvuáhâduv sehe ton sierâ mudoi kuávdâšlijd uulmijd, jiešvuovijd já vuáhâduvâid. Paarnij pyereestvaijeem sehe ovdánem já oppâm njebžilvuodâ tiet meid sirdâšemudoh vuávájuvvojeh já toh árvuštâllojeh.

Arâšoddâdem uárneijee vuáđđud oovtâstpargo ráhtusijd já tiáđusirdem vuáhâduvâid, moi vievâst siirdâšmeh pääihist arâšoddâdmân, arâšoddâdem ääigi sehe arâšoddâdmist ovdámáttáttâsân já tobbeen vuáđumáttáttâsân láá nuuvt njebžileh ko máhđulâš. Sirdâšemudoin pargoo huolátteijein oovtâstpargo päänri hiáđu miäldásávt. Tiáđui sirdemist puáhtá anneeđ ävkkín arâšoddâdem ääigi nurrum dokumentijđ, main kovveje päänri ovdánem já oppâm, sehe páárnán rahtum arâšoddâdemvuávám. Tiáđu sirdemist nuávdittuvvojeh vyeimist orroo njuolgâdusah.⁷⁷

2.4 Árvuvuáđu

Arâšoddâdemvuávám vuáđusij árvuvuáđu almosprinsiipin lii päänri hiáđu vuosâsajasâšvuotâ, päänri vuoigâdvuotâ pyereestvajemân, huolâttâsân já suojâlmân, päänri uáivil huámmášumán vâldim sehe oovtviárdásii já täsiárvusii kohtâlem vátámâš, inklusiivliih prinsiipeh já päänri olgoštemkiäldu OA Párnáá vuoigâdvuodâi sopâmuš⁷⁸, arâšoddâdemlaavâ⁷⁹ já OA vâdulij ulmui vuoigâdvuodâid kyeskee almossopâmuš miäldásávt⁸⁰.

Pärnivuodâ jiešárvu

Arâšoddâdem pargon lii suojâliđ já ovdediđ paarnij vuoigâdvuodâ šiev já torvolii pärnivuotân. Arâšoddâdem vuáđuđuvá ibárdâsân pärnivuodâ jiešáárvust. Jyehi pärni lii áinoošlajâsâš já mávzulâš

⁷⁶ Arâšoddâdemlaahâ 3 § 1 moomeent 5 saje

⁷⁷ Ovdâmerkân arâšoddâdemlaahâ 40–42 §

⁷⁸ OA almossopâmuš párnáá vuoigâdvuodâin 1989 (59/1991)

⁷⁹ Arâšoddâdemlaahâ 20 §

⁸⁰ OA almossopâmuš vâdulij ulmui vuoigâdvuodâin 27/2016

eidu tagarin ko sun lii. Jyehi päärnist lii vuoigâdvuotâ šoddâđ kulluđ, oinuđ, valduđ huámmášumán já iberduđ tagarin ko sun lii sehe siärváduvâs jesânin.

Olmožin šoddâm

Arâšoddâdem vuáduduvá eellim, kilelis eellimvyevi já olmoošvuoigâdvuodâi kunnijâtmân sehe olmoošáárvu luávkkááhánáávuotân. Pargeeh tuárjuh paarnij šoddâm olmoošvuotân, mon valdâl viggâmuš tuotâvuotân, pyerivuotân já muččâdvuotân sehe vuoigâlâšvuotân já ráávhun. Arâšoddâdmist aneh áárvust čuovviittâs, mii tiettuu jurdâččemvyevist jieijâs kuáttá sehe eres ulmui, pirrâs já tiäđu kuáttá já meid vyevist já táatust toimâđ riehtâ. Pargeeh stivrejeh paarnijd toimâđ árvuvuáđu miäldásávt sehe savâstállâđ áárvuin já ideaalijn. Arâšoddâdmist kivsedem, raasiism teikâ viehâvâldi ij tuhhiittuu mongin häämist ijge kiästen.

Pääрни vuoigâdvuodah

Päärnist lii vuoigâdvuotâ lekkâđ jieijâs, uáivilijdis já jurduidis sehe šoddâđ iberduđ tai olgospyehtimvuovijguin, moh sust láá. Jyehi päärnist lii vuoigâdvuotâ šiev máttááttâsân, huolâttâsân já movtijdittee macâttâsân. Päärnist lii vuoigâdvuotâ sierâdiđ, oppâđ sierâdmáin já ilodid tast, maid sun lii oppâm sehe rähtid ibárdâs sust alnees, suu identiteetist já maailmist jieijâs vuolgâsoojij miäldásávt. Päärnist lii vuoigâdvuotâ siärvuslâšvuotân já juávkun kulluumân. Päärnist lii vuoigâdvuotâ finnid kelijdejee já olmâáigásii torjuu arâšoddâdmist⁸¹. Päärnist lii vuoigâdvuotâ finnid tiäđu maanġâpiälâsávt, kiedâvuššâđ tobdoid já ruossâlâšvuodâid sehe keččâliđ já máttááttállâđ uđđâ aasijd.⁸²

Oovtviärdásâšvuotâ, täsiárvu já maanġâhámásâšvuotâ

Arâšoddâdem oovded syemmili ohtsâškode demokraatlijd áárvuid, tego oovtviärdásâšvuodâ, täsiárvu já maanġâhámásâšvuodâ. Paarnijn kalga lede máhđulâšvuotâ ovdedid táiduidis já toohâđ valjiimijd ovdâmerkkân suhâpeeleeest, algâpuátimist, kulttuurvuávâst teikâ eres persovnân lohtâsejee suujâin peerusthánnáá. Pargeeh kalgeh huksid maanġâhámásâšvuodâ kunnijâttee pirrâduv. Arâšoddâdem ráhtoo maanġâhámásii kulttuuráárbán, mii hämmejuvvoo ain paarnij, sii huolâtteijei sehe pargei vuáruvaikuttâsâst.

Perrui maanġâhámásâšvuotâ

Áámmátlâš, ávus já kunnijâttee jurdâččemvyehi maanġâhámásii perrui já perrui sierâlágán kielâi, kulttuurij, uáinui já oskolduvâi, ärbivuovij sehe šoddâdemvuovij kuáttá lááčá hinnâid šiev šoddâdemoovtâstpaargon⁸³. Paarnij peerâidentiteet já peerâkoskâvuodah tuárjojeh tienuvvt, ete jyehi pärni puáhtâ tubdâđ jieijâs perruu mávsulâžžân.

Tiervâslâš já kilelis eellimvyehi

Arâšoddâdem pargon lii stivrid paarnijd tiervâšvuodâ já pyereestvaijeem ovdedeijee eellimvuovvijd. Parnijd fäälilh máhđulâšvuodâid ovdedid sii tobdotááiduid já esteetlii jurdâččem. Arâšoddâdmist tobdeh já nuávditteh kilelis eellimvyevi prinsiiuid tienuvvt, ete sosiaallâš, kulttuurlâš, ekonomâlâš já ekologâlâš ooláádmuddo váldoo huámmášumán. Arâšoddâdem ráhtâ

⁸¹ Arâšoddâdemlaahâ 15 a §

⁸² OA almosopâmuš párnáá vuoigâdvuodâin 1989 (59/1991)

⁸³ Arâšoddâdemlaahâ 3 § 1 moomeent 6 saje

vuádu ekososiaallii čuovviittásân tienuuvt, ete olmooš ibbeerđ, ete ekologâlâš killeelvuotâ lii iáhtu sosiaallii killeelvuotân já olmoošvuogâdnuođái olášumán.

2.5 Oppâmibárdâs

Arâšoddâdemvuávám vuádušeh láá rahtum tienuuvt, ete toh vuádušveh oppâmibárdâsân, mon mielđ päänih šaddeh, ovdáneh sehe uáppih vuáruvaikuttásâst eres ulmuiguin já aldapirrâsijn. Oppâmibárdâs vuádušveh meid uáinun, ete pärni lii aktiivlâš tuáimee. Päänih láá luándulávt sahhih já halijdeh oppâđ uđđâ aášijđ já kiárduttiđ aášijđ. Oppâm lii olesváldálâš, já tot tábáhtuvá jyehi saajeest. Tast ovtástuveh tiáđuh, tááiđuh, toimâ, tobdoh, aiccâmušah, rumâšliih feerimeh, kielâ já jurđâččem. Oppâm tábáhtuvá iärásij juávhust talle, ko päänih aicâdeh já tárkkojeh pirrâsis sehe ađđiistâleh iärásij tooimâ. Päänih uáppih meid sierâdmáin, liihâdmáin, tutkâmáin, porgâmáin sierâlagán pargoid, olgospyehtimáin jieijâs sehe tooimâst, mii vuádušveh táidoid.

Arâšoddâdmist oppâm vuolgâsaijeen láá paarnij oovdeb feerimeh, ääših, moh kiásutteh sii já sii máttim. Lii tehálâš, ete uđđâ aášijn, maid sij uáppih, lii ohtâvuotâ paarnij ovdáneijee kiärgusvuođáid sehe eres feerimmaailmân já kulttuurvuávváážân. Päänih uáppih pyeremusávt talle, ko sij vajah pyereest já tobdeh, ete sij láá torvoost. Positiivliih tobdofeerimeh já vuáruvaikuttâskoskâvuođah ovdedeh oppâm. Viärdâsâšjuávkku já feerim, ete sun kulá siärvádâhân, láá oppâm já uásálâšvuođâ tááhust teháliih. Päänih kalgeh finniđ sii oppâmân pargei stivrim já torjuu. Paarnijđ movtijdittee, ulmemeäldâsâš já vuohâsávt hästee toimâ movtijdit oppâđ lase. Jyehi pärni kalga finniđ feerimijđ luhostuumist já ilo jieijâs tooimâst sehe sust alnees uáppen.

Sierâdem lii arâšoddâdemahasij paarnij oppâmân merhâšittee. Tot lii pärni movtijdittee já ilo pyehte toimâ, mast päänih siämmâst uáppih maanġáid tááiđuid já vâldih anon tiáđu. Arâšoddâdmist kalgeh iberdiđ sierâdem jiešáárvu páárnán sehe ton pedagogisii merhâšume oppâmist já paarnij olesváldálii ovdánmist já pyereestvajemist.

2.6 Pedagogisávt tiäduttum šoddâdem, máttááttâs já tipšo ubâlâšvuotâ

Arâšoddâdemvuávám vuádušijn pedagogiik vuádušveh miäruštállum árvuvuáđun, ibárdâsân päänist, pärnivuođâst sehe oppâmist. Pedagogiikkáin uáivilduvvoo maanġátiedâlii, eromâšávt šoddâdem- já arâšoddâdemtiädâlii tiätun vuádušveh, áámmátlávt jođettum já áámmátpargei olášuttem vuáválii já ulmemeäldâsii tooimâ paarnij pyereestvaijeem já oppâm olášumán. Tot uáinoo arâšoddâdem toimâkulttuurist, oppâmpirrâsijn sehe šoddâdem, máttááttem já tipšo ubâlâšvuođâst. Pedagogiik tiäduttem arâšoddâdem ubâlâšvuođâst váátá pedagogisii äššitubdâmuš sehe pargei ohtsii ibárdâs tast, maht pyehtih puoh pyeremus vuovijn ovdediđ paarnij oppâm já pyereestvaijeem⁸⁴.

Arâšoddâdem olášuvá pargei, paarnij já pirrâs vuáruvaikuttásâst, mast šoddâdem, máttááttem já tipšo hámmejeđ čapo ubâlâšvuođâ. Taid kulmâ ooláádmudo pyehtih tarkkuđ abstraktlávt sierâ, mutâ

⁸⁴ Arâšoddâdemlaahâ 2 § já 23 §

keevâtlîi toomâst toh çonâseh oohâtân. Taat taha máhđulâžžân olesváldálii aldanemvyevi päänri šoddâm, ovdánem já oppâm oovdedmist. Šoddâdem, máttááttem já tipšo tiäduttuvvojeh eresnáál sierâahasij paarnij toomâst sehe arâšoddâdem sierâ toimâhaamijn.

Šoddâdem lii toimâ, mon mielđ kulttuurliih áárvuh, täävih já noormah sirdâšuveh, hámmejuvvojeh já uđâsmuveh. Jiejjâs uásild šoddâdem ulme lii sirdedđ kulttuurärbivyevi sehe tergâdin oonnum áárvuid já traditoid čuávvoov suhâpuolvân. Šoddâdem vievâst päänrih stivrejuvvojeh toohâđ jieijjâs uáivilijđ já árvuštállâđ kriittisávt orroo jurdâččem- já toimâvuovijđ sehe toimâđ eettisávt kilelis vuovvijn. Šoddâdem čuovviittâstoimân lii stivriđ tiädulávt paarnij individuaallii identiteet hammim tienuuvt, ete päänrih uáppih huámmášiđ jieijjâs toomâ vaikuttâsâid nubbijđ ulmuid já pirrâsân. Paarnij ovdánem tuárjoo nuuvt, ete sij uáppih toimâđ sehe kevttiđ sii máttim meid nuubij pyerrin.

Máttááttâs vuolgâsaijeen lii arâšoddâdem vuádušijn miäruštállum oppâmibárdâs. Máttááttâs tárguttâs lii ovdediđ paarnij oppâm já išediđ paarnijđ rähtiđ merhâšuumijđ alnees, nuubijn ulmuin sehe maailmist sii pirrâ. Arâšoddâdmist movtjideh já motivisteh paarnijđ máttááttállâđ uđđâ aášijđ sehe stivrejeh kevttiđ sierâlágân oppâmvuovijđ. Máttááttâs tuárju já tast aneh ävkkîn paarnij luándulii sahhiivuodâ já tutkâm haalu. Máttááttâsâst váldojeh huámmášumân paarnij ovdáneijee tááiđuh, naavcah já individuaalliih torjuu táárbuh sehe sii kiäsutteijee ääših. Lasseen máttááttâs vuáddun láá oppâmpirrâsâid (loho 3.2), vijđes máttiimân (loho 2.7), pedagogisii toomân (loho 4) já päänri torjui (loho 5) asâttum ulmeh.

Tipšo lii fyysilijn vuáđutáárbuin huolâtttem sehe tobdovuádulaš perustem. Ulmen lii, ete päänrist lii tobdo, ete sun lii áárvust oonnum já ete suu iberdeh já ete sun lii ohtâvuodâst eres ulmuid. Kyevtpiälälâš já kunnijâttee vuáruvaikuttâskoskâvuotâ sehe positiivlâš kuoskâtttem já kieresvuotâ vuádudeh šiev tipšom já aitârdem vuáđu. Tilâlâšvuodâh, moh kiärduh piäiválávt, tego purâdem, kárvudâttâm já nuolâdâttâm, vuoiñâstem já hygieniast huolâtttem, láá tehálâš uási päänri peeivist já uási pedagogisii toomâst. Arâšoddâdem tipšotilâlâšvuodâh láá ain meid šoddâdem- já máttáátttemtilâlâšvuodâh, main uáppih ovdâmerkkân vuáruvaikuttâstááiđuid, alnees huolâtttem tááiđuid, ääigi haldâšem sehe uáppih šiev hárijánmijđ.

2.7 Vijđes máttim

Arâšoddâdmist huksejeh vuáđu paarnij vijđes máttiimân. Vijđes máttim šadda tiäđui, tááiđui, áárvui, jurdâččemvuovij já táátu ubâlâšvuodâst. Máttim meerhâš meid naavcâid kevttiđ tiäđuid já tááiđuid sehe toimâđ tilâlâšvuodâ vâttee vuovvijn. Tiäđui já tááiđui kevttimân vaigutteh paarnij oppâm áárvuh já jurdâččemvyevih sehe táttu toimâđ. Vijđes máttim tárbu šadda pirâstíttee maailm nubâstusâin. Olmožin šoddâm, oppâm, porgâm sehe aalmugjesânin toimâm tääl já puátteevuodâst váátá tiätu- já táidusuorgijđ rastalđittee já ovtâstíttee máttim. Vijđes máttim ovdánem oovded paarnij šoddâm ovtâskâs olmožin já siärváduv jesânin. Máttim ovdánem álgá arâpärnivuođâst já juátkoo čoođâ eellim. Vijđes máttim ulmeh joteh juátkojeijen arâšoddâdemvuávám vuádušijn ovdâ- já vuáđumáttááttâs máttááttâsvuávámij vuádušâid. Vijđes máttim ulmeh láá stivrim taan äššikirje valmâštállâm já taid kalga väldiđ huámmášumân páihálijn arâšoddâdemvuávámijn.

Šiev tääsi pedagogisâš toimâ naanood paarnij vijđes mättim. Vijđes mättim ovdánmân vaaigut tot, maht tuáimih arâšoddâdmist, maht kevttih sierâ oppâmpirrâsijd sehe maht tuárjuh paarnij pyereestvaijeem já oppâm. Vijđes mättim ulmeh váldojeh huámmášumán toimâkulttuur já oppâmpirrâsij oovdedmist sehe šoddâdmist, máttááttâsâst já tipšoost. Lovvoost 4.5 valdâlum oppâmsuorgij pargon lii ovdedid paarnij vijđes mättim.

Arâšoddâdemvuávám vuádušijn valdâluvvoje kuttâ nubijdis lohtâseijee vijđes mättim uási:

- jurdâččem já oppâm
- kulttuurilâš mättim, vuáruvaikuttâs já olgospyehtim
- alnees huolâtem já argâtaáiduh
- maangâluuhâmtáiduh
- digitaallâš mättim
- uásálistem já vaiguttem.

Čuávuvâžžân valdâluvvo, ete maid vijđes mättim sierâ uásih merhâšeh. Lasseen miäruštâlloo arâšoddâdem pargo jieškote-uv uásist.

Jurdâččem já oppâm

Jurdâččem- já oppâmtááiduh ovdâneh vuáruvaikuttâsâst eres ulmuiguin já pirrâsáin já hámmejeh vuádu eres mättim ovdánmân já juátkojeijee oppâmân. Tiádu haahâm, ornim já uđđâ ráhtim váátá kreatiivlii já kriittálii jurdâččem, mon vuádu ráhtoo arâšoddâdmist. Arâšoddâdem pargon lii tuárjuh paarnij jurdâččem- já oppâmtááiduid.

Paarnij jurdâččem já oppâm ovdâneh maangâpiälâsij já merhâšittee feerimij vievâst. Imâštálmân, hoksáámân sehe oppâm ilon kalga leđe saje. Sierâdmist paarnijn lii máhđulâšvuotâ kevttid mielâkuvviittâsâs já kreatiivlâšvuodâs, keččáliđ oovtâst jieijâs ideaid já tutkâđ maailm. Paarnij tááiduid ornid, nomâttid já kuvviđ jieijâs pirrâs já ton almonijd tuárjuh ave já ovdânem miäldâsâvt. Paarnijd ruokâsmiteh kojâidid já epidid. Siiguin ilodeh luhostuumijn já máttááttâleh movtjidittid nuubijd. Paarnijd movtjiditeh meid siinán já toos, ete ij koolgâ orvâttuđ feilimijn, sehe utkâđ čuávdušijđ sierâ tilâlâšvuodâin. Sij stivrejuvvojeh čuocčâđ já paijeentoollâđ tarkkuuvâšvuodâs. Jyehipiäivâlâš, kelijdeijee fyysilâš aktiivlâšvuotâ tuárju paarnij jurdâččem já oppâm. Toimâ pedagogisâš dokumentistem (loho 4.2) sehe ohtsâš suogârdem išedeh paarnijd huámmâšid jieijâs oppâm já tubdâđ jieijâs naavcâid. Taat naanood paarnij osko jieijâs navccâid.

Kulttuurilâš mättim, vuáruvaikuttâs já olgospyehtim

Päärnih šaddeh kulttuurilâvt, kielâlâvt já uáinulâvt maangâpiälâsii maailmist. Taat tiäddut sosiaallij já vuáruvaikuttâstááidui sehe kulttuurlii mättim merhâšume. Mättiimân kulá táiduh kuldâlid, tubdâđ já iberdid sierâ uáinuid sehe nahcâ suogârdállâđ jieijâs áarvuid já jurdâččemvuovijd.

Vuáruvaikuttâstááiduin sehe naavcâst olgospyehtid jieijâs já iberdid iärâsijd lii tehâlâš merhâšume identiteetân, toimânavccâid já pyereestvajemân. Tuáimee vuáruvaikuttâs sierâlágán kulttuur- já uáinutuávâást puáttee ulmuiguin váátá jieijâs já iärâsij kulttuur já uáinulii tuávâá iberdem já

kunnijâtem. Arâšoddâdem pargon lii ovdediđ paarnij kulttuurlii máttim sehe sii vuáruvaikuttâs- já olgospyehtimtááiđuđuid.

Paarnijđ ruokâsmiteh uápásmuđ eres ulmuid, kieláid já kulttuuráid. Pargeeh tuáimih mallin parnijđ nuubij ulmui sehe kielâlii, kulttuurlii já uáinulii maanġâhámásâšvuodâ positiivlii kuáhtáámist. Päärnih stivrejuvvojeheh ustevlâšvuotân já šiev taavijđ. Oovtâstpaargon vuáduduvvee toimâ lááčá máhđulâšvuodâid hárjuttállâđ vuáruvaikuttâs- já olgospyehtimtááiđuđuid jieškote-uv tilâlâšvuodâin já sierâlágán ulmuiguin. Parnijguin hárjuttâleh nube sajattâhân sajadum, máttááttâleh tarkkuđ aášijđ sierâ uáinust sehe čuávdiđ ruossâlâšvuodâid ovdedeijee vuovvijn. Taat naanood paarnij sosiaallijđ tááiđuđuid. Paarnijđ tuárjuh kulttuuridentiteetij ráhtimist. Arâšoddâdmist finnejum feerimeh, tiáđuđuh já tááiđuđuh kulttuurärbivvevist nanodeh pääрни naavčáid oppâđ, kevttiđ já muttedđ kulttuur. Ovdâmerkkân sierah, purâdempuudah já juhleh fäälil tilâlâšvuodâid jyehiđ feerimijđ sierâlágán ärbivuovvijn já taavijn. Paarnijđ tuárjuh positiivlii koskâvuodâ ráhtimist maanġâhámásii pirrâšân.

Anees huolâtem já argâtááiđuđuh

Anees huolâtmân, tiervâšvuotân já torvolâšvuotân lohtâseijee tááiđuđuh láá puohháid tergâdeh. Arâšoddâdem pargon lii nanodiđ paarnij pyereestvajemân já torvolâšvuotân lohtâseijee tááiđuđuid sehe stivriđ sii toohâđ kilelis eellimvyevi miäldâsijđ valjiimijđ. Arâšoddâdmist tuárjuh paarnij positiivlijđ jurdâččemvuovvijđ puátteevuodâ kuáttá.

Paarnij jiešráđâlâšvuodâ ovdánem tuárjoo kuulood. Paarnijđ išedeh, já sii movtjiditeh pivdedđ iše ain, ko sii tarbâšeh tom. Parnijguin hárjuttâleh sierâlágán tááiđuđuid tego kárvudáttâm, purâdem sehe persovnlíi hygieniast já jieijâš tävirijn huolâtem. Päärnih stivrejuvvojeheh toimâđ ovdâšvástádâslávt já torvolávt arâšoddâdem oppâmpirrâsijn, tego aldasii luándust já jotoluvâst. Parnijguin kiedâvuššojeh sii pyereestvaijeem ovdedeijee ääših tego vuoiġâstem, purrâmuš, lihâdem já mielâ pyereestvaijeem merhâšume. Paarnijđ išedeh tobdoi čäittimist já jieijâš stivriimist. Paarnij tobdotááiđuđuh nanosmeh, ko siiguin máttááttâleh aiccâđ, tiáđuštiđ já nomâttiđ tobdooid. Päärnih stivrejuvvojeheh meid kunnijâttiđ já suojâliđ jieijâš já iärâsij roopâ.

Maanġâluuhâmtááiđu

Maanġâluuhâmtááiđu tarbâšuvvoo paarnij já perrui aargâst, vuáruvaikuttâsâst sehe ohtsâškodálii uásálistmist. Maanġâluuhâmtááiđu oovded täsiáárvu pääрни šoddâdmist já škovliimist. Arâšoddâdem pargon lii tuárjuđ tai tááiđuđui ovdánem.

Maanġâluuhâmtááiđu lii kulttuurlávt maanġâhámásij saavâi já pirâstíttee maailm iberdem sehe vuáruvaikuttâs uáinust tehálâš vuáduotááiđu. Maanġâluuhâmtááiđuoin uáivilduvvojeheh tááiđuđuh tulkkuđ já pyevtittiđ sierâlágán saavâid. Maanġâluuhâmtááiđu vuáđđun lii vijđes tekstâibárdâs, mon miel sierâlágán teevstah pyehtih lede ovdâmerkkân čallum, sarnum, audiovisuaallii teikâ digitaallii häämist. Tot ana sistees sierâlágán luuhâmtááiđuđuid tego koveluuhâmtááiđu, nummeerlii luuhâmtááiđu, medialuuhâmtááiđu já vuáđuluuhâmtááiđu. Maanġâluuhâmtááiđu kulá aldasávt jurdâččem- já oppâmtááiđuđoid. Parnijguin nomâtteh aášijđ já tiinġâid sehe máttááttâleh sierâlágán tuávâduvâid. Paarnijđ movtjiditeh tutkâđ, kevttiđ já pyevtittiđ saavâid sierâlágán, meid digitaallijn,

pirrâsijn. Vâi ovdâneh maanġâlauhâmtááidust pärnih tarbâšeh rávisulmuu maali sehe riges tekstâpirrâs, paarnij pyevtittem kulttuur sehe paarnijd hiäivulijd kulttuurpalvâlusâid.

Digitaallâš mättim

Digitaallâšvuotâ lii uási ohtsâškode, mast pärni šadda. Digitaallâš mättim tarbâšuvvoo ulmui koskâsii vuáruvaikuttâsâst, ohtsâškodeest toimâmist já oppâmist. Digitaallii mättim nanodem oovded täsiáárvu paarnij škovliimist. Arâšoddâdem pargon lii oovtâstpargoost paihijguin tuárjuđ pärni ibárdâs digitaallâšvuodâst.

Paarnijguin totkeh já aicâdeh digitaallâšvuodâ rooli argâelimist. Digitaallijd piergâsijd, heiviittâsâid já pirrâsijd aneh ävkkín dokumentistmist, sierâdmist, vuáruvaikuttâsâst, speelâin, tutkâmist, liihâdmist sehe taidâlii feerimist já pyevtitmist. Máhđulâšvuodâh hártuttállâđ, keččâliđ já pyevtitiđ siskâldâsâid jieš já oovtâst eres paarnijguin nuuvt, ete digitaalliih piergâseh annojeh ävkkín, ovdeded paarnij kreatiivlii jurdâččem já ohtsâštoomâ tááiduid sehe maanġâlauhâmtááidu. Pargeeh uápisteh paarnijd digitaallij pirrâsij maanġâpiälâsii, ovdâsvástádâslii já torvolii kiävtun.

Uásálistem já vaiguttem

Aktiivlâš já ovdâsvástádâslâš uásálistem já vaiguttem huksejeh vuáđu demokraatlii já kilelis puátteevuotân. Taat váátá ovtâskâs ulmust tááidu já haalu uásálistiđ siärvâduv tooimân sehe luáttámuš jieijâs vaiguttemmáhđulâšvuodâid. Pärni vuoigâdovuodâid kulloo tot, ete suu kuldâleh já sun uázžu uásálistiđ jieijâs elimân vaigutteijee aasijn. Arâšoddâdmist kunnijâteh taid demokratia olâšume kuávdâšlijđ prinsiipijđ. Arâšoddâdem pargon lii tuárjuđ paarnij ovdânejee uásálistem- já vaiguttemtááiduid sehe movtjidittiđ jiešrádâlâšvuotân. Áárvust annee kuáhtám paarnijguin, sii jurdui kuldâlem já alguid västidem nanodeh paarnij uásálistem- já vaiguttemtááiduid. Pärnih vuávâjeh, olâšuteh já árvuštâleh tooimâ oovtâst pargeiguin. Siämmást pärnih uáppih vuáruvaikuttâstááiduid sehe ohtsij njuolgâdusâi, sopâmušâi já luáttámuš merhâšume. Pargeeh huolâtteh tast, ete jyehi pärnist lii máhđulâšvuotâ uásálistiđ já vaiguttiđ. Uásálistem já vaiguttem peht paarnij ibárdâs alnees ovdán, jiešluáttámuš šadda já siärvâduvâst taarbâšliih sosiaalliih tááiduh hámmejuvvoje.

2.8 Ääših, moh meriduvvoje páihálávt

Páihálii arâšoddâdemvuávám ráhtidijn savâstálloo tast, maid taan lovvoost meridum arâšoddâdem pargoh já almoliuh ulmeh merhâšeh já maht arâšoddâdmân asâttum uulmij olâšumeest puáhta huolâttiđ sierâ toimâhaamijn.

Loho 2 ana sistees oosijd, maid lii ulmemiäldâsâš siskâlmittiđ uassin páihálii arâšoddâdemvuávám. Tágáreh uásih láá:

- arâšoddâdemlaavâ miäldâsiih ulmeh
- árvuvuáđu (loho 2.4)
- oppâmibárdâs (loho 2.5) já

- vijđes mättim (loho 2.7).

Taid oosijd puáhtá ráhtid páihálijd lasattâsâid.

Páihálii arâšoddâdemvuávámist valdâluvvojeh lasseen

- arâšoddâdem ornim já sierâ toimâhäämih sehe toi koskâsâš oovtâstpargo páihálii uáinust
- páiháliih sirdâšemvuáhâduvah, ko pärni aalgât arâšoddâdmist, sirdâšuvá arâšoddâdem ääigi nube juávkun tâi nube toimâsajan sehe ko pärni sirdâšuvá ovdâmáttáattâsân tâi nube arâšoddâdem uárnejeijee tooimân.

Arâšoddâdem sierâ toimâhaamijd puáhtá ráhtid sierâ arâšoddâdemvuávámijd lovo 1.2 miäldásávt.

Árvuvuáđu já oppâmibárdâs sehe vijđes mättim ulmeh váldojeh huámmášumán já taid jieñâlmiteh lovain, main kiedâvušeh arâšoddâdem toimâkulttuur, arâšoddâdem pedagogisii tooimâ vuávám, olášuttem já árvuštállâm sehe pärni torjuu.

3. Arâšoddâdem toimâkulttuur

Toimâkulttuur lii historjálávt já kulttuurlávt šoddâm tääpi toimâđ, mii hámasuvá siärváduv vuáruvaikuttâsâst. Arâšoddâdem uárnejejee já arâšoddâdem jođettejee ulmui pargon lii lááččid hinnáid toimâkulttuur oovdedmân já árvuštálmân arâšoddâdem sierâ toimâhaamijn já ohtáduvâin. Toimâkulttuur ovedem vuolgâsaijeen lii inklusiivlâš arâšoddâdem, mast jieškote-uv pärni puáhtá toimâđ, ovdániđ já oppâđ áinoošlajâsâš ovtâskâs olmožin sehe siärváduv jesânin.

Arâšoddâdem toimâkulttuur lii ubâlâšvuotâ, mii šadda iärásij juávhust

- áárvuin já prinsiiijn
- pargo stivrejejee noormâi já uulmij tulkkuumist
- oppâmpirrásijn já pargovuovijn
- oovtâstpargoost já ton sierâ haamijn
- vuáruvaikuttâsâst já pirráduvâst
- pargei mättimist, áámmátlâšvuodâst já ovedemvyevist
- jođettemráhtusijn já -vuáháduvâin
- tooimâ orniimist, vuávámist, olášutmist já árvuštálmist.

Toimâkulttuur hámmejeh tiäđuštum, tiäđuštmettum já motomin meid tátuhánáá tahheeh. Siärváduv puoh jesâneh vaigutteh toimâkulttuurân, já tot pelestis vaaigut puoh jesânáid peerusthánáá tast, tobdeh-uv sij tom merhâšume vai iä.

Arâšoddâdmist puoh pargovyevih kalgeh tuárjuđ pärni ovdánem já oppâm. Taid kalga pasted meid pedagogisávt vuáðustállâđ. Lii tehálâš, ete pargeeh tiäđušteh, ete sii toimâ- já vuáruvaikuttâsvyevih sirdâšuveh mallin parnijd, kiäh uáppih arâšoddâdemsiärváduv áárvuid, ovdâjurduid já taavijd.

Arâšoddâdem toimâkulttuur ovededuvoo inklusio prinsiiijn miäldásávt, já tot lohtâs olesváldálávt pedagogisii tooimâ olášutmân⁸⁵. Inklusiivlâš toimâkulttuur oovded pärni uásálâšvuodâ já oppâm já västid puoh parnij sierâlágán tárboid. Jyehi päärnist lii vuoigâdvuotâ kuullâđ juávkun, uásálistid ohtsii tooimân sehe šoddâđ jieijâs potentiaalân naavcâi já positiivlij oppâmfeerimij vievâst oovtâst iärásijguin. Parnijd fáälil hiäivulijd oppâm hástusijd, já sijnân turvâsteh tárbulii torjuu (loho 5). Pargeeh árvuštáleh já ovedeh oppâmpirrásijd oovtâst parnijguin parnijd hiäivulâžžân.

Inklusiivlii arâšoddâdem olášuttem iähtun lii kvaliteetlâš pedagogisâš já sierânâspedagogisâš mättim já toimâ, huolâ anneem parnij pyereestvajemist sehe pargei čonâđattâm inklusio prinsiiipáid. Inklusiivlii toimâkulttuur olášuttem váátá inklusio jođettem, ovedem já olášume árvuštállâm.

Toimâkulttuur vaaigut arâšoddâdem kvaliteetân. Tast lii tehálâš merhâšume arâšoddâdem olášutmist já uulmij juksámist. Toimâkulttuur, mii tuárjoo arâšoddâdem uulmijd, fáálá šiev

⁸⁵ HE 148/2021 s. 30–31

tilálâšvuodâid paarnij ovdánmâm, oppâmân, uásálâšvuotân, torvolâšvuotân, pyereestvajemân sehe kilelis eellimvuáhán.

Jodettem vaaigut merhâšitteht arâšoddâdem toimâkulttuurân, ton oovdedmân já kvaliteetân. Arâšoddâdem jodettem vuolgâsaijeen lii jyehi pääрни pyereestvaijeem já oppâm oovdedem. Toimâkulttuur já ton inklusiivlâšvuodâ oovdedem váátá pedagogiik jodettem, mii uáivild arâšoddâdem ubâlâšvuodâ ulmemiäldásii já vuáválii jodettem, árvuštállám já oovdedem. Tot ana sistees puoh taid tooimâid, moiguin vuáđudeh hinnáid pargei šiev pargotiilijđ, áámmátlii mättim já škovlim kevttimân já oovdedmân sehe pedagogisii tooimân (loho 4.1).

3.1 Toimâkulttuur oovdedem já prinsiipeh, moh stivrejeh tom

Siärváduv toimâkulttuur muttoo ohtânmaanoost, já tom árvuštâleh já oovdedeh tienuuvt, ete tot tuárju arâšoddâdem uulmij olášume. Ohtsijd ulmijđ čonâdâttâm oovdede árvuvuáđu já oppâmibárdâs olášume. Toimâkulttuur vaikuttâsâi suogârdem já ton ij- tuoivum jiešvuovij tubdâm já tivvoo lii toimâkulttuur oovdedem tergâdis uási. Juátkojeijee oovdedem vuáđuiähtu lii, ete pargeeh iberdeh jieijâs tooimâ tuáváást vaikutteijee áárvui, tiäđui já oskomušâi merhâšume sehe mättih árvuštállâđ taid. Dialog, mii ana nuubijđ áárvust, váldá oles siärváduv mielđi já ráhtá luáttámuš, lii tehálâš oovdedmist. Arâšoddâdem vuávááidijn, orniidijn já oovdeddijn kalga vuosâsaajeest váldiđ huámmášumán pääрни hiäđu. Pääрни hiäđu kalga kuorâttállâđ ovtâskâs pääрни, pärnijuávhu já almolávt pääрни tááhust tábâhtus já tile mielđ.⁸⁶

Jodetteijee oovdede uásálâžžân tahhee toimâkulttuur tienuuvt, ete sun huksee ráhtusijđ áámmátlii savâstálmân. Lasseen jodetteijee ruokâsmit pargosiärvus merikoskâsávt oovdediđ já udâsmittid ohtsii toimâkulttuur. Jodetteijee tuárju siärváduv ovdánem uáppee siärvádâhhân, mast oovdedeh já jyehih mättim. Ulmen lii, ete ohtsâš toimâjuurdâ já tooimâ ulmeh uáinojeh vuáháduvâin. Jodetteijee västid tast, ete ohtsiih pargovuáháduvah tahhojeh uáinojeijen já ete toh aicâduvvojeh já árvuštállojeh merikoskâsávt. Päärnih já huolâtteijeeh láá mielđi toimâkulttuur oovdedmist já árvuštálmist.

Arâšoddâdem toimâkulttuur oovdeduvoo čuávvoov prinsiipej miäldásávt:

Uáppee siärvádâh toimâkulttuur váimusin

Arâšoddâdem tuáimih siärvádâhhân, mast pärnih já pargeeh uáppih oovtâst já nubijnis. Uáppee siärváduvâst lii saje sierâlágán uáivilijđ já tobdoid. Paarnijđ já pargeid movtjiditeh ruokkáđávt jyehiđ jurduidis já keččáliđ uđđálágán toimâvuovijđ. Ohtânmaanoost tooimâs árvuštellee já oovdedeijee siärvádâh hástá jieijâs sehe tobdá já ana ävkkín navcâidis. Uáppee siärváduvâst aneh áárvust kunnijáttee já huámmâšeijee lattim. Siärvádâh ruokâsmit keččálmân, iirâtmân já siinán sehe suává meid feilim. Oovtâst porgâm já uásálâšvuodâ feerimeh nanodeh siärváduv.

⁸⁶ Arâšoddâdemlaahâ 4 § já HE 40/2018 vp, s. 85

Pargeid movtjiditeh jiešárvuštálmân, tiäđu já mättim jyehimân já siämmást áámmátlii ovdánmân. Oovtâst soppum uulmij já pargoi suogârdem, jieijâs pargo merikoskâsâš árvuštállâm sehe huolâtteijein já eres oovtâstpargokuoimijn finnejum macâttâs ovdedeh siärváduv oppâm. Meid ovdedempargoost, árvuštálmijn já tutkâmušâst finnejum tiäđu ävkkín anneem oovded oppâm.

Siärvádâh, mii movtjidit sierâdmân já vuáruvaikuttâsân

Sierâdmân movtjiditte toimâkulttuurist tubdâsteh sierâdem merhâšume pääрни pyereestvajemân já oppâmân. Pargeeh tubdâsteh tahheid, moh räijejeh sierâdem, já ovdedeh toimâvuovijd já oppâmpirrâsijd, moh ovdedeh sierâdem. Paarnijn já pargein lii máhđulâšvuotâ tubdâđ oovtâst porgâm já sierâdem ilo. Siärváduvâst movtjiditeh puohâid utkáávuotân, mielâkuvviittâs kiävtun, jieijâs olgospyehtimân já kreatiivlâšvuotân. Sierâdem uázžu oinuđ já kulluđ. Paarnij sierâdemalguid, keččâlmáid já feerimáid adeluvvoo saje, äigi já sierâdemráávu. Sierâdeijee parnijd já rävisulmuid taheh máhđulâžžân vuáijum sierâdmân.

Arâšoddâdem toimâkulttuurân kulá pargei koskâsâš oovtâstpargo sehe vuáruvaikuttâs huolâtteijeiguin já aldapirrâsijn. Siärváduv jesâneh kunnijâteh nubijdis já aneh oovtâstpargo áárvust. Siärvádâh ruokâsmit paarnijd šiev vuáruvaikuttâsân sehe toimâđ juávhu jesânin. Pargeeh tuárjuh paarnij viärdâsâškoskâvuodâi šoddâm já kättejeh ustevvuotâkoskâvuodah. Torvolii siärváduvâst tarvaneh ruossâlâšvuodâid já máttáättâleh ovdedeijee vuovijd tai čuávdim várás.

Uásálâšvuotâ, oovtviärdâsâšvuotâ já täsiárvu

Inklusii vii toimâkulttuurist uásálâšvuotâ, oovtviärdâsâšvuotâ⁸⁷ já täsiárvu oveduvvojeheh puoh tooimâst. Paarnij, pargei já huolâtteijeij alguuh, uáinuh já uáivileh annojeheh áárvust. Taat váátá uásálâšvuotâ ovdedeijee toimâtaavij sehe ráhtusij tiäđulii ovdedem. Paarnij ibárdâs siärváduvâst, vuoigâdvuotâin, ovdâsvástâdâsâst já valjiimij čuávdusijn ovdán uásálâšvuotâ peht. Paarnij sensitiivlâš kuáhtâm já positiivlâš feerim tast, ete sun lii kullum já oinum, nanodeh uásálâšvuotâ. Paarnij já huolâtteijeij uásálistem tooimâ vuávámân, olášutmân já árvuštálmân oovded uásálâšvuotâ. Pargein juáhâš lii šoddâdemsiärváduv tergâdis uási.

Siärváduv jesâneh kuáhtájuvvojeheh já kohtáluvvojeheh oovtviärdâsâžžân peerusthánnáá persovnân lohtâseijee tahhein⁸⁸. Oovtviärdâsâšvuotâ ij meerhâš siämmááhámâsâšvuotâ. Toimâkulttuur ovdedem tááhust lii tergâd, ete oovtviärdâsâšvuotân já täsiáárvun kyeskee ovdâjurduin savâstâleh pargosiärváduvâst. Toos lasseen kalga suogârdiđ, ete maht ovdâmerkkân kielân, etnisâšvuotân, uáinun, vâdulâšvuotân, suhâpiälân já ton maanġáhámâsâšvuotân lohtâseijee ovdâjurduuh uáinojeheh saavâin, lihâstuvâin, tavoin já toimâvuovijn. Vuáruvaikuttâs já kielâkevttim maalih sehe vyevih toimâđ stereotijpâlij nabdemij miäldâsâvt sirdâšuveh parnijd. Arâšoddâdem lii suhâpelisensitiivlâš. Pargeeh ruokâsmiteh paarnijd toohâđ valjiimijd stereotijpâlij roolijttáá já munejurduittáá, moh čonnâseh suhâpiälân teikâ eres persovnân lohtâseijee aššijd. Pargeeh hoksâjeh, jis paarnij koskâsijn kuáhtámijn láá jiešvuodah, moh tovâtteh eresárvulâšvuotâ, já tarvaneh toid fiijnâtohdolávt já

⁸⁷ Arâšoddâdemlaahâ 3 § 1 moomeent 6 saje

⁸⁸ Oovtviärdâsâšvuotâlaahâ (1325/2014) 7 ja 8 §

systemaatlávt. Miedetteijee já movtijdittee vuáruvaikuttâs tuárju päärni jieijâs identiteet já jieštobdo ovdánem.

Kulttuurilâš maanġâhámásâšvuotâ já kielâtiädulâšvuotâ

Arâšoddâdem lii uási kulttuurilávt nubástuvvee já maanġâhámásii ohtsâškode. Kulttuurilâš maanġâhámásâšvuotâ annoo vyeimiväärrin. Siärváduvâst tobdeh, ete vuoigâdvuotâ jieijâs kielân, kulttuurân, oskoldâhân já uáinun lii vuáduvuoigâdvuotâ. Arâšoddâdmist aneh áárvust já ävkkín maanġâhámásii kulttuuräärbi já aalmuglâškielâid sehe siärváduv já pírrâs kulttuurlii, kielâlii já uáinulii maanġâhámásâšvuotâ. Taat váátá pargein tiáđu kulttuuriijn já uáinuin sehe tááiđu uáiniđ já iberdiđ aášijd maanġâ uáinust já sajaduđ nube sajattâhân. Sierâlágán jurdáččem- já toimâvuovijn savâstálloo ovdedeijee vuovvijn já ráhtojeh meid uđđâ vyevih toimâđ oovtâst. Siämmást ovdeduvvoo kulttuurilávt kilelis ovdánem.

Kielâtiädulii arâšoddâdmist tiáđušteh, ete kielah láá mielâ ain já jyehi saajeest. Pargeeh iberdeh kielâ kuávdášlii merhâšume paarnij ovdánmist já oppâmist, vuáruvaikuttâsâst já oovtâstpargoost sehe identiteetij hámmejuumeest já ohtsâškoodán kulâmist. Maanġâkielâlâšvuotâ toohâm uáinojeijen tuárju paarnij ovdánem kulttuurilávt maanġâhámásii maailmist. Pargeeh kalgeh tiáđuštiđ, ete sij láá parnijd kielâliih maalih, já sij kalgeh kiddiđ huámmâšume jieijâs kielâkevttimân. Pargeeh ruokâsmiteh paarnijd kevttiđ kielâ maanġâpiälâsávt. Paarnij kielâliih vuolgâsajeh váldojeh huámmâšumán, já sijjân adeluvvoo äigi já máhđulâšvuotâh mulsâšuvvee kielâkevttim tilâlâšvuotâid.

Pyereestvaijeem, torvolâšvuotâ já kilelis eellimvyehi

Arâšoddâdmist aneh áárvust eellimvuovijd, moh láá tiervâsliih, torvoliih já siskeldeh lihâdem. Arâšoddâdem siärváduvâst lihâdeh maanġâpiälâsávt siste já olgon sehe velttih kuhesaigásii čokkám. Paarnij pyereestvaijeem ovdedeh tienuuvt, ete adeleh peeivi ääigi máhđulâšvuotâ ráávhudmân já vuoigâstmân sehe fáalih maanġâpiälâsii, tiervâslii já kelijdeijee purrámuš. Toimâkulttuur oovdedmist váldih huámmâšumán siärváduv máhđulâšvuotâ toimâđ pírrâsist, mast ij lah huáppu já mii oovded vuájudâttâm. Čielgâ já vuávalâš, mutâ njejbžilis peeivi rááhtus oovded pyereestvaijeem.

Arâšoddâdmist aneh huolâ ubâ siärváduv fyysilii, psykkilii já sosiaallii torvolâšvuotâst. Päärni kalga suojâliđ viehâvääldist, kiivsedmist já eres heemâdmist⁸⁹. Päärnist lii vuoigâdvuotâ finniđ lohđuttem talle ko sun tom taarbâš. Arâšoddâdmist ij suovvuu kivsedem, viehâvâldi ijge hemâdem. Kivsedem merkkejuvoo, toos tarvaneh já tom estih tiáđuávt já vuávalávt uassin toimâkulttuur ovdedem. Tehâlâš kivsedem muuneeld estimist lii tuárjuđ párnái viárdâsâškoskâvuotâid já siärváduv pyereestvaijeem. Pargein lii tehâlâš rooli paarnij sosiaallij já emotionaallij tááiđui hárvuttállâm já ovdánem tuárjumist. Parnijguin máttááttâleh tubdâđ já čuávidiđ ruossâlâšvuotâid ovdedeijee vuovvijn. Hemâdem-, kivsedem- teikâ viehâvâlditiilijn savâstálloo paarnij huolâtteijeiguin já oceh oovtâst čuávdusijd. Torvolâšvuotâ oovdedmân kulá meid paartij vuávalâš

⁸⁹ Arâšoddâdemlaahâ 10 §

estim já čuávum, torvolâšvuotâšoddâdem sehe tiilijn já piergâsijn huolâttem. Arâšoddâdem váátá tuáimee já čonâdâttâm jođettem sehe torvolâšvuodâaasijd haldâšeijee pargeid.

Puoh tooimâst váldoo huámmášumán ekologâlávtt, sosiaallávtt, kulttuurilávtt já ekonomâlávtt kilelis eellimvyevi velttidmettumvuotâ. Aargâ valjiimijn já tooimâin čäittih ovdâsvástádâslii koskâvuodâ anneem luándun já pirrâsân. Arâšoddâdmist ovdedeh piergâsij já tiilij ohtsâškevttim, kuáhtulâšvuodâ, šešteevuodâ, tivvooim já uđđâsistanneem.

3.2 Arâšoddâdem oppâmpirrâseh

Arâšoddâdmist ulmen lii visâsmittid oppâm ovdedeijee já mudoi-uv ovdedeijee, inklusiivlii, tiervâslii já torvolii sehe iästuttes oppâmpirrâs⁹⁰. Oppâmpirrâsijn uáivilduvvojehe tileh, sajeh, siärváduvah, vyevih, niävjuh já piergâseh, moh tuárjuh paarnij ovdánem, oppâm já vuáruvaikuttâs. Oppâmpirrâs tuávádâh ana arâšoddâdmist sistees ovdâmerkkân fyysilii, psyykkilii já sosiaallii ooláadmudo. Oppâmpirrâseh ovdeduvvojehe tienuuvtt, ete arâšoddâdmân asâttum uulmijđ puáhtá juksâđ já ete toh tuárjuh paarnij tiervâs jieštoبدو sehe sosiaallij já oppâmtááidui ovdánem. Ergonomia, ekologâlâšvuotâ, makkuuvuotâ já estâttesvuotâ sehe tiilij čuovah já akustiik, sisááimu kvaliteet já čurgâđvuotâ váldojehe huámmášumán talle ko oppâmpirrâseh ráhtojehe já ovdeduvvojehe.

Pargeeh vuávájehe já ráhtih oppâmpirrâsijd oovtâst parnijguin. Toh kalgehe tuárjuđ paarnij luándulii sahhiivuodâ já oppâm haalu sehe stivriđ sierâdmân, fyysilii aktiivlâšvuotân, tutkâmân sehe taaidâlii olgospyehtimân já feerimân. Paarnijn kalga leđe máhđulâšvuotâ tutkâđ maailm puoh aicâidiskuin já oles roopáin. Oppâmpirrâseh fáalih parnijđ muulsâiävtuid mielâmielđ porgâmân, maangâpiälâsii já virkkuus liihâdmân, sieráid já spelláid sehe rávhálii orostâlmân já vuoiñâstmân. Paarnij ideah, sierah já sii ráhtim tyejehe uáinojehe oppâmpirrâsijn.

Oppâmpirrâsijn puáhtá olâšuttid maangâlágán pedagogisii tooimâ já toh nubâstuveh táárbu mielđ. Pargeeh kalgehe väldid huámmášumán paarnijđ kiäsutteijee aasijd, sii individuaallijđ tááiduid já tááruid sehe arâšoddâdem olâšuttem prinsiiijđ (loho 4). Arâšoddâdem oppâmpirrâsijn tuáimih njebžilávtt jieškote-uv stuárusijn juávhuin, main siärváduv jyehi jesânist lii máhđulâšvuotâ uásálistid tooimân já vuáruvaikuttâsân. Toimâ pedagogisávt ulmemiäldâsijn juávhuin oovded paarnij já pargei vuájudâttâm sehe päärnist vyelgee tooimâ.

Oovtâst soppum njuolgâdusah já toimâvyevih išedeh huksid oppâmpirrâs, mii lii pirrâduv peeleeest torvolâš, iärâsijd kunnijâttee já ohtsâšovdâsvástádâslâš. Torvolii pirrâduvâst sierâlágán tobdoi čäittim lii suovvum já pargeeh išedeh paarnijđ tobdoi čäittimist já jieštivriimist. Paarnijđ ruokâsmiteh kojâdid, ja paarnij koččâmuššáid västideh.

Oppâmpirrâseh vuávájuvvojehe já ovdeduvvojehe tienuuvtt, ete toh nanodehe oovtviärdâsâšvuodâ já suhâpeelij täsiáarvu. Taat taha máhđulâžžân ärbivuáválii suhâpelistereotypiai račcom.

⁹⁰ Arâšoddâdemlaahâ 3 § 1 moomeent 2 saje já 10 §

Oppâmpirrâsijn ovdedeh paarnij kielâlii ovdánem já kielâtiäđulâšvuodâ sehe pyehtih uáinusân kulttuurlii maanġâhámásâšvuodâ.

Luándu sehe šiljoh, sierâdemkiedih já eres rahtum pirrâseh láá meid arâšoddâdem oppâmpirrâseh. Toh fáalih feerimijd, materiaallijd já maanġâpiälâsijd máhđulâšvuodâid sierâdmân já tutkâmân. Toh annojeh ävkkín lihâdem- já luándufiäránij ja oppâm saijeen.

Paarnij finnimnáál já kiävtust kalgeh leđe tuárvi maanġâpiälâsiih, ahettäsi miäldásiih, pedagogisiih já torvoliih sierâdem- já toimâpiergâseh, já tain kalga väldiđ huámmášumán paarnij individuaallijd torjuu táárbuid já kiäsutteijee aašijd. Teknologia lii uási maanġâpiälâsii já pääрни uásálâžžân tahhee oppâmpirrâs. Arâšoddâdmist kevttih digitaallijd pierġâsijd, heiviittâsâid já pirrâsijd ulmemiäldâsijn vuovijn. Paarnij jieijâs digitaalliih pierġâseh, sierah já eres pierġâseh kiävttojeh arâšoddâdem uárnejee miäruštállâm vuovijn, já toi kiävtust suáppoo huolâtteijeiguin.

Oovtâstpargo eres tuáimeiguin sehe fyysiliih já virtuaalliih kolliistâlmeh ovdâmerkkân kirjeráájun, museon, kulttuurârbivyehičuosâttuvvâid, konsertâid, teatterân já huolâtteijei pargosoojjid rigġodeh paarnij oppâmpirrâsijd. Oppâmpirrâsij vuávám fáálá meid luándulii oovtâstpargomáhđulâšvuodâ pargei já huolâtteijei kooská.

3.3 Oovtâstpargo arâšoddâdmist

Oovtâstpargoin ovdeduvvojeġ arâšoddâdem ulmeh sehe arâšoddâdem kvaliteetlâš pedagogisâš toimâ. Ovdâsvástâdâs oovtâstpargo olâšumeest já vuávâlâšvuodâst lii arâšoddâdem uárnejeejin⁹¹.

Oovtâstpargo huolâtteijeiguin

Oovtâstpargoost huolâtteijeiguin lii tehálâš merhâšume arâšoddâdmist⁹². Oovtâstpargo ulmen lii huolâtteijei já pargei ohtsâš čonâđâttâm paarnij tiervâs já torvolii šoddâm, ovdánem já oppâm oovdedmân. Luáttámuš vuáđudem sehe täsiárvusâš vuáruvaikuttâs já koskânâs kunnijâttem tuárjuh šoddâdemoovtâstpargo.

Šoddâdempaargon lohtâseijee áárvuin, uulmijn já ovdâsvástâdâsâin savâstâlloo sehe pargei kooská ete huolâtteijeiguin. Oovtâstpargo lii vuáruvaikuttâslâš já váátá arâšoddâdem pargein aalgánaavcâ já aktiivlâšvuodâ. Oovtâstpargoost váldojeh huámmášumán perrui maanġâhámásâšvuotâ, paarnij individuaalliih táárbuh sehe huolâtteijeevuotân já vaanhimvuotân lohtâseijee koččâmušah. Táárbu mielđ savâstâlmijn annoo tulkkâ vâi kyevtpiälâlâš ibárdâs visâsmitto⁹³.

Oovtâstpargoost sättih leđe sierâlágán tooimah já häämih pääрни arâšoddâdem ääigi. Paarnij piäiváliih tábâhtumeh já feerimeh juáhhojeh huolâtteijeiguin. Movtjidittee já pääрни ovdánem já

⁹¹ Arâšoddâdemlaahâ 7 §

⁹² Arâšoddâdemlaahâ 3 § 1 moomeent 10 saje

⁹³ Kielâlaahâ (423/2003) 18 § ja olgoennâmlâšlaahâ (301/2014) 203 §

oppâm positiivlávt valdálejee saavah láá teháliih. Huolâtteijee já pargei huámášumeh já savâstâlmeh pääрни peevist huksejeh vuádu pääрни olesváldálii pyereestvajjeem turviimân.

Oovtâstpargo merhâšume lii eromâš tehálâš sirdâšemudoin, tego talle ko pärni aalgât arâšoddâdmist já arâšoddâdem ääigi sirdâšuumijn, ko pärni molso peivikiäju teikâ aalgât ovdâmáttáttâs. Ohtsii savâstâlmist lii eromâš tárguttâs, ko ráhtoo pääрни arâšoddâdemvuávám (loho 1.3). Oovtâstpargo merhâšume huolâtteijein tiäduttuvvoo pääрни torjuu vuáváádijn já oláštudijn (loho 5). Luáttámušlâš piirâs taha máhđulâžžân huolâtteijee já pargei koskâsii oovtâstpargo meid hástulijn tiilijn, ovdâmerkkân jis šadda huolâ pääрни pyereestvajjemist.

Paarnij huolâtteijein kalga leđe máhđulâšvuotâ uásálistid arâšoddâdem tooimâ já šoddâdempargo uulmij vuáváámân já oovdedmân oovtâst pargeiguin já parnijguin. Oovtâstpargoost huolâtteijeguineh ävkkín tiätu- já viestâdemteknologia. Oovtâstpargo puáhtá tuárjuđ meid huolâtteijei koskâsii vuáruvaikkuttâs. Huolâtteijei viärmádâttâm já ohtsâš toimâ sierâlágán tilálâšvuodâin naanood siärvuslâšvuodâ já addel torjuu pargei paargon.

Oovtâstpargo sierâ pelijguin

Oovtâstpargo ulmen lii visásmittid kvaliteetlii arâšoddâdem olášuttem já ovdedem.

Arâšoddâdemlaavâ mielđ kieldâ kalga, talle ko uárnee arâšoddâdem, toimâđ maanġâ syergi oovtâstpargoost já vuáđuidid tárbulijđ oovtâstpargoráhtusij⁹⁴. Priivaat palvâluspyevtitteijee kalga táárbu mielđ toimâđ maanġâ syergi oovtâstpargoost⁹⁵.

Arâšoddâdem oovtâstpargopeleh uáivildeh puoh taid kuávlulijđ já páihálijđ tuáimeid, moiguin arâšoddâdmist lii luándulâš porgâđ oovtâstpargo. Oovtâstpargo ovdâmerkkân eres máttátmist, liihâdmist, kirjeráájust já kulttuurist västideijee pelijguin já eres aldapirrâs tuáimeiguin lasseet oppâmpirrâsij maanġâpiälâsâšvuodâ já tuárju arâšoddâdem uulmijđ. Eres arâšoddâdem oovtâstpargopeleh láá ovdâmerkkân seervih, eellimuáinun lohtâseijee siärváduvah tego servikodeh, poolis sehe raavvâd- já čurgimpalvâlusah.

Kieldâ arâšoddâdem já ton kuávlust tuáimee priivaat arâšoddâdempalvâlusâi pyevtitteijei sehe kieldâi koskâsâš oovtâstpargo já ton ovdedem lii tehálâš. Arâšoddâdem uárneijeeh pyehtih ovdedid tooimâs oovtâstpargoost ollâškovlâiguin, oppâlájádâsâiguin, tutkâmlájádâsâiguin já virgeomâhâiguin.

Arâšoddâdmist pargoo oovtâstpargo meid párnáiravviittuv áammátulmuiguin, párnáisuojâlem sehe eres tiervâsvuodâhuolâttâs já sosiaalpalvâlusâi tuáimeiguin. Oovtâstpargo merhâšume tiäduttuvvoo, jis mottoom tain peelijn lii huolâstum pääрни ovdánmist teikâ pyereestvajjemist teikâ ko pääрни toorjâ vuávájuvoo já uárnejuvoo. Vijđes tiervâsvuodâärhistmân siskálmiteh arâšoddâdem pargei miäruštállâm vuálá škovlâahasii pääрни cevzimest já pyereestvajjemist arâšoddâdmist huolâtteijee kirjâlii mietâmâššáin. Arâšoddâdem pargei adelem miäruštállâm lii tehálâš uási pääрни olesváldálii

⁹⁴ Arâšoddâdemlaahâ 7 ja 22 §

⁹⁵ Arâšoddâdemlaahâ 7 §

šoddâm, ovdánem já pyereestvaijeem árvuštállâm sehe torjuu táárbui tubdâm tooláá maanġâ syergi oovtâstpargoost.⁹⁶

3.4 Ääših, moh meriduvvojeh páihálávt

Páihálii arâšoddâdemvuávámist valdâluvvojeh

- arâšoddâdem toimâkulttuur ovdedem ulmeh já olášuttem sehe árvuštállâm vyevih
- inklusiivlij toimâvuovij ovdedem já olášuttem
- oppâmpirrâseh, moh kiävtttojehe arâšoddâdmist, sehe toi árvuštâlmân lohtâseijee vyevih
- huolâtteijeiguin porgâmnáál oovtâstpargo ulmeh já vyevih
- maanġâ syergi oovtâstpargo ulmeh, ráhtuseh já toimâvyevih
- sierâ oovtâstpargohaamij árvuštállâm vyevih
- maht estih kivsedem, viehâvääldi já hemâdem. Maht tarvaneh kiivsedmân, viehâváaldán já heemâdmân já maht čuávuh tooimâi olášume.

Arâšoddâdem uárnejijee ana huolâ tast, ete jieškote-uv arâšoddâdem toimâohtâdâh puáhtá tärkkilistiđ toimâkulttuuris já oppâmpirrâsij oovdedmân lohtâseijee uulmijđ sehe oovtâstpaargon lohtâseijee vuovijđ. Tärkkilistmijđ puáhtá čäälliđ páihálii vuávámân arâšoddâdem uárnejijee miärádâs miäldásávt.

⁹⁶ Staatáráádi asáttâs ravviittáhttoimâst, škovlá- já uáppeetiervâsvuodâhuolâttâsâst sehe paarnij já nuorâi estâdeijee njääلمي tiervâsvuodâhuolâttâsâst (338/2011) 7, 9 já 13 § sehe arâšoddâdemlaahâ 7 §

4. Arâšoddâdem pedagogisii tooimâ vuávám já olášuttem

4.1 Pedagogisii tooimâ čujosraami

Arâšoddâdem pedagogisii tooimâ já ton olášuttem valdâl olesváldálâšvuotâ. Ulmen lii ovdediđ paarnij oppâm já pyereestvaijeem sehe vijđes mättim (kovos 1). Pedagogisâš toimâ olášuvá paarnij já pargei koskâsii vuáruvaikuttâsâst já ohtsii tooimâst. Paarnij jiešiävtulâš, pargei já paarnij oovtâst smiettâm sehe pargei vuávám toimâ tievâsmiteh nubijdis. Arâšoddâdem pedagogisâš toimâ uulât šoddâdem, máttááttâs já tipšo ubâlâšvuodâ čoodâ.

Kovos 1. Arâšoddâdem pedagogisii tooimâ čujosraami

Árvuvuádu (loho 2.4), oppâmibárdâs (loho 2.5), toid vuáduuvvee toimâkulttuur (loho 3) sehe maangâpiälásiih oppâmpirráseh (loho 3.2), oovtâstpargo (loho 3.3), pargovyevih (loho 4.3) já pärni toorjá (loho 5) huksejeh ulmemiäldâsii tooimâ vuádu. Paarnijd kiásutteijee ääših já sii táárbuh sehe sii šoddâmpirrášân lohtâseijee ääših láá tooimâ vuávám vuolgâsaijeen. Vuolgâsaijeen láá meid lovvoost 4.5 valdâlum oppâm syergih. Kvaliteetlii pedagogisii tooimâ iähtun lii vuáválâš dokumentistem, árvuštállâm já ovdedem (lovoh 4.2 já 7). Vijđes mättim ulmeh stivrejeh jieijâs uásild tooimâ vuávám (loho 2.7).

Pedagogisii tooimâ uulmijd já prinsiiijd târkkilisteh páihálijn arâšoddâdemvuávámijn. Ko ulmeh târkkilistojeh, te válđojeh huámmášumán arâšoddâdem sierâ toimâhäämih, toi pargoviehâráhtus já eres jiešvievih. Páihálâš arâšoddâdemvuávám sehe paarnij arâšoddâdemvuávámeh (loho 1.3) láá pärnijuávhu tooimâ vuávám vuolgâsajeh. Toimâ olášutto tienuuvt, ete jyehi päärnist lii vuogâdvuotâ ovdániđ suu oppâmist tienuuvt, ete arâšoddâdemist já ovdâmáttáttâsâst šadda páárnán jiärmálâš jotkuuvâšvuotâ.

4.2 Pedagogisâš dokumentistem

Pedagogisâš dokumentistem lii arâšoddâdem vuávám, olášuttem, árvuštállám já ovdedem merhâšittee pargovyehi. Tot lii juátkojeijee prooses, mast pedagogisii tooimâst šadda ibárdâs aiccâmij, dokumentij já toi vuáruvaikuttâslii tulkkum peht. Pedagogisâš dokumentistem taha máhđulâžžân paarnij já huolâtteijei uásálistem tooimâ árvuštálmân, vuávámân já oovdedmân.

Pedagogisâš dokumentistem pyevtit tiäđu paarnij elimist, ovdánmist, paarnijd kiäsutteijee aášijn, juurdâšmist, oppâmist já táárbuin sehe pärnijuávhu tooimâst konkreetlijn já maangâpiälásijn vuovvijn. Ovtâskâs dokumentij, ovdâmerkkân čuovâkuuvij, sárgusij teikâ pargei aiccâmij, vievâst puáhtá oovtâst parnijguin tarkkuđ sii ovdánem já oppâm. Tiäđuđ já tááiđuđ, maid päärnih láá jo juksâm, kiäsutteijee ääših já táárбуh šaddeh uáinojeijen pedagogisii dokumentistem peht já láá tooimâ vuávám vuáđu.

Vuáválii dokumentistem ulmen lii, ete pargeeh uáppih tubdâđ ovtâskâs pääрни, iberdiđ paarnij koskâsijd koskâvuodâid sehe vuáruvaikuttâs juávhu pargei já paarnij kooskâst. Pedagogisii dokumentistem târguttâs lii olášuttiđ arâšoddâdem päärnist vyelgen. Dokumentistem vievâst finnejum tiäđuđ já ibárdâs annojeh ävkkín ovdâmerkkân pargovuovij, oppâmpirrâsij, tooimâ uulmij, vuovij já siskáldâsâi oovtmanolii hammiimist tienuuvt, ete toh västideh paarnij perustume já táárбуid. Pääрни arâšoddâdemvuávám lii uási pedagogisii dokumentistem prooses (loho 1.3). Vuáválâš pedagogisâš dokumentistem tarbâšuvvo meid páárnán adelemnáál torjuu táárбуi árvuštálmist (loho 5).

Kuhheeb áigáduvâst nurrum dokumenteh láá pedagogisii tooimâ árvuštállám, pargei tooimâ jiešárvuštállám (loho 7.1) sehe toimâkulttuur ovdedem tehálâš uási.

4.3 Maangâpiälásiih pargovyevih

Arâšoddâdmân asâttum pargoh já ulmeh sehe paarnij ahe, táárбуh, iávtuh já paarnijd kiäsutteijee ääših stivrejeh pargovuovij valjim. Toimâliih sehe kreatiivlášvuodâ já uásálašvuodâ ovdedeijee pargovyevih láá parnijd luánduliih oppâm vyevih. Tágáreh láá ovdâmerkkân paarnij jiešráđálâš já stivrejum sierâdem, tutkâm, lihâdem sehe taaidâlâš feerim já olgospyehtim. Digitaalliih piergâseh, heiviittâsah já pirrâseh annojeh ävkkín tooimâst. Maangâpiälásiih pargovyevih láá sehe oppâm

piergãs ete máttááttállãm çuosãttãh. Taan tiet lii tehãlãš, ete pargeeh stivrejeh paarnijd keççãlið já kevttid sierãlãgãn pargovuovijd jieškote-uv stuárusijn juávhuin sehe jiešráðãlãvt. Porgãdijn paarnijd ruokãsmiteh kojãdidið já imãštãllãð sehe hundãruššãð já çuãvdið çuolmãid oovtãst.

Pargein váttoo áámmãttãidũ já herkkivuotã huãmmãšid sierã tilãlãšvuotãi pedagogisijd máhðulãšvuotãid. Taat uáinoo iãrásij juávhuist tãidun aiccãð paarnij alguid já tobdotiilijð sehe nubãsmittid já stivrid jieijãs tooimã toi miãldãsãvt. Paarnij alguuh pyehtih leðe rumãšliih já sãnittemeh, te tai iberdem já toid vãstidem vãátã pargein sensitiivlii mieldiorroom já pããrni šiev tubdãm.

Pããrnih vããldih uási pargovuovij vuávããmãn já valjiimãn jieijãs naavcãi miãldãsãvt. Paarnijn kalga leðe máhðulãšvuotã tutkãð maailm puoh aicãidiskuin já oles roppãin sehe keççãlið sierãlãgãn pargovuovijd. Pargovuovij mulsãšuvvee kevttim fáálã sierãahasãid já sierãnãál uãppee paarnij luhostume feerimijð. Maangãpiãlãsiih pargovyevih vããtã maangãpiãlãsiid oppãmpirrãsiid. Pargovuovij kiãvtust aneh ävkkãin pargei já paarnij mãttim sehe keççãleh já ovdedeh uððã pargovuovijð.

4.4 Sierãdem ovdãnem, oppãm já pyereestvaijeem kãlden

Sierãdem lii kuãvdãšlãš toimãvyehi arãšoddãdmist. Arãšoddãdem pargon lii faallãð puoh paarnij máhðulãšvuotãid sierãlãgãn sierãdmãn. Sierãdem oovded pããrni ovdãnem, oppãm já pyereestvaijeem. Sierãdmist pããrni uãppã, mutã pããrnãn olssis sierãdem ij lah tiãðulãvt oppãm piergãs peic vyehi orrooð já eellid sehe feerid maailm. Feerimeh, moh rãvkkãih paarnij tobdoid, sahhivuotã já perustume, valmãšteh sierãdmãn.

Pããrnãn sierãdem merhãšume šadda sierãdmist alnees. Sierãdem pyevtit paarnij ilo já pyere mielã. Ko pããrnih sierãdeh, te sij lãã aktiivliih tuãimeeh: sij uãrnejeh já totkeh pirãstíttee maailm, rãhtih sosiaallijð koskãvuotãid sehe merhãšuumijð feerimijnis. Sierãdem äãgi pããrnih huksejeh ibãrdãs alnees já eres ulmuin. Sierãddijn pããrnih sehe adðiistãleh já rãhtih uððã já nubãsmiteh tom, maid uãinih. Siãmmãst sij myensteristeh já keççãleh sii nahariid já tuãivuid. Mielãkuvviittãs taha máhðulãžžãn tom, ete pããrnih pyehtih keççãlið sierãlãgãn roolijð já ideaid, maid sij iã mudoi pastaççii olãšuttid. Sierãddijn pããrnih pyehtih kiedãvuššãð olssis vaigãdis feerimijð. Sierãin lii torvolãš keççãlið, irãttid já feilid.

Sierãdem ovtãstit tehãlijð oppãm ovdedeijee elementijð: movtãskem, oovtãst rãhtim já jieijãs tããidui hãstim. Sierãdem ovdãn já finnee jieškote-uv haamijð, ko feerimeh lasaneh. Pargei já paarnij, sehe paarnij koskãšãš vuãruvaikuttãs huksejeh vuãðu jurdãçcem já kielã ovdãnmãn sehe ovdãneijee sierãdemtãidoid. Pããrnih aicãdeh, keççãleh já uãppih siãrvãdov njuolgãdusãid sierãdmist. Pããrnih uãppih juávhuist sierãddijn stivrid sii tobdoid já tãttum sehe vãldid huãmmãšumãn nuubij ulmui uãinuid. Siãrvuslãšvuotã šadda sierãdem peht já naanood positiivlii tobdopirrãs.

Sierâdem lii arâšoddâdem merhâšittee pargovyehi. Pedagogisii tooimâst puáhtá sierâdem juonâ hammiimist já sierâmaailmij ráhtimist ovtâstittiđ ovdâmerkkân draama, improvistem teikâ mainâsijd. Pargeeh kalgeh tiáđuštiđ vuáijum tutkâm, jiešráđálii kreatiivlii olgospyehtim sehe virkkuus lihâdem- já tááijumsierâi merhâšume paarnij pyereestvajemân já oppâmân. Jieškote-uv tilâlâšvuodâid puáhtá riggodid sierâdemhámásij toimâiguin. Kukkâseh, sânisierah, lavluuh já ohtsâš suotâstállâm nanodeh positiivlii pirrâs, mii tuárju oppâm já pyereestvaijeem.

Pargei pargon lii turvid sierâdem hinnâid inklusiivlij prinsiiij miäldásávt, stivriđ sierâdem hiävulijn vuovvijn já anneeđ huolâ tast, ete jyehi päärnist lii máhđulâšvuotâ lede uásalâžžân ohtsijn sierâdmijn jieijâs tááiđui já kiärgusvuodâi miäldásávt. Pargeeh kalgeh vuáválávt já ulmemiäldásávt tuárjuđ paarnij sierâdem ovdánem sehe stivriđ tom jo-uv sierâdem ulguubeln teikâ nuuvt, ete láá jieijah fáárust sierâdmist. Pargei fyysilâš já psyykkilâš mieldiorroom tuárju paarnij koskâsii vuáruvaikkuttâs já iästá ruossâlâšvuodâi šoddâm.

Pargeeh kalgeh aicâdiđ já dokumentistiđ paarnij sierâdem. Sierâdem aicâdem lasseet pargei ibárdâs paarnij juurdâšmist já sii kiäsutteijee aášijn sehe sii tobdoin já feerimijn. Huámmášumeh annojeh sierâdem já eres tooimâ vuávámist já stivriimist. Pargein váttoo herkkivuotâ já áámmáttáiddu sehe suhâpelisensitiivlâšvuotâ aicâdiđ paarnij sierâdemalguid já västidiđ toid hiävulijn vuovvijn.

Kuhháá pištee sierâdmân tarbâšuvvoo äigi, ráávhu já saje sehe sierâdempiergâseh já amnâseh, moh láá hiävuliih já paarnij juksâmnaál. Oppâmpirrâseh kalgeh njebžiđ sierâi mielđ, ko sierah iä veltihánnaá piso sajestis toid nomâttum soojijn.

Paarnij kulttuur já parnijđ čujottum media tubdâm iššeed pargeid iberdiđ paarnij sierâid. Meid jieškote-uvláganeh speelah sehe digitaalliih piergâseh já heiviittâsah fáälil toid maanġalágánijđ máhđulâšvuodâid. Sierâdmân movtijdittee oppâmpirrâsist meid rävisolmooš lii uáppee. Pargeeh savâstâleh sierâdem merhâšuumest já paarnij sierâdmân lohtâseijee huámmášuumijn huolâtteijeguoin. Návt pyehtih ovdediđ sierâi jorkum päähist teikâ arâšoddâdmist.

4.5 Oppâm syergih

Oppâm syergih valdâleh arâšoddâdem pedagogisii tooimâ merhâšittee uulmijđ já siskáldâsâid. Toh stivrejeh pargeid maanġapiälâsii já pedagogisii tooimâ vuávámist já olâšutmist oovtâst parnijguin. Paarnijn lii vuoigâdvuotâ finniđ maanġapiälâsijđ feerimijđ oppâm jieškote-uv suorgijn. Oppâm syergih iä lah sierâ olâšuttemnaál ubâlâšvuodah, moh láá luovâs nubijnis, peic toi fáádâh ovtâstittojeh já heiviittuvvojeh paarnijđ kiäsutteijee aášij já mättim miäldásávt. Oppâm syergih láá juohhum ovdâmáttááttâsvuávám vuádušij⁹⁷ miäldásávt vittân ubâlâšvuottân:

- Kielâi riges maailm
- Olgospyehtim maanġâ häämih

⁹⁷ Ovdâmáttááttâs máttááttâsvuávám vuáduseh 2014

- Mun oovtâst iärásijguin
- Mun tuudhâm já toimâm pirrâsistân
- Mun šoodâm, lihâdâm já ovdánâm.

Pedagogisâš toimâ, mii ovtâstit já heiviit oppâm suorgijd, taha máhđulâžžân aasij já almonij vijđes tarkkum já tutkâm. Paarnijd kiäsutteijee ääših já sii koččamušah láá tooimâ teháliih vuolgâsajeh. Fáádáh pyehtih itteed ovdâmerkkân sierâin, mainâsijn, mukkemaadhijn teikâ spontaan vuáruvaikuttâstiilijn paarnij já pargei kooskâ teikâ paarnij koskâsii vuáruvaikuttâsâst. Vyehi, moin oppâm suorgij ulmeh kiedâvuššojeh, mulsâšuvá väljejum fáádái, tiilij já paarnij oppâm mielđ. Pargei pargon lii visâsmittid, ete pedagogisâš toimâ oovded jieškote-uv ahasij paarnij ovdánem já oppâm.

Kielâi riges maailm

Arâšoddâdem pargon lii nanodid paarnij **kielâlij tááidui** já **kiärgusvuodâi** sehe **kielâlij identiteetij** ovdánem. Arâšoddâdmist nanoduvoo paarnij sahhiivuotâ já perustume kielâid, tevstâid já kulttuurâid. Kielâ ovdánem tuárjum čonnâs pärni maanġaluuhâm tááidui ovdánmân (loho 2.7). Toos lasseen tot lii ohtâvuodâst iärâsij juávhusst paarnij kulttuurlii mättimân já vijđes mättimân, mii kulá vuáruvaikuttâsân. Ovdâneijee kielâliih tááiduh lekkâseh parnijd uđđâ vaiguttem vuovijd, máhđulâšvuodâid uásalâšvuotân já aktiivlii toimâmân.

Kielâ lii parnijd sehe oppâm čuosâttâh já piergâs. Ton vievâst pärni váldá haaldun sierâlágán tiilijđ já aasijđ sehe tuáimá vuáruvaikuttâsâst iärâsijguin, puáhtá olgos jieijâs já hááhá tiäđu. Maanġapiälâsâš arâšoddâdem kielâpiirâs sehe oovtâstpargo huolâtteijeiguin tuárju paarnij kielâlii ovdánem. Arâšoddâdmist parnijd adeluvoo movtijdittee já systemaatlâš macâttâs sii kielâkevttim- já vuáruvaikuttâstááiduin.

Arâšoddâdmist tuárjuh jyehi pärni máttááttâskielâ tááidui ovdánem. Šoddâdmist já máttátmist váldoo huámmášumán, ete pärnih šaddeh sierâlágán kielâpirrâsijn, já ete sij pyehtih siämmáá ääigi oppâđ maanġaid sierâ kielâid. Kielâkevttim- já vuáruvaikuttâsvyevih láá sierâláganeh jieškote-uv pääihist, já pääihist pyehtih sárnuđ maanġaid kielâid. Arâšoddâdmist taheh kielâlii já kulttuurlii maanġahámâsâšvuodâ uáinojeijen oovtâstpargoost huolâtteijeiguin. Taat jieijâs uásild tuárju paarnij kielâlij identiteetij ovdánem. Kielân já kulttuurân lohtâseijee tárkkilistee uáinuh arâšoddâdmist kiedâvuššojeh lovvoost 4.6.

Kielâ oppâm tááhust lii tehâlâš tiäđuštid, ete siämmáahasiih pärnih sâttih leđe sierâ muddoost kielâ ovdánem jieškote-uv uásisuorgijn. **Kielâliih identiteeteh ovdáneh**, ko pärnih uázžuh stivrim já torjuu kielâlij tááidui já kiärgusvuodâi merhâšittee uásisuorgijn.

Kovos 2. Paarnij kielâ ovdánem merhâšittee uásisyergih arâšoddâdmist

Vuáruvaikuttástááidui ovdánem tááhust paarnij feerimeh tast, ete sij láá kullum, já tast, ete sii alguid västideh, láá teháliih. Pargei sensitiivlâšvuotâ já reagistem meid paarnij sánittes viestáid lii tehálâš. Vuáruvaikuttástááidui ovdánem tuárjoo movtjeditmáin paarnijd viestâdiđ nubij parnijguin já pargeiguin.

Paarnij **kielâ iberdem tááiduid** tuárjuh valjees kielâlii myensteristem vievâst. Systemaatlâš tooimâ sánálii čielgim já savâstállâm tuárju paarnij sánirááju ovdánem. Sierâlágán arâšoddâdem tilâlâšvuodâin kiävttoo kovvejeijee já tärhis kielâ. Táárbu mielđ kiävttoteh koveh, tiingah já toorjâsevimeh.

Paarnij **sárnun pyevtittem tááidui** ovdánem čuávvoov já stivrejuvvoov. Paarnijd ruokâsmiteh sárnud sierâ tilâlâšvuodâin sehe rávisulmuiguin já nuubij parnijguin. Taat iššeed paarnijd kevttid já iberdid sárnun kielâ. Parnijguin kiddejuh kuulood huámmášume meid jienâšuoŋaid já jienâtiäddoid.

Paarnij **kielâkevttimtäáiduid** stivrejuh já kielâ kevttim suogârdeh oovtâst parnijguin jieškote-uv tilâlâšvuodâin. Ulmen lii nanodid tilâlâšvuodâst tiäđulii kielâ kevttim. Parnijguin hárjuttâleh mainâstem, selvâtem já sárnun vuáruttállâm. Lasseen mielđieellim, huumor kevttim sehe šiev taavij máttááttállâm nanodeh paarnij kielâkevttimtäáiduid. Uápásmem sierâlágán tevstáid tuárju kielâkevttimtäáidui ovdánem já iššeed paarnijd huámmášid sárnun já čallum kielâ iäruid.

Paarnij kielâlâš olgospyehtim šadda maanŋâpiälâsubbon, ko sii **kielâlâš mušto** já **sánirááju** vijdâneh. Pargei pargon lii tuárjuđ tiäđulávt taam ovdánem. Kielâlii mušto ovdánem tuárju ovdâmerkkân kukkâsij já lávlumsierâi kevttim. Kielâin sierâdem, nomâtem sehe kovvejeijee saanij kevttim ovdedeh paarnij kielâlii mušto já sánirááju ovdánem. Huáputtes savâstállâm já luuhâm sehe mainâstem fáälih máhđulâšvuodâid suogârdid saanij já teevstâi merhâšuumijd já máttááttállâđ uđđâ tuávâduvâid äššiohtâvuodâin.

Aldapirrâs jieškote-uv kielâi aicâdem tuárju paarnij **kielâtiäđulâšvuodâ ovdánem**. Pargei pargon lii ravkkâđ já lasettid paarnij perustume njálmálii já čallum kielâ sehe kuulood meid luuhâm já čäällim kuáttá. Kielâ aicâdem já tutkâm vievâst čujotteh paarnij huámmášume saanij merhâšuumijn kielâ haamijd já ráhtusáid, tego saanijd, stavâlâid já jienâduvvâid. Paarnijd ruokâsmiteh čäällid já luuhâđ sierâdemhámásávt.

Arâšoddâdmist kevttih riges já mulsâšuvvee teevstâid. Parnijguin uápásmuveh maanġâpiälásávt párnáikirjálâšvuotân. Parnijd muštâleh mainâsijd, já sii movtjiditeh jieš keksid taid. Paarnij mainâsijd, kukkâsijd já sánâlijd viestâid dokumentisteh. Arâšoddâdmist, mii tuárjoo maanġâluuhâmtááidu, kiávtojeh sárnum paaldâst eereeb iärâsij visuaallih, auditivliih já audiovisuaallih viestah sehe teevstah.

Olgospyehtim maanġâ häämih

Arâšoddâdem pargon lii ulmemiäldásávt tuárjuđ paarnij **muusik, kuuvij, tuoijum, saanij** já **ruumâš peht tábâhtuvvee olgospyehtim** ovdánem sehe uápásmittid sii sierâ taaidâsuorgijd já kulttuurärbivuáhán. Paarnij olgospyehtimân lii luándulâš olesvâldâlâšvuotâ já olgospyehtim sierâ haamij kvaliteetlâš ovtâstitem. Taaidâlâš feerim já olgospyehtim ovdedeh paarnij oppâmhinnâid, sosiaallijd tááiduid já positiivlii jieškove sehe kiärgusvuodâid iberdid já orniđ pirâstitee maailm. Jurdâččem já oppâm tááiduh ovdáneh, ko päärnih totkeh, tulkkojeh já rähtih merhâšuumijd hárjuttâlmáin sierâlágán olgospyehtim tááiduid. Naheâ kuvâttállâđ já rähtid mielâkuuvijd lii merhâšitee meid pääрни eettisii jurdâččem ovdánmân. Kulttuurärbivuáhán, tááidun já olgospyehtim sierâ haamijd uápásmem naanood pääрни mättim meid maanġâluuhâmtááidu sehe uásálistem já vaiguttem uásisuorgijn.

Kulttuur lii tehâlâš uási pääрни identiteet. Arâšoddâdmist parnijd fáalih máhdulâšvuodâid uáinid já feerid maanġâpiälásávt taiduu já eres kulttuur. Feerimeh, moh lahteh taidui já kulttuurân, nanodeh paarnij naavcâid oppâđ, kevttid já pyevtittid kulttuur. Siämmást päärnih uáppih iberdid taiduu já kulttuurärbivyevi merhâšume já áarvu.

Olgospyehtim jieškote-uv häämih fáalih parnijd vuovijd feerid já hámâšittid maailm vuovijguin, moh láá vaigutteijeh já movtjiditteh. Taaidâlâš olgospyehtim fáálá parnijd motivistee vuovijd aiccâmij, tobdoi já kreatiivlii jurdâččem uáinojeijen tohâmân. Olgospyehtim sierâ haamijd uápásmuveh maanġâi aaicâi peht, nuuvt ete aneh ävkkín sierâlágán pargovuovijd, oppâmpirrásiid sehe aldapirráš kulttuurfalâlduv. Oppâmpirrásiid esteetlâšvuotâ, movtjiditteevuotâ, finnimnâál orroo maanġâpiälâsiid piergâseh já amnâseh sehe kelijdeijee stivrim láá merhâšitee tahheeh ko uápásmuveh olgospyehtimhaamijd.

Taaidâšoddâdem ana sistees sehe spontaan já muuneeld vuávájum toomâ. Olgospyehtim já oppâm prosesijn tiäduuvvoo keččâlem, tutkâm, rähtim sierâ mudoi hárjuttállâm já toi dokumentistem. Jyehi pääрни individuaallii olgospyehtim tuárjuh já paarnij ohtsiid kreatiivlijd prosesâid adeleh tuárvi äägi já saje. Pargei, paarnij já oovtâstpargokuoimij sierânâsmättim ävkkín anneem riggood taaidâšoddâdem.

Arâšoddâdem **muusiklii olgospyehtim** ulmen lii pyevtittid parnijd muusikliid feerimijd sehe nanodid paarnij perustume já koskâvuodâ muusikân. Paarnijd stivrejeh iälámâšlii kuldâlmân já jienâpirráš aiccâmân. Paarnij kiärgusvuodah addid muusik sehe jienâ pištem, tääsi, šuoŋâivne já vyeimi ovdáneh sierâdemhámâsii muusiklii toomâ peht. Siiguin lávluh, celkkih kukkâsijd, keččâleh

sierâlagán čuojânijd, kuldâleh muusik já lihâdeh muusik miel. Päärnih finnejeh feerimijd vuádušporkkâsist, säniryymâin já roppâčuojâtmist. Paarnijd ruokâsmiteh kevttiđ sii mielâkuvviittâs já pyehtid olgos jurduid já tobdoid, maid muusik lii ravkkâm, ovdâmerkkân mainâsij, kuuvij teikâ taansâ peht. Päärnih finnejeh meid feerimijd muusik rähtimist oovtâst sehe uceslágán muusikoovdânpyehtimij hárttállâmprosesijn já lávdâstemtilálâšvuodâi pyehtim luhostum iiloost.

Koválii olgospyehtim ulmen lii ovdediđ paarnij koskâvuodâ kovetaiđui, eres visuaallii kulttuurân já kulttuurärbivuáhán. Paarnijn lii máhđulâšvuotâ navdâšid kuuvij rähtimist sehe finniđ esteetlijd hárttâmmijd já feeriimijd taiduu paaldâst. Päärnih hárttâst sii koválii jurdâččem, aicâdem já kuuvij tulkkum maanġâpiälâsii koveolgošpyehtim vievâst. Kove rähtimtäáiduid ovdedeh maanġâi aaicâi peht sehe rähtimâin ohtâvuodâid olgošpyehtim eres haamijd. Päärnih keččâleh sierâlagán kove rähtim vuovijd, piergâsijd já amnâsijd ovdâmerkkân máálámâin, sârgumâin, huksiimâin já mediaoovdânpyehtimijd rähtimâin. Paarnijguin keččih sii jieijâs rähtim kuuvijd, taaidâtuojijd, mediasiskâldâsâid, tiinġâid sehe huksejum já luándupirrâs čuosâttuvâid. Paarnijd stivrejeh tulkkud já muštâlid sii jurduid kovâlijn viestâin. Kuuvijd kejjâdijn kiddejuh huámâšume ovdâmerkkân ivnijd, haamijd, amnâsijd, tahhei, oovdânpyehtimohtâvuotân já kuuvij ravkkâm tobdoid.

Vuávâmtäáiduid, kreatiivlii čuolmâi čuávdim, fiġnâmootoorlij tááidui, ráhtusij, amnâsij já tekniikij tubdâm sehe hammim hárttâleleh paarnijd hiäivulij kietâtyeje teknisii tyeje já tekstiiltyeje pargovuovij vievâst. Taah pargovyevih pyehtih leđe ovdâmerkkân hammim, čuoppâm, navlim, sâhhâm já kuárrum. **Tuoijum peht tábâhtuvvee** olgošpyehtim ulmen lii faallâđ paarnijd keččâlem, tutkâm, siärvuslii rähtim, feerim já hoksâm ilo sehe navdâšem porgâmist, mast jieijâs kreatiivlâšvuotâ já jiešnâälih uáinojeh. Paarnijd fáalih máhđulâšvuodâid jieš keččâlid, tutkâđ já ovtâstittiđ sierâlagán amnâsijd sehe máttâttállâđ porgâmist tárbulijd kietâtyeje tekniikijd. Päärnih finnejeh ideaid já uázžuh olâšuttiđ sierâlagán tuojijd já tiinġâid. Paarnijguin pyehtih tarkkuđ já anneeđ ävkkín sehe paarnij tuávâázžân kullee já páihâlijd kietâtyejiärbivuovijd.

Paarnijd ruokâsmiteh **sánâlii** já **rumâšlii olgošpyehtimân** ovdâmerkkân draama, taansâ já sierâdem vuovijguin. Ulmen lii, ete hárttâstah já sierah fáalih paarnijd máhđulâšvuodâ maanġâpiälâsii kielâlii já rumâšlii feerimân, olgošpyehtimân já viestâdmân. Paarnij mielâkuvviittâsâst šaddee teikâ sii feerim já aicâdem ääših kiedâvuššojeh oovtâst. Päärnih finnejeh feerimijd sehe spontaan olgošpyehtimist já oovtâst vuávâjum, olâšuttum já árvuštállum kreatiivlii prosesist. Tooimâst aneh maanġâpiälâsâvt ävkkín ovdâmerkkân párnâikirjâlâšvuodâ, sänitaiđuu, teatter sierâ haamijd, taansâ já sirkus.

Mun oovtâst iärâsijguin

Paarnij eellimpiirâs viđđán ko sij algâtteh arâšoddâdem pääihä ulguubeln. Päähä ärbivuovij, toimâmaalij, áárvui já uáinu lasseen päärnih kuáhtâjeh sierâlagán vuovijd jurdâččid já toimâđ. Arâšoddâdem pargon lii ovdediđ paarnij kiärgusvuodâid iberdiđ aldasiärvâduv maanġâhâmâsâšvuodâ já hárttállâđ tast toimâm. Tooimâ aldaneh **eettisii jurdâččem, uáinui, aldasiärvâduv moonnâmääigi, táálâá ääigi** já **puáttevuodâ** sehe **media** uáinuin. Tooimâst pyehtih kevttiđ maanġâpiälâsâvt ovdâmerkkân mainâsijd, muusik, kovetaiđuu, sierâdem, draama,

sierâlágán mediasiskáldâsâid sehe kuosijd, kolliistâlmijd já aldapirrâs tábáhtuumijd. Mun oovtâst iärásijguin -oppâm syergi tuárju eromâšávt paarnij kulttuurlii mättimân, vuáruvaikuttâsân já olgospyehtimân sehe juurdâšmân já oppâmân kullee vijđes mättim (loho 2.7).

Eettisii jurdâččem tááiđui ovdánem tuárjoo suogârdmáin parnijguin eettisijd koččâmušâid, moh láá jieškote-uv tilálâšvuodâin teikâ maid päänih smiettih. Fáádáh sáttih lohtâsid ovdâmerkkân ustevvuotân, rievtiš já puástu iärutmân, vuoigâlâšvuotân teikâ palo, soro já ilo fáddâid. Eettisiih koččâmušah kiedâvuššojeh parnijguin tienuuvt, ete sij pyehtih tubdâđ ete sij láá torvoost já tuhhiittum. Parnijguin suogârdeh meid juávhu njuolgâdusâid já toi vuáđusijd.

Arâšoddâdem **uáinušoddâdmist** ohtsii uápásmem čuosâttâhhân láá pärnijuávhus mielđi orroo oskolduvah já eres uáinuh. Parnijguin puáhtá suogârdállâđ meid vijđasubbooht oskolduvâid já uáinuid. Siämmáanáál suogârdâleh meid oskoldâhttesvuodâ. Ulmen lii ovdediđ koskânâs kunnijâtem já ibárdâs jieškote-uv uáinui kuáttá sehe tuárjuđ paarnij kulttuurlij já uáinulij identiteetij ovdánem. Parnijguin uápásmuveh sierâlágán uáinoid já toid lohtâsejee ärbivuovviđ. Luánduliih vyevih tarkkuđ uáinuid láá ovdâmerkkân ihejurâmân lohtâsejee juhleh já tábáhtumeh sehe piäiváliih tilálâšvuodâh, tego kárvudâttâm teikâ purâdem. Paarnij imâštâlmân adeluvvoo saje, já siiguin suogârdeh eellimkoččâmušâid, maid sij smiettih.

Uáinušoddâdmist pargoo oovtâstpargo huolâtteijeiguin tienuuvt, ete kuleh já kunnijâteh jieškote-uv perruu tuáváá, uáinuid já áárvuid. Uáinušoddâdem tuárju iärásij juávhus paarnij kulttuurlii mättimân, vuáruvaikuttâsân já olgospyehtimân já oppâmân lohtâsejee vijđes mättim (kj. loho 2.7).

Aldasiärváduv moonnâmääigi, tááláá ääigi já puátteevuodâ suogârdmáin čyeciš paarnij mielâstumvuodâ historjáláid aššijd sehe šiev puátteevuodâ ráhtimân. Lasseen tárkkojeh paarnij šoddâmpirrâsij maanġâhámásâšvuodâ.

Parnijd ráhtih mahđulâšvuodâid mielđieelliđ moonnâmääigi tábáhtusâid já tilálâšvuodâid. Teháliih tiäđukäldeeh láá päänih já sii persovnhistorjá, aldasiärváduv jesâneh, tiingah já pirrâseh. Lasseen puáhtá anneeđ ävkkín paarnij huolâtteijeji äššitobdo sii jieijâs kulttuurärbivyevist. Moonnâmääigán puáhtá uápásmuđ ovdâmerkkân paarnij ááhui já äijihij pärnivuođâ sierâi já muusik vievâst.

Tááláá ääigi tárkkojeh tienuuvt, ete kiedâvušeh parnijguin äigikyevdilis aášijđ, maid sij smiettih teikâ moh kiásutteh sii. Parnijguin tárkkojeh meid aldasiärváduv maanġâhámásâšvuodâ tom kunnijâtmáin. Tarkkum čuosâttâhhân lii eereeb iärásij ulmui, suhâpeelij já perrui maanġâhámásâšvuotâ. Ulmen lii šoddâdiđ paarnijd iberdiđ, ete ulmuuh láá ereslágáneh mutâ siämmáá-ärvusiš.

Moonnâmääigi já tááláá ääigi lasseen lii tehálâš suogârdid puátteevuodâ já tom, maht mij pyehtip vaiguttiđ miedes puátteevuodâ olášumán. Puátteevuodâ suogârdem puáhtá lahteđ ovdâmerkkân puáttee iveääigi sierâi teikâ jieijâs oppâmpirrâs vuávámân. Parnijguin puáhtá ovdâmerkkân ráhtiđ puátteevuodâ mielâkuvviittâsmaailmijd teikâ suogârdid puátteevuodâ tagarij ámáttij peht, moh kiásutteh paarnijd.

Arâšoddâdmist **mediašoddâdem** pargon lii tuárjuđ paarnij máhđulâšvuodâid toimâđ aktiivlávť já pyehtid̄ jieijâs olgos siärváduvâstis. Parnijguin uápásmuveh sierâ mediaid já keččâleh media pyevtitem sierâdem peht torvolijn pirrâsijn. Paarnij elimân kullee mediasiskáldâs já ton tuotâvuodâ suogârdeh oovtâst parnijguin. Siämmást hárjuttâleh ovdáneijee käldee- já mediakriittâlâšvuodâ. Paarnijd stivrejeh kevttid̄ media ovdâsvástádâslávť, nuuvť ete jieijâs já nuubij pyereestvaijeem váldoo vuotân. Mediast orroo fáádâid pyehtih kiedâvuššâđ parnijguin ovdâmerkkân lihâdemsierâin, sârgumâin teikâ draama vuovijguin.

Mun tuudhâm já tooimâm pirrâsistân

Arâšoddâdem pargon lii adelid̄ parnijđ kiärgusvuodâid aicâdid̄, ornid̄ já iberdid̄ pirrâsis. Päärnih stivrejuvvojuh tutkâđ já toimâđ luándust já rahtum pirrâsist. Arâšoddâdem tuárju paarnij **matemaatlíi jurdâččem** ovdánem sehe naanood positiivlii jurdâččem matematiik kuattâ. Arâšoddâdem ana sistees meid **pirâššoddâdem** já **teknologiašoddâdem**. Persovnlíih huámmášumeh já feerimeh, moh kuleh oppâmpirrâsâid, išedeh parnijđ iberdid̄ suijâ- já čuávumuškoskâvuodâid sehe ovdânid̄ jurdâččeijen já uáppen. Paarnij ovdáneijee táid̄u nomâttid̄ aasijđ sehe kevttid̄ sierâlágán tuáváduvâid oovded maanġáluuhâmťáid̄u.

Arâšoddâdem ulmen lii faallâđ hoksám já oppâm ilo parnijđ, kiäh láá **matemaatlíi jurdâččem** sierâ mudoin. Päärnih uápásmuveh matematiikân já ton uâsisuorgijđ konkretlii tooimâ já sierâdem peht. Päärnih stivrejuvvojuh kiddid̄ huámmášume haamijđ, meerijđ já nubástussâid, moh tiättojuh piäiváliijn tilâlâšvuodâin já aldapirrâsist. Paarnijđ movtíjditeh smiettâđ já kuvvijđ sii matemaatlíjđ huámmášuumijđ olgospyehtimâin já tarkkuumâin taid ovdâmerkkân roopâ peht teikâ sierâlágán pierġâsij já kuvvij vievâst. Parnijđ fáälih máhđulâšvuodâid luokittállâđ, verdid̄id̄ já pieijâđ ornigân aasijđ já tiingâid̄ sehe kavnáđ já pyevtittid̄ njuolgâduslijđ aasijđ já nubástussâid. Paarnijđ movtíjditeh meid oppâmpirrâsâid lohtâseijee čuolmâi kavnâmist, smiettâmist já árvuštâlmist sehe čuávdušij ucâmist.

Lohotuáváduv ovdánem tuárjoo maanġâpiälâsávť vuáruvaikuttâsliijn tilâlâšvuodâin, ovdâmerkkân nuuvť, ete sierâdem já paarnijđ kiäsutteijee amnâseh annojuh ävkkín. Paarnijđ movtíjditeh aicâdid̄ lohomeerijđ pirrâsist já ko tááid̄uh lasaneh, te lahteđ taid lohosáánán já nummeermerháid̄ táid̄uidis mielđ. Lohoráid̄utááid̄uid já nomâtem pyehtih ovdedid̄ ovdâmerkkân kukkâsij já riimij vievâst. Parnijguin keččâleh mittedem já hárjuttâleh sajadâh- já koskâvuotâtuáváduvâid ovdâmerkkân lihâdemsierâin, sârgumâin teikâ sierâlágán pierġâsij vievâst.

Sierâlágán hárjuttâsâiguin tuárjuh paarnij tile já tääsi hámâšitem. Paarnijđ movtíjditeh tutkâđ pittâid̄ já haamijđ sehe sierâdid̄ toiguin. Vâi paarnij ġeometrisâš jurdâččem naanoosm, sijján uárnejuvvojuh máhđulâšvuodâh huksid̄, puđâldid̄ já hammid̄. Äigituávádâhân uápásmeh ovdâmerkkân aicâdmâin pirrâmpeivi- já iveaigijđ.

Pirâššoddâdem ulmen lii nanodid̄ paarnij luándukoskâvuodâ já ovdâsvástádâslii tooimâm pirrâsist sehe stivrid̄ sii kilelis eellimvyevi suundán. Pirâššoddâdem ana sistees kulmâ ooláádmudo: oppâm

pirrâsist, pirâsoppâm sehe toimâm pirrâs peeleešt. Aldaluándu sehe rahtum piirâs láá sehe oppâm čuosâttuvah ete oppâmpirrâseh.

Luándust já rahtum pirrâsist vandârdem sehe pirrâs tutkâm lii tehálâš uási arâšoddâdem. Positiivlij feerimij peht pärni uáppá navdášid luándust já aldapirrâsist já suu koskâvuotâ pirrâsân naanoosm. Luándu almonijd aicâdeh jieškote-uv aicâguin já sierâ iveaaigijn. Tain savâstâleh já taid totkeh. Siämmást máttááttâleh pirrâsân lohtâseijee tuávâduvâi kevttim. Sierâ šaddo- já elleešlaajâi tubdâm hárvuttállâm naanood luándu tubdâm. Parnijguin máttááttâleh uuccâđ tiáđu aasijn, moh kiásutteh sii. Luándu puáhtá lede meid esteetlii feerim já rávhudem saje.

Päärnih stivrejuvvoje kunnijáttiđ luándu, ton šaddoid já elleid. Pirâšoddâdmist ovdedeh kilelis eellimvuáhán šoddâm sehe tast tárbulij tááiđui hárvuttállâm. Taah keevâtlâšvuodâ tááiđuh láá ovdâmerkkân luonniihánáá vandârdem, kuáhtulâšvuodâ já šešteevuodâ máttááttállâm, puurâdmân kullee ovdâsvástâdâslâšvuotâ, energia šeštím sehe luonij kepidem ovdâmerkkân tiingâi tivvoo já uđđâsistano vievâst. Siämmást päärnih stivrejuvvojeh kiddiđ huámmásume tavoi vaikuttâssáid. Lii tehálâš huolâttiđ tast, ete paarnijn lii tobdo, ete sij pasteh jieijâs tavoiguin vaiguttiđ kilelis eellimvuáhán, mutâ tienuuvt, ete sij iä taarbâš pärnin kyeddiđ liijkâs stuorrâ ovdâsvástâdâs kilelis eellimvyevi paijeentolâmist.

Teknologiašoddâdem ulmen lii movtjidittiđ parnijd uápásmuđ totkee já keččâleijee pargovuáhán. Päärnih stivrejuvvoje meid huámmášiđ pirrâs teknologia já utkáđ jieijâs kreatiivlijd čuávdušijd. Paarnijd ruokâsmiteh kojjádiđ, uuccâđ oovtâst vástâdâsâid já toohâđ juurdâpuátusijd.

Parnijguin aicâdeh aargâst orroo teknisijd čuávdušijd já uápásmuveh digitaalláid piergâsáid já heiviittâssáid sehe toi tooimân. Eromâš huámmásume kiddejuvvo mašinij já piergâsij torvolii kiávtun. Parnijd fáálih máhđulâšvuodâid olâšuttiđ jieijâs ideaid ovdâmerkkân ráhtimáin sierâ amnâsijn sehe keččâliđ sierâ piergâsij tooimâ. Päärnih movtjidittoje kuvviđ sii toohâm čuávdušijd. Čuolmah čuávdoje já luhostuumijn ilodeh oovtâst. Ulmen lii, ete paarnij persovnlíi feerim miel rávkká ibárdâs tast, ete teknologia lii ulmuu tooimâ puáđus. Tooimâst pyehtih anneeđ ävkkín aldapirrâs teknologisijd čuávdušijd, ovdâmerkkân sierâid já aargâ eres teknologisijd čuávdušijd, já tutkáđ toi toimâprinsiiđ.

Mun šoodâm, lihâdâm já ovdánâm

Mun šoodâm, lihâdâm já ovdánâm -oppâm syergi ana sistees **liihâdmân, purrâmâššoddâdmân, tiervâsvuotân** já **torvolâšvuotân** lohtâseijee uulmijđ. Arâšoddâdem pargon lii oovtâst huolâtteijeiguin huksiđ vuáđu eellimvuáhán, mii áárvust paarnij tiervâsvuodâ já pyereestvaijeem sehe oovded fyysilii aktiivlâšvuodâ. Taat oppâm syergi tuárju eromâšávt jieijâs huolâtmân já aargâ táidoid lohtâseijee vijđes máttim.

Arâšoddâdem ulmen lii movtjidittiđ parnijd **lihâdiđ** maanġapiälâsávt sehe feeriđ lihâdem ilo. Päärnih movtjidittoje olgon liihâdmân já lihâdemsierâid puoh iveaaigij. Stivrejum lihâdem lasseen aneh huolâ tast, ete paarnijn láá tuárvi máhđulâšvuodâh piäiválii jiešráđálii liihâdmân sehe siste já

olgon. Lihâdemšoddâdem kalga leđe merikoskâsâš, päärnist vyelgee, maanġâpiälâsâš já ulmemiäldâsâš. Kelijdeijee fyysilâš aktiivlâšvuotâ lii tehâlâš pääрни tiervâš šoddâmân, ovdánmân, oppâmân já pyereestvajemân. Fyysilâš aktiivlâšvuodâin uáivilduvvojeh sierâlágán já muokkintääsi peeleeest sierâtâsâsiih lihâdem vyevih, tego sierâdem siste já olgon, vandârdem sehe stivrejum lihâdempuudah. Juávhusť lihâdem oovded paarnij sosiaallijd tááiduid, tego vuáruvaikuttâs- já jieštivrimitááiduid. Fyysilâš aktiivlâšvuotâ kalga leđe luándulâš uási pääрни peeivi. Oovtâstpargoost huolâtteijeiguin päärnih movtjidittojeh lihâdiđ meid astoäáigi sierâlágán soojijn já olgon sierâlágán tiilijn.

Arâšoddâdem pargon lii ovdediđ paarnij roopâ tubdâm ja haldâšem sehe mootoorlijd vuáđutááiduid, tego täsitiäddu-, lihâdem- já piergâskiedâvuššâmtááiduid. Liihâdmist annojeh ävkkín sierâ aaicah sehe sierâlágán materiaaliijn valmâštum, liihâdmân movtjiditte piergâseh. Paarnij lihâdem pištem, intensiteet já liähtu kalga mulsâšud luándulávt. Päärnih kalgeh finniđ feerimijd ohtuu, paaráin já juávhoín liihâdmist. Arâšoddâdmist päärnih finnejeh feerimijd sierâlágán lihâdemsierâin, tego ärbivuáváliijn šiljosierâin sehe maainâs- teikâ muusikliihâdmist. Jieškote-uv iveaaigijd kalga anneeđ ävkkín tienuuvť, ete päärnih finnejeh máhđulâšvuodâid máttááttállâđ jieškote-uv iveááigán tijnpâlijd vuovijd lihâdiđ olgon.

Merikoskâsii já stivrejum liihâdmist lii tehâlâš merhâšume paarnij olesváldálii ovdánmân já mootoorlii oppâmân. Taan tiet paarnij mootoorlij tááidui vuávâlâš aicâdem lii tehâlâš. Pargeeh kalgeh vuávâđ peeivi ráhtus, sis- já olgopirrâs sehe toimâ siskáldâsâid tienuuvť, ete päärnih pyehtih maanġâpiälâsávt navdášid liihâdmist sierâ tilâlâšvuodâin. Lihâdempiergâseh kalgeh leđe paarnij kevttimnáál meid jiešráđálii lihâdem já sierâ äáigi. Arâšoddâdmist váldoo vuotân lihâdempiergâsij torvolâšvuotâ.

Purrâmuššoddâdem ulmen lii ovdediđ positiivlii jurdâččem purrâmušân já puurâdmân sehe tuárjuđ maanġâpiälâsijd já tiervâslijd purâdemtaavijd. Päärnih stivrejuvvojeh jiešráđálii puurâdmân já maanġâpiälâsii, kelijdeijee puurâdmân. Piäiváliih purâdempuudah uárnejuvvojeh huáputtes pirrâsist máttááttálmáin purâdemráávhu já šiev pevditaavijd sehe oovtâst purâdem kulttuur. Sierâ aaicâi vievâst já tutkâmáin uápásmuveh purrâmuššâid, toi algâvuolgân, háámán, ráhtusân já smakkâjiesvuodâid. Purrâmušâst savâstállám, mainâseh já lavluuh ovdedeh paarnij purrâmuššánáduv ovdánem.

Arâšoddâdmist suogârdeh oovtâst parnijguin **tiervâšvuotân** já **torvolâšvuotân** lohtâseijee aášijd. Paarnij kiärgusvuodah anneeđ huolâ tiervâšvuodâstis sehe persovnlíi hygieniastis tuárjojeh. Parnijguin savâstâleh lihâdem, vuoinâstem já šiev olmooškoskâvuodâi merhâšumeest pyereestvajemân já tiervâšvuotân. Parnijguin máttááttâleh torvolâšvuotân lohtâseijee aášijd piäiváliijn tilâlâšvuodâin. Taah pyehtih leđe iärâsij juávhusť kárvudâttâm-, purâdem-, sierâdem- sehe olgonlihâdemtilâlâšvuodah. Paarnij ahetääsi miäldâsii tiäťuänġirvuodâ seksuaallâšvuotân já rummâšân stivrejeh kunnijáttee vuovvijn. Arâšoddâdmist hárvjuttâleh aldajotoluvâst lihâdem já torvolii liihâdmân lohtâseijee njuolgâdusâid já vuovijd. Ulmen lii tuárjuđ paarnij torvolâšvuodâ tobdo, adeliđ sijnân kiärgusvuodâid pivdeđ já uuccâđ iše sehe toimâđ torvolávt sierâlágán tilâlâšvuodâin já pirrâsijn.

4.6 Kielân já kulttuurân lohtâseijee târkkilistee uáinuh

Aneh, ete arâšoddâdemvuávám vuádušijn kielân já kulttuurân lohtâseijee uáinuh kyeskih jyehi páárnán, kote uásálist arâšoddâdmân. Paarnij mulsâšuvvee kielâliih já kulttuurliih tuávááh já kiârgusvuodáh uáinojeh siärváduv positiivlávtt riggodeijen. Kielâ- já kulttuurtiäduhlii arâšoddâdmist kielah, kulttuureh já uáinuh čonâseh uáassin arâšoddâdem ubâlâšvuodâ.

Arâšoddâdemlaavâ mielh kieldâ kalga huolâttiđ tast, ete pärni puáhtá finniđ arâšoddâdem pärni eenikiellân orroo suomâ-, ruotâ- teikâ sâmikielân. Seevvimkielâ kevttee páárnán puáhtá adelid arâšoddâdem seevvimkielân. Arâšoddâdem puáhtá adelid meid romanikielân.⁹⁸ Arâšoddâdmist pyehtih kevttiđ meid eres kielâid, kuás tot ij hiâjusmit arâšoddâdemvuávám vuádušijn asâttum uulmij juksâm. Talle kalga huolâttiđ meid paarnij eenikiellân orroo suomâ-/ruotâkielâ tááidu ovdánem tuárjumist. Pargei, huolâtteijei já sierâ kulttuursiärváduvâi koskâsii oovtâstpargooin ovdedeh paarnij já perrui kulttuurärbivyevi jotkum já tuárjuh paarnij máhđulâšvuodâ čäittiđ jieijâs kulttuurvuáid. Kyevt- já maanġâkielâlijn pirrâsijn paarnijd ruokâsmiteh vuáruvaikkutâsân.

Arâšoddâdmân uásálisteh pärnih, kiáh sárnuh eenikiellân sehe **ruotâkielâ** já **suomâkielâ**. Tai kyevtkielâlij paarnij ovdánem sehe identiteetij ovdánem tááhust lii tehálâš, ete kuohtuuh kielah tuárjojeh já paarnijd movtijditeh toi kiävtun.

Sâmipaarnij arâšoddâdem eromâš ulmen lii nanodiđ paarnij sâmmilii identiteet já tiäđulâšvuodâ jieijâs kulttuurist sehe adelid paarnijd máhđulâšvuodâ máttááttállâđ sâmmilijđ ärbitiäđuud já - tááiduid. Sâmmiliih láá algâaalmug, mon vuoigâdvuodâin jieijâs kielân já kulttuurân lii asâttum vuáduulaavâst⁹⁹. Toimâst annoo ävkkín aldapiirâs sehe oovtâstpargo huolâtteijeiguin já sâmisiärváduvváin. Talle ko arâšoddâdem uárnejuvvoo monni kuulmâ sâmikielân, ton eromâš ulmen lii nanodiđ kielâ ovdánem, iberdem já kevttim. Ulmen lii lasettiđ paarnij kiârgusvuodâid toimâđ sâmikielâlii pirrâsist, oppâđ sâmikielâ ja sâmikielân. Pargeeh nanodeh säämi kielâ- já kulttuurärbivyevi siäilum oovtâstpargoost huolâtteijeiguin.

Romanpaarnij arâšoddâdem eromâš ulmen lii nanodiđ paarnij positiivlii identiteetovdánem já tiäđulâšvuodâ jieijâs historjást já kulttuurist sehe lasettiđ paarnij uásálâšvuodâ ohtsâškoddeest. Lasseen tuárjuh paarnij kielâlii ovdánem oovtâstpargoost paarnij huolâtteijeiguin já romanisiärváduvváin. Máhđulâšvuodâi mielh paarnijd uárnejuvvojeht tilâlâšvuodáh kevttiđ já oppâđ romanikielâ. Pargeeh nanodeh romanij kielâ- já kulttuurärbivyevi siäilum oovtâstpargoost huolâtteijeiguin.

Seevvimkielâ kevttee paarnij arâšoddâdem puáhtá olâšuttiđ jo-uv seevvimkielâlii juávhust teikâ juávhust, kost láá seevvimkielâliih já sarnum kielâ kevttee pärnih. Seevvimkielâ puáhtá leđe pärni eenikielâ, vuosâkielâ teikâ nubbe kielâ. Seevvimkielâ kevttee pärnih sâttih leđe peljitemeh, kuullâmváduhliih teikâ tagareh, kiáh kuleh. Seevvimkielâlii arâšoddâdem ulmen lii tuárjuđ já

⁹⁸ Arâšoddâdemlaahâ 8 § já HE 40/2018 vp, s. 88-89 sehe seevvimkielâlaahâ (359/2015)

⁹⁹ Suomâ vuáduulaahâ (731/1999) 17 § 3 moom.

nanodiđ paarnij kielâ- já kulttuuridentiteet tienuuvt, ete sijjân adeluvvoo máhđulâšvuotâ kevttid já oppâđ syemmilii teikâ suomâruátálie seevvimkielâ oovtâstpargoost huolâtteijeiguin. Ulmen lii meid lasettid paarnij kiärgusvuodâid toimâđ sierâlágán kielâpirrâsijn sehe nanodiđ syemmilii teikâ suomâruátálie seevvimkielâlie olgospyehtim já seevvimrááju.

Arâšoddâdmist tuárjuh maanġâpiälâsávt **viereskielâlij** já **maanġâkielâlij** paarnij kielâtááidü sehe kielâ- já kulttuuridentiteetij já jieštobdo ovdánem. Suomâ-/ruotâkielâ tááidü ovdánem ovdedeh ulmemiäldâsávt já pedagogisávt vuávájum vuovvijn kielâlij tááidüi já kiärgusvuodâi uásisuorgijn paarnij táárbui já hinái mielđ. Maanġâpiälâsij vuáruvaikuttâstiilij já oppâmpirrâsij vievâst parnijđ fáälih máhđulâšvuodâid kevttid já oppâđ suomâ-/ruotâkielâ nubben kiellân sierâlágán šoddâdem- já máttáattemtiilijn. Suomâ-/ruotâkielâ oppâm vuolgâsaijeen lii argâeellim konkreetlâš kielâ já ton olgospyehtimrááju. Kielâ iberdem- já pyevtittemtááidüi ovdánem čonâseh nubijdis. Pärni finnee kiärgusvuodâid huámmâšuumij ráhtimân sehe jieijâs jurđáččem, tobdoi já uáivilij olgospyehtimân vuovvijn, mii heivee tilâlâšvuotân já sunjin olssis. Uási paarnijn uápásmuveh syemmilii kulttuurân já suomâ-/ruotâkielân eskân ko sij puátih arâšoddâdmân. Päärni kielâ ovdánmân lohtâseijee suomâ-/ruotâkielân uápásmem já máttááttállâm ij koolgâ paldâlistid arâšoddâdmist adelemnáál torjui (loho 5). Huolâtteijeid muštâleh syemmilii arâšoddâdemtoimâ uulmijn, siskâldâsâin já vuovijn. Huolâtteijeiguin savâstâleh perruu kielâlie pirrâsist, kielâvaljiimijn, maanġâkielâlij já -kulttuurlij identiteetij hámmejuumeest sehe eenikielâ teikâ -kielâi ovdánem mudoin já merhâšuumest. Arâšoddâdem tuárju päärni siärvádume syemmilii ohtsâškoodán.

Parnijđ uárnejuvvojeh máhđulâšvuodâi mielđ tilâlâšvuodâh kevttid já oppâđ meid jieijâs eenikielâ teikâ jieijâs eenikielâid. Jieijâs eenikielâ sehe suomâ-/ruotâkielâ oppâm nubben kiellân huksee vuádu paarnij toimâlie kyevt- já maanġâkielâlâšvuotân. Ovdâsvástádâs paarnij jieijâs eenikielâ teikâ jieijâs eenikielâi já kulttuur siäilutmist já oovdedmist lii vuosâsaajeest perruin. Táárbu mielđ savâstâlmijn huolâtteijeiguin kiävttoo tulkkâ, mii visâsmit tom, ete kuohtuuh peleh addiittâleh.

Kyevtkielâlâš arâšoddâdem

Kyevtkielâlie arâšoddâdem ornim vuáđuduvá kieldâ teikâ priivaat tuáimee miäradâsân. Kyevtkielâlie arâšoddâdem ulmen lii anneeđ ävkkín paarnij aarrâđ kielâoppâm herkkivuotâpaje nuuvt ete fáälih parnijđ maanġâpiälâsub kielâšoddâdem ko táválávt. Parnijđ fáälih tilâlâšvuodâid oppâđ kielâid já kevttid taid toimâlávt já sierâdemhámásávt. Siämmást ráhtoo vuádu juátkojeijee kielâi oppâmân. Ulmen lii, ete toimâ maanġâkielâlie pirrâsist rávkkâ paarnij kielâlie sahhiivuodâ já keččâlemhaalu. Meid maanġâlágâneh kulttuureh kuáhtâjeh luándulávt návť uárnejum arâšoddâdmist.

Kyevtkielâlâš arâšoddâdem juáhhoovijđâsub já käärzib arâšoddâdmân. Käärzib kyevtkielâlie arâšoddâdem ulmen lii ravkkâđ paarnij moovtâ já positiivlie jurđáččem kielâi kuáttá. Vijdes kyevtkielâlie arâšoddâdmist viggeh adelid parnijđ kiärgusvuodâid toimâđ kyevt- teikâ maanġâkielâlie pirrâsist.

Vijdes kyevtkielâlâš arâšoddâdem

Päikkieennâmlij kielâi aarrâđ tievâslâš kielâlâvgum arâšoddâdmist

Ruotâkielâlii kielâlávum puáhtá orniđ suomâkielâlii arâšoddâdmist já suomâkielâlii kielâlávum ruotâkielâlii arâšoddâdmist. Lasseen sehe suomâ- já ruotâkielâlii arâšoddâdmist puáhtá orniđ sâmiikielâlii kielâlávum. Päikkieennâmlij kielâi aarrâd tievâslâš kielâlávum lii ohjelm, mii álgá arâšoddâdmist já juátkoo vuáđumáttáattâs loopân. Arâšoddâdem kielâ, ovdâmáttáattâs já škoovlâ máttáattâskielâ sehe nubbe päikkieennâmlâš kielâ teikâ sâmiikielâ hâmmejeh ubâlâšvuodâ. Arâšoddâdem olâšuttoo enâmustáá kielâlávumkielân. Paarnij eenikielâ teikâ eenikielâi tááiđui ovdânem tuárjoo oovtâstpargoost paaihijn ja huolâtteijeiguin. Toimâst viggeh toos, ete jieškote-uv pargee kiávttá systemaatlávt tuše oovtâ kielâ: jo-uv kielâlávumkielâ teikâ kielâ, main arâšoddâdem lii uárnejum. Päärnih movtjidittojeh kielâlávumkielâ kiávttun, mutâ sist kalga leđe máhđulâšvuotâ addiittállâđ meid eenikielân. Ulmen lii kiärgusvuotâ sirdâšud kielâlávumgin olâšuttum ovdâmáttáattâsân já ain ovdâskulij vuáđumáttáattâsân.

Eres vijdes kyevtkielâlâš arâšoddâdem

Eres vijdes kyevtkielâlii arâšoddâdmist uási toimâst (ucemustáá 25 %) olâšuttoo mottoom eres kielân ko arâšoddâdemlaavâst asâttum arâšoddâdem kielân. Motomeh päärnih sâttih sárnuđ tom kielâ sii eenikiellân. Toimâ vuávájuvvoo tienuvvt, ete jieškote-uv kielâjuávuhuh finnejeh kielâ ovdânmân tárbulii torjuu. Juávhuin sâttih leđe meid päärnih, kiäid kuábbáagin arâšoddâdmist kevttum kielâ ij lah eenikielâ. Arâšoddâdem uárnejeeje kuorâttâl ääši mielđ savâstâlmâin huolâtteijein, ete kuás tággáár orniistállâm tuárju päärnih ovdânem.

Kyevtkielâlii arâšoddâdmist toimâ vuávájuvvoo nuvvt, ete kuovttijn kielâin olâšuttum arâšoddâdmist šadda ubâlâšvuotâ, mast kuohtuuh kielah láá mielđi já ovdâneh kuulood pargei myensteristem já paarnij aktiivlii toimâ peht. Jis máhđulâš, te jieškote-uv pargee kiávttá tuše oovtâ teikâ nube kielâ aktiivlâvt. Päärnist kalga leđe máhđulâšvuotâ addiittállâđ meid eenikielân, suomâ-teikâ ruotâkielân. Päärnih movtjidittojeh kuohtui kielâi kiávttun. Ulmen lii kiärgusvuotâ sirdâšud jo-uv kyevtkielâlii teikâ suomâ-/ruotâkielâlii ovdâmáttáattâsân ja vuáđumáttáattâsân.

Kääržib kyevtkielâlâš arâšoddâdem

Kielâriggodum arâšoddâdem

Kielâriggodum arâšoddâdem uáivild arâšoddâdem, mast vuálá 25 prosenttid toimâst uárnejuvvoo merikoskâsávt já vuáválávt miinii eres ko arâšoddâdemlaavâst miäruštállum arâšoddâdem kielân. Ulmen lii tuárjuđ kielâi oppâm, movtjidittiđ paarnijd já toohâđ kielâvaljimijd maangâpiälâsubbon. Lasseen ulmen puáhtá leđe sirdâšem kielâriggodum teikâ eres kyevtkielâlii ovdâ- já vuáđumáttáattâsân teikâ eres vuovvijn toledum kielâi máttáatmân.

Kielâpiervâl

Kielâpiervâltoimâ uáivild arâšoddâdmist toimâ, mast nanoduvvoo paarnij tiäđulâšvuotâ jieijâs kulttuurist já fäalih máhđulâšvuodâ oppâđ uhkevuálásii ucceeblovokielâ teikâ algâalmug kielâ, mii sarnuu perrust teikâ suuvâst. Kielâpiervâltoimâ prinsiipeh pyehtih leđe kielâlávum nálásiih.

4.7 Ääših, moh meriduvvojeh páihálávt

Páihálii arâšoddâdemvuávámist tárkkilistojeh čuávvooh pedagogisii tooimâ ulmeh já prinsiipeh nuuvt, ete váldojeh huámmášumán paarnij ahe já ovdánem sehe sierâ toimâhaamij jiešvuodah. Pedagogisii tooimâ uulmijd já siskáldâsâid sierâ toimâhaamijn pyehtih tárkkilistiđ páihálijn vuávámijn.

Páihálii arâšoddâdemvuávámist valdâluvvojeh já tárkkilistojeh

- pedagogisii tooimâ vuávám já olášuttem prinsiipeh sehe čuávum já árvuštállâm vyevih
- arâšoddâdem pedagogisii dokumentistem prinsiipeh já vyevih
- maanġâpiälásij pargovuovij valjim ja kevttim stivrejeijee prinsiipeh
- vyevih, moh tuárjuh paarnij sierâdem inklusiivlij prinsiipeh miel
- oppâm suorgij ulmeh já siskáldâsah
- paarnijd kiásutteijee aašij já sii uásálâšvuodâ huámmášumán vâldim vyevih pedagogisii tooimâ vuávámist já olášutmist
- jieškote-uv kielâ- já kulttuurjuávhui arâšoddâdem olášuttem
- kyevtkielâlii arâšoddâdem olášuttem, jis tot uárnejuvoo
- vieres- já maanġâkielâlii paarnij suomâ-/ruotâkielâ oppâm tuárjum
- perru kielâvaljimijd já eenikielâ tuárjumân lohtâseijee oovtâstpargo já vyevih.

5. Päärni toorjâ

Arâšoddâdmân uásálistee päärnist lii vuoigâdvuotâ finniđ almos, pehtilittum tâi eromâš torjuu tienuuvvt, ko arâšoddâdemlaavâst lii asâttum¹⁰⁰. Olmââigásii, individuaallávt čuosâttum já pääрни táárbui miäldásii torjuin ovdedeh pääрни ovdánem, oppâm já pyereestvaijeem. Siämmást estih pääрни čuolmâi lasanem já muttum maanġâhámásâžžân sehe riiskâ olgoštud.

Torjuu ornim vuolgâsaijeen láá pääрни naavcah sehe oppâmân, ovdánmân já pyereestvajemân lohtâseijee táárbuh. Päärni kuldâleh suu ave já ovdánem miel. Arâšoddâdmist toorjâ šadda pääрни individuaalláid tárboid västidmist sehe siärvuslijn já oppâmpirrásáid lohtâseijee čuávdusijn. Arâšoddâdmist huolâtteh tast, ete jyehi päärnist lii tobdo, ete sun lii tuhhiittum tagarin ko sun jieš lii sehe juávhu jesânin. Movtjiditmáin pääрни já addelmáin sunjin máhđulášvuodâid feeriđ luhostume tuárjuh pääрни positiivlii jieškove ovdánem. Päärni tarbâšem torjuu já tooimâid čäälil peivikiäjust tâi peerâpeivitipšoost orroo pääрни arâšoddâdemvuávámân.

5.1 Prinsiipeh já ovdâsvástádâsah, moh stivrejeh torjuu ornim

Arâšoddâdem uárnejijee¹⁰¹ lii kenigâs adelid páárnán suu tarbâšem torjuu peivikiäjust tâi peerâpeivitipšoost. Päärni torjuu tárbu árvuštálloo já toorjâ uárnejuvvoo ájättálhánáá. Toorjâ arâšoddâdmist uárnejuvvoo almos, pehtilittum já eromâš toorjân inklusiivlij prinsiipij miäldásávt. Jyehi päärnist lii vuolgâsaajeest vuoigâdvuotâ finniđ torjuu jieijâs pärnijuávhus sierâlagán njebžilis ornimijguin. Jis pääрни torjuu táárbuh tom vääti, te päärnist lii vuoigâdvuotâ uásálistid arâšoddâdmân uccâjuávhus tâi sierânâsjuávust.

Päärni tááhust lii tehálâš, ete toorjâ juátkoo systemaatlávt arâšoddâdem já ovdâmáttáttâs ääigi sehe talle ko pääрни vuálgá vuáđumáttáttâsân.

Torjuu ornim já olášuttem ovdâsvástádâsah

Arâšoddâdem uárnejijee meerrid torjuu ornim vuáválášvuodâin, olášutmist, toimâvuovijn já árvuštálmist peivikiäjust já peerâpeivitipšoost. Arâšoddâdem uárnejijee čuávu já árvuštâl adelemnáál torjuu vaiguttem já rijttám.

Arâšoddâdem uárnejijee meerrid oovtâstpargoráhtusijn, ovdâsvástádâsâin já toimâvuovijn, moh lohtâseh huolâtteijeguoin porgâmnáál oovtâstpaargon sehe maanġâ syergi oovtâstpaargon. Maanġâ syergi oovtâstpargo uásild merideh meid pargojuávu sierâ tuáimeiguin torjuu orniimist. Jis arâšoddâdem uárnejijee pivdá, te sosiaal- já tiervâsvuodâhuolâttâs äššitobdeeh kalgeh uásálistid árvuštállám tohâmân, jis torjuu tárbu árvuštállám tom vääti¹⁰².

¹⁰⁰ Arâšoddâdemlaahâ 15 a §

¹⁰¹ Kieldâ, kieldâovtástume tâi priivaat palvâluspyevitteijee, kj. loho 1.1

¹⁰² Arâšoddâdemlaahâ 15 d §

Arâšoddâdem uárnejeejêe västid tast, ete päänri vuoigâdvuotâ finniđ arâšoddâdem sierânâsmáttáatteijee palvâlusâid sehe arâšoddâdmân uásálistem vaattâm tulkkum- já išedempalvâlusâid já išeniävuid olášuvá¹⁰³.

Miärádâs pehtilittum já eromâš torjust sehe toorjâpalvâlusâin taha arâšoddâdem ornimovdâsvástádâsâst orroo kieldâ¹⁰⁴. Jis koččamušâst lii priivaat palvâluspyevtitteijee pyevtittem arâšoddâdem, te miärádâs taha palvâluspyevtitteijee iävtuttâsâst arâšoddâdem toimâsaje sajadâhkielâ.

Jis torjuu tarbâšeijee pârni uásálist eenâb ko oovtâ arâšoddâdem uárnejeejêe¹⁰⁵ arâšoddâdmân, te torjuu kalga vuáváđ, olášuttid já árvuštállâđ oovtâstpargoost¹⁰⁶.

Torjuu táarbu árvuštállâm, torjuu adelem sehe toimâkulttuur já toimâvuovij ovdedem kuleh oles pargoviehân sii škovliittâs, pargokuuvij já ovdâsvástádâsâi miel.

Toimâsaje hovdá västid arâšoddâdmist adlemnáál kvaliteetlii torjust, ton olášuumeest já pargovievâ ääigi tääsist orroo mättimist paarnij torjuu táarbuid västideijee vuovvijn¹⁰⁷. Hovdá huolât tast, ete pargoviehâ vuáváá päänri torjuu uáassin päänri arâšoddâdemvuávám. Vuávájum toorjâ árvuštálloo päänri táarbui miel, ucemustáá ohtii ivveest.

Päänrist lii vuoigâdvuotâ arâšoddâdem sierânâsmáttáatteijee palvâlussâid já máttáattâsân, jis suu torjuu tárbu tom váátá. Sierânâsmáttáatteijee uásálist päänri torjuu táarbu, toorjâtoimâi já toi olášuttem vuávámân já árvuštálmân táarbu miel. Sierânâsmáttáatteijee adalem toorjâ puáhtá leđe pârnikuáhtâsâš já/tâi juávhus olášuttemnáál máttáattâs¹⁰⁸. Toorjâ puáhtá leđe kiärdulâš, uási- tâi olesáigâsâš. Tom puáhtá olášuttid siämmáá-áigâsâš máttáattâssân tâi ohtsâsmáttáatmin päänri juávhu máttáatteijein. Sierânâsmáttáatteijee äššitubdâmuš annoo ävkkín meid pargovievâ já huolâtteijei konsultismist¹⁰⁹. Arâšoddâdem máttáatteijen já/tâi arâšoddâdem sierânâsmáttáatteijen tohálâš olmooš lii ovdâsvástádâsâst päänri arâšoddâdemvuávámân čäällimnáál torjuu vuávámist já olášuttem árvuštálmist.

Peerâpeivitipšoo västid juávhus paarnij torjuu olášutmist. Torjuu vuávám já árvuštállâm puáhtá toohâđ oovtâstpargoost arâšoddâdem máttáatteijen já/tâi sierânâsmáttáatteijen¹¹⁰. Jis päänri hiätu tom váátá, te puáhtá oovtâstpargoost huolâtteijen savâstállâđ, ete pârni sirdâšuvá peivikiäčun vâi sun finnee torjuu, maid taarbâš.

Arâšoddâdmist pyehtih leđe pârni- tâi juávkkukuáhtâseh išedeijeeh¹¹¹, kiäi pargon lii tuárjuđ päänri tâi paarnijd juávhus sehe toohâđ máhđulâžžân sii uásálistem tooimân. Taat puáhtá meid tãrguttid ovdâmerkkân tom, ete išedeijee iššeed eres paarnijd, ko arâšoddâdem máttáatteijee tuáimá torjuu tarbâšeijee parnijn já puáhtá vuáruvaikuttâstilán päänri individuaalláid ulmijd lohtâseijee

¹⁰³ Arâšoddâdemlaahâ 15 c §

¹⁰⁴ Arâšoddâdemlaahâ 15 e §

¹⁰⁵ Kieldâ, kieldâovtâstume tâi priivaat palvâluspyevtitteijee, kj. lovo 1.1

¹⁰⁶ Arâšoddâdemlaahâ 15 b §

¹⁰⁷ Arâšoddâdemlaahâ 31 §

¹⁰⁸ Arâšoddâdemlaahâ 15 c §

¹⁰⁹ Arâšoddâdemlaahâ 15 d §

¹¹⁰ Arâšoddâdemlaahâ 15 c §

¹¹¹ Arâšoddâdemlaahâ 35 já 38 §

pedagogisijd siskáldâsâid.

5.2 Oovtâstpargo torjuu ääigi

Arâšoddâdem uárnejuvvo oovtâstpargoost tienuvvt, ete jyehi pärni finnee jieijâs ovdánem já táárbui miäldásii šoddâdem, máttááttâs já tipšo sehe torjuu, maid sun taarbâš¹¹². Pärni toorjâ váátá tuáimee páiháliih oovtâstpargoráhtusijd já siärvuslij toimâvuovij ovdedem.

Oovtâstpargo parnij ja huolâtteijei

Huolâtteijee já arâšoddâdem pargovievâ juohhum tiätu päärnist já suu táárbuin lii vuolgâsaje arâdis já kelijdeijee torjuu addelmân. Huolâtteijei savâstâleh pärni vuoigâdvuođâst torjui, torjuu ornim tehâlijn prinsiiijn sehe páárnán adlemnáál torjust já torjuu olâšuttem haamijn. Pärni uásálist oovtâstpaargon ulmemiäldásijn, jieijâs ahan já ovdánemmuodon hiäivulijn vuovvijn. Pärni kuldâleh já suu uáivil váldoo huámmâšumân.¹¹³

Huolâtteijei váldoo ohtâvuotâ tállán, ko päärnist iteh ovdánem teikâ oppâm hástuseh teikâ pargein rávkká huolâ pärni pyereestvajemist. Huolâtteijei adeluvvoo tiätu páárnán kyeskee aášij kiedâvušmist, tiäđui finniimist já tai luovâtmist sehe syeligâsâst tolâmist.¹¹⁴ Táárbu miel savâstâlmijn kiävttoo tulkkâ. Pärni torjuu olâšuttem uulmijd puáhtá juksâđ pyeremustáá talle, ko puoh uásipeleh uásálisteh oovtâstpaargon.

Pärni puáhtá finniđ torjuu meid eres parnijd já perruid kyeskee palvâlusâi peht. Lii tehâlâš, ete páiháliih paarnij já perrui palvâlusah hámmejehe ulmemiäldásii ubâlâšvuođâ pärni torjuu orniiimist.¹¹⁵

Maangâ syergi oovtâstpargo

Maangâ syergi oovtâstpargo stivree pärni hiäđu vuosâsajasâšvuotâ. Oovtâstpaargovuovijd já prinsiiijid kalga sooppâđ párnáiravviittuvvâin, párnáisuojâlmâin, šoddâdem- já peerâravviittuvvâin já eres sosiaaltoomâ palvâlussâin toi tilâlâšvuođâi várás, main ráđádâleh paarnij aášijn teikâ väätih virgeomâhái uásálistem. Maangâ syergi oovtâstpargo olâšuttoo vuosâsaajeest huolâtteijee mietâmâššâin. Oovtâstpargo porgâdijn kalga nuávdittiđ syeligâsâst tolâmân já tiäđui loonotmân kyeskee njuolgâdusâid¹¹⁶.

Arâšoddâdem uárnejuvvo meid spesialpyecceetipšo ooleest. Arâšoddâdempalvâlusâi já pyecceeviäsu teikâ eres västideijee pele koskâsii oovtâstpaargin visásmiteh arâšoddâdem jotkum pärni iälšu já vajo miäldâsávt. Eromâšávt kiddejehe huámmâšume pärni torvolij olmoškoskâvuotâi siäilumân.

¹¹² Arâšoddâdemlaahâ 15 a §

¹¹³ Arâšoddâdemlaahâ 15 d §, 4. moomeent

¹¹⁴ Arâšoddâdemlaahâ 40–41 §

¹¹⁵ Arâšoddâdemlaahâ 7 § já HE 40/2018 vp, s. 87-88

¹¹⁶ Arâšoddâdemlaahâ 40 - 42 §

Pärni puáhtá vâdis vâdulâšvuodâ tâi puácuvuodâ tiet tarbâšid kuhedum oppâkenigâsvuodâ¹¹⁷. Miärâdâs kuhedum oppâkenigâsvuodâ aalgâtmist tahhoo iânâáš ovdil ko oppâkenigâsvuotâ álgá. Päärni huolâtteijei kalga adelid ääigild tiäđu kuhedum oppâkenigâsvuodâ olâšutmân lohtâseijee aášijn. Kuhedum oppâkenigâsvuotân lohtâseijee miärâdâsâin já olâšuttem muulsâiävtuin meriduvvoo Ovdâmáttááttâs máttááttâsvuávám vuádušijn¹¹⁸.

5.3 Torjuu olâšuttem arâšoddâdmist

Arâšoddâdmân uásálistem lii šiev vuáđu pärni ovdánmân, oppâmân já pyereestvajemân. Vaigâdvuodâid estih muuneeld pedagogisijn orniistâlmijguin já sierâlágán pargovuovijguin. Toid kuleh iärâsij juávhusst vuávâlâš tooimâ sierânittem, juávhuvi njebžilis nubâsmittem já oppâmpirrâsij muttem. Čielgâ peivioornig já piäivâlij tooimâi rytmâ tuárjuh puoh paarnijd. Päärnân miäruštâlloo hiäivulumos torjuu tääsi¹¹⁹ já torjuu häämih¹²⁰ torjuu adelem prinsiiij miäldâsâvt, jis kvaliteetlâš pedagogiik ij västid pärni individuaallâid tárboid. Arâšoddâdem torjuu häämih uáivildeh pärni tarbâšem pedagogisijd, ráhtuslijd já tipšolijd toorjâtoomâid. Aalgâ pärni torjuu naanoodmân puáhtá puáttid juávhu pargein, huolâtteijest tâi eres äššitobdein.

Päärnist lii vuoigâdvuotâ finnid torjuu hiäivulii torjuu tääsist tállân, ko torjuu tárbu lii hoksâjum. Päärni torjuu finnim ij vaadâ talhâstiedâlii diagnoos tâi eres ciälkkámuš tiervâsvuodâhuolâttâsâst tâi sosiaalhuolâttâsâst. Päärnist lii meid vuoigâdvuotâ torjuu palvâlussâid já išeniävvoid torjuu táarbu miel¹²¹. Arâšoddâdem uárneijee västid tain toorjâtoomâin já išeniävvin, maid pärni taarbâš jieijâs uásálistmân arâšoddâdmân. Tágáreh láá ovdâmerkkân

- liihâdmân já eres fyysilâš toimâid lohtâseijee ornimeh, tego jorreestovlistielâseh já kaithááh tâi
- pärni kommunikaation, uáinun, kulon, liihâdmân tâi eres fyysilii tárbut lohtâseijee išeniävuh, tego kommunikistem tuárjoo sierah, digitaallih heiviittâsah, speelah tâi jienâkirjeh.

Arâšoddâdmist kevttimnâál torjuu tääsih láá almos toorjâ, pehtilittum toorjâ já eromâš toorjâ. Torjuu taasij kooskâst sirdâšuveh njebžilâvt já torjuu tääsi árvuštâlloo ain tábâhtus miel. Pehtilittum tâi eromâš torjuu iähtun ij lah, ete pärni lii vistig finnim torjuu, mii kulá sierâ táásán. Pehtilittum tâi eromâš torjuu finnee pärni kalgeh vâldid huámmašumân peivikiäju já peerâpeivitipšo pargei meereest¹²².

¹¹⁷ Vuádu máttááttâs laahâ (1214/2020) 2 § 3 moomeent.

¹¹⁸ Ovdâmáttááttâs máttááttâsvuávám vuáduseh 2014, loho 5.5 Eromâš toorjâ

¹¹⁹ Arâšoddâdemlaahâ 15 a §

¹²⁰ Arâšoddâdemlaahâ 15 b §

¹²¹ Arâšoddâdemlaahâ 15 c §

¹²² Arâšoddâdemlaahâ 35 já 38 §

Almos toorjâ

Päärnist, kote uásálist arâšoddâdmân, lii vuoigâdvuotâ finnið suu individuaallii ovdánem, oppâm tâi pyereestvaijeem váttee almos torjuu tállân, ko torjuu tárbu itá, uáassin arâšoddâdem vuáðutooimâ. Almos toorjâ olášuttoo pääрни jieijâs juávhust.

Almos toorjâ lii vuossâmuš vyehti västidið pääрни torjuu tárbui. Almos toorjâ šadda ovtâskâs torjuu haamijn, ovdâmerkkân ovtâskâs pedagogisijn čuávdusijn sehe toorjâtoomâin, moiguin tilán vaigutteh nuuvt arâdis muddoost ko máhđulâš. Pääрни toorjâ pištá uánihub ääigi já/tâi lii intensiteet peeleeest hiäjub ko verdid pehtilittum já eromâš torjui. Pääрни individuaalláid torjuu tárboid västideh kevttimâin ovdâmerkkân hiäivulijd materiaaliid, piergâsijd, máttááttâsohjelmijd tâi uásiáigásii torjuu, maid sierânâsmáttáátteijee addel.

Almos toorjâ ij vaadâ haldâttâhmiärádâs adelem, peic torjuu adeleh ain ko torjuu tárbu itá. Almos toorjâ uárnejuvvo arâšoddâdem máttáátteijee já eres pargovievâ oovtâstargoost. Máhđulijn toorjâpalvâlusâin, tego tulkkum- já išedempalvâlusâin já išeniävuin, tahhoo haaldâtlâš miärádâs¹²³.

Pehtilittum toorjâ

Arâšoddâdmist páárnán kalga adelið torjuu individuaallávt já siärvuslávt vuávájum pehtilittum toorjân, ko almos toorjâ ij rijttáá. Toorjâ lii intensiteet peeleeest vuáimálab já individuaallub ko almos toorjâ. Toorjâ adeluvvo uánihis ääigi tâi tienuuvt, ete tot juátkoo kuhheeb ääigi, pääрни individuaallij táárbui mielð já tom algátteh tállân ko torjuu tárbu itá. Pehtilittum toorjâ adeluvvo nuuvt kuhháá ko pärni taarbâš tom.

Pääрни torjuu pehtiliteh vuáváámâin torjuu já lasseetmâin olášuttemvuovijd tâi naanoodmâin taid. Toorjâ šadda kiärdulijn já siämmáá ääigi olášuttemnáál maanġâin torjui haamijn. Olmâ ääigi adelum pehtilittum toorjâ iästá muuneeld tom, ete pääрни torjuu táárbuh šaddeh maġeláá maanġânálâsubbon.

Pääрни máhđulii maajeeb diagnoos tâi vajoiditem algáttem ij pyevti kevttið torjuu finnim iähtun¹²⁴. Pehtilittum torjuu addelmist tahhoo haldâttâhmiärádâs¹²⁵.

Eromâš toorjâ

Arâšoddâdmist páárnán kalga adelið torjuu individuaallávt vuávájum eromâš toorjân, ko almos toorjâ tâi pehtilittum toorjâ ij rijttáá. Eromâš torjuu puáhtá adelið váádu, puácuvuodâ, ovdánem ájánem tâi eres, merhâšitteht toimânaavcâ vyeledeijee pääрни oppâm já ovdánem torjuu táárbu tiet.

¹²³ Arâšoddâdemlaahâ 15 c §

¹²⁴ HE 148/2021 vp, s. 32

¹²⁵ Arâšoddâdemlaahâ 15 e §

Eromâš toorjâ lii pehtilumos arâšoddâdmist adelemnáál torjuu tääsi. Jis pääрни torjuu tárбу tom váátá, te torjuu puáhtá algáttiđ njuolgist eromâš torjuu tääsist.

Päärnist lii vuoigâdvuotâ finniđ eromâš torjuu tállân ko torjuu tárбу itá. Eromâš toorjâ šadda maanġain torjuu haamijn já toorjâpalvâlusâin, já lii juátkojeijee já olesáigásâš. Eromâš torjuu addelmist tahhoo haldâttâhmiärádâs¹²⁶.

Torjuu häämih

Torjuu sierâ häämih kiávttojeh puoh torjuu taasijn pääрни torjuu táárбу miel¹²⁷. Torjuu haamijd puáhtá olášuttiđ siämmáá-áigásávt tállân, ko torjuu tárбу itá, uássin arâšoddâdem vuáðutoimâ. Arâšoddâdem pargovuovijd já oppâmpirrâsijd mutteh pääрни individuaallij táárбу miel. Toorjâtoomah vuávâjuvvojev pedagogisávt tienuuvt, ete pääрни uásálâšvuotâ, vuoigâdvuotâ oppâđ já toimâđ uássin viärdásâšjuávhu olášuveh pääрни hiäđu miel. Päärni toorjâ puáhtá anneeđ sistees **pedagogisijd, ráhtuslijd já tipšolijd** torjuu haamijd.

Päärni toorjâ uárnejuvvoo uássin arâšoddâdem piäiválii tooimâ. Pärnijuávhu stuáruduv hammiidijn váldojeh huámmášumán torjuu tarbâšeijee paarnij hiäđu, torjuu tárбу já tääsi sehe tot, ete arâšoddâdmân asâttum uulmijd puáhtá juávhusť juksâđ.

Pedagogisâš torjuu haamijd kuleh kiärdulij tooimâi sehe páárnán čielgâ já muuneeld uápis peiviriitmâ ráhtim. Päärni torjui kuleh iärásij juávhusť sensitiivliih já juksâmnáál vuáruvaikuttâs- já kommunikistemvyevih. Táġáreh pyehtih leđe sárnum sajanpieijee kommunikistemvyevih, tego sevimeh, koveh tâi sierâlágán teknologisiih čuávduseh. Päärni tárбoid västidem váátá arâšoddâdem pargein ohtsii já systemaallij pedagogisij já sierânâspedagogisij pargovuovij já vuáháduvâi kevttim. Pedagogisii torjuu haamijd kuleh meid arâšoddâdem tooimâ vuávám, aiccâm, dokumentistem já árvuštállâm.

Päärni individuaallijn táárбуin šaddee, sierânâspedagogisijd vuáháduvâid puáhtá vuáváđ, heiviittiđ já olášuttiđ jo-uv oovtâ pääрни, uccâ juávhu tâi oles pärnijuávhu ohtsâš toimân. Arâšoddâdem inklusiivlii árvuvuáđu miäldásávt pedagogisii torjuu vuávámist ja olášutmist kalga vuosâsaajeest kevttiđ toimâvuovijd, main pääрни tarbâšem toorjâ olášuvá viärdásâšjuávhu uássin.

Ráhtusláid torjuu haamijd kulá pääрни torjuu táárбу aiccâmân já ton olášutmân lohtâseijee pargei mättim já sierânâspedagogii mättim lasettem. Ráhtusliih torjuu häämih láá meid juávhu pärnimere ucedem sehe pargei miärán já/tâi ráhtusân lohtâseijee čuávduseh sehe toi muttem pääрни torjuu táárбу miel¹²⁸. Juávhu pargoviehâráhtus puáhtá nanodiđ ovdâmerkkân arâšoddâdem sierânâsmáttáatteijein. Pärnimere ucedem vievâst mutteh pargei já paarnij koskâvuotálovo tienuuvt, ete pääрни torjuu puáhtá vuávámij miel olášuttiđ já arâšoddâdmân asâttum uulmijd puáhtá juávhusť juksâđ. Lasseen arâšoddâdmân uásálistem vaattâm tulkkum- já išedempalvâlusah,

¹²⁶ Arâšoddâdemlaahâ 15 e §

¹²⁷ Arâšoddâdemlaahâ 15 b §

¹²⁸ Arâšoddâdemlaahâ 35 § 2 mom. já 38 § 2 moomeent

išeniävui kevttim, estâttesuodâ huámmášumán väldim sehe uccâ- tâi sierânâsjuávku pyehtih leđe päänri tarbâšem ráhtusliih torjuu häämih.

Tipšolii torjuu häämih uáivildeh vuáháduvâid já toimâvuovijd, main västideh päänri tarbâšem tiipšon, aitârdâsân já iššeedmân. Päänri tiervâsvuodâtipšoliih táárbuh váldojeh huámmášumán uáassin tipšolii torjuu haamijd. Taah pyehtih leđe ovdâmerkkân päänri kuhesáigásij puácuvuodâi tiipšon, táálhudmân, purrâmušvááljun já liihâdmân lohtâseijee išedem táárbuh já išeniävuh. Sosiaal- já tiervâsvuodâhuolâttâs äššitobdeiguin pargeh oovtâstpargo ovdâmerkkân arâšoddâdem pargovievá stivrim já konsultaatio uásild.

Arâšoddâdem toimâsoojijn árvuštâleh ain tábâhtus mielh, ete puáhtá-uv talhâstipšo tâi puácuvuodâ tipšo olášuttiđ uáassin pännijuávhu vuáđutoimâ. Jyehi päänri puotâ tahhoo päänri tile olesárvuštállâm. Päänri talhâstipšo tâi puácuvuodâ tipšo ij sorjo arâšoddâdemlaavâ miäldásii torjuu tääsist, peic tipšo adeluvvoo torjuu tääsist peerusthánnáá päänri táárbu mielh.

Torjuu pedagogisiih, ráhtusliih já tipšoliih toimâveviih kalgeh leđe päänri hiäđu já torjuu táárbu miäldásiih, já tain kiävttoo páihálâš já tábâhtuskuáhtásâš kuorâttállâm. Ovdâmerkkân päänri išeniävui kiävtu tâi išedem vuáváádijn kalga vuosâsaajeest ornid taid toorjâtoimâid tienuuvt, ete pännri lii viärdâsâšjuávhu uási já mielh siämmáá tiileest já tilâlâšvuodâin nube pännijuávhoiin.

5.4 Päänri torjuu árvuštállâm

Arâšoddâdem päänri toorjâ árvuštálloo puoh torjuu taasijn¹²⁹. Päänri torjuu táárbu sehe torjuu rijttám árvuštâleh táárbu mielh, mutâ kuittâg ucemustáá ohtii ivveest ovdâmerkkân päänri arâšoddâdemvuávám târhistem ohtâvuodâst tâi jis torjuu tárpu tâi oppâmpirâs muttoo. Päänri torjuu táárbu árvuštállâm proosees puáhtá älgid arâšoddâdem pargei toohâm aiccâmij vuáđuld. Meid huolâtteijee, párnáiravviittuv tâi sosiaal- já tiervâsvuodâhuolâttâs pargoviehâ puáhtá toohâđ alguu.

Torjuu adelem olesvuodâ tarkkuudijn árvuštâleh ain jieškote-uv päänri puotâ, ete moh čuávduseh pyeremustáá olášuteh päänri hiäđu. Päänri uáivil já tuoivuuh váldojeh huámmášumán já huolâtteijein pargoo oovtâstpargo, ko árvuštálloo torjuu tárpu, toorjâtoimâh já olášuttem¹³⁰.

Arâšoddâdem sierânâsmáttáatteijee uásálist päänri torjuu árvuštálmân táárbu mielh. Sosiaal- já tiervâsvuodâvirgeomâhááh uásálisteh árvuštállâm tohâmân arâšoddâdem uárnejeijee pivdemist, jis árvuštállâm váátá meid eres ko arâšoddâdem pargei pedagogisii äššitubdâmuš torjuu táárbu árvuštálmân já torjuu čuávdusij vuáđđun.

5.5 Päänri arâšoddâdemvuávám torjuu ääigi

¹²⁹ Arâšoddâdemlaahâ 15 a já d §

¹³⁰ Arâšoddâdemlaahâ 15 d § já 20 §

Päärni tarbâšem toorjâ ađai torjuu tääsi, häämih já toi olášuttem sehe toid lohtâseijee ovdâsvástádâsah já pargojuáhu čállojeh pääрни arâšoddâdemvuávámân¹³¹. Ton ráhtimist já árvuštálmist västid arâšoddâdem máttáatteijen toháláš olmooš já/teikâ arâšoddâdem sierânâsmáttáatteijee oovtâstpargoost eres pargeiguin já pääрни huolâtteijein. Pargoviehâ pargon lii tuárjuđ huolâtteijee já pääрни uásálistem vuávám ráhtimân já árvuštálmân. Ulmen lii toimâđ ohtsâšibárdâsâst paarnijn já huolâtteijein. Päärni uáivil váldoo čielgâsin já váldoo huámmášumán, ko vuávám ráhtoo já tot árvuštáalloo (loho 1.3).

Torjuu tárbu já olášuttem árvuštáalloo já vuávám tárhistuvvoo táárbu mielđ ucemustáá ohtii ivveest tâi ko torjuu tárbu muttoo¹³². Tooimâ uulmij juksâm čäälih pajas já uulmijđ mutteh vâi toh västideh pääрни muttum torjuu táárbu. Vuávámist kalga oinuđ, jis torjuu tárbu já tooimah láá nuuhâm. Torjuu tárbu árvuštáalloo ain ko pärni aalgât ovdâmáttááttâs. Ovdâmáttááttâsân uásálistee pääрни šoddâm já oppâm torjust meriduvvoo ovdâmáttááttâs máttááttâsvuávám vuádušijn. Ovdâmáttááttâs tievâsmittee arâšoddâdem uásild máhđuláš torjuu kalga heiviittiđ oohtân ovdâmáttááttâsâst adelemnáál torjuin já čäälliđ pääрни arâšoddâdemvuávámân.

Ovdil pehtilittum tâi eromâš torjuu algâttem pääрни arâšoddâdemvuávámân čálloo máhđulij tolebáá olášuttum toorjâtoimâi já toi vaiguttem árvuštállâm. Árvuštállâm ana sistees valdâlem toorjâtoimâin, toi vaikuttâs árvuštálmist já oovdedmist sehe vuáduštâsâid tast, magareh torjuu tooimah išedeh pääрни já moh pyeremusávt olášuteh individuaallávt pääрни hiáđu.¹³³

Päärni arâšoddâdemvuávám annoo, ko tahhoo haaldâtláš miärádâs adelemnáál pehtilittum tâi eromâš torjust tâi toorjâpalvâlusâin¹³⁴. Jis pääрни torjuu tárbu lii árvuštállum pääрни arâšoddâdemvuávámist, ta árvuštállâm kalga vâldiđ huámmášumán ko adeluvvoo pehtilittum tâi eromâš torjuu haaldâtláš miärádâs tâi miärádâs toorjâpalvâlusâin. Päärni arâšoddâdemvuávám peividuvvoo haaldâtlâi miärádâs siskáldâs miäldâsávt.

Ko pärni finnee arâšoddâdmist torjuu, suu arâšoddâdemvuávámân čálloo lovvoost 1.3 valdâlum lasseen čuávvoov aášijđ:

Pedagogisiih torjuu häämih

- arâšoddâdempeeivi ráhtusân já peiviriitmân lohtâseijee čuávduseh
- oppâmpirrâsâid lohtâseijee čuávduseh
- tárbuliih sierânâspedagogisiih vyevih
- vuáruvaikuttâs- já kommunikistemvyevih, ovdâmerkkân sevimij já kuuvij kevttim
- vyevih, maht pärni piäsá viärdâsâšjuávhu tooimâ uássin, ovdâmerkkân estâttesuodâ huámmášumán vâldim.

Rááhtusliih torjuu häämih

¹³¹ Arâšoddâdemlaahâ 15 d § já 23 §

¹³² Arâšoddâdemlaahâ 15 d § já 23 §

¹³³ HE 148/2021 vp, s. 34

¹³⁴ Arâšoddâdemlaahâ 15 e §

- torjuu olášutmân lohtâseijee máttim já sierânâspedagogisii máttim nanodem
- pargei miärán já juávkkuráhtusân lohtâseijee čuávduseh
- pärnijuávhu stuárudâhân já juávkkuráhtusân lohtâseijee čuávduseh
- tulkkum- já išedempalvâlusah sehe išeniävui kevttim
- uccâ- tâi sierânâsjuávkku tâi eres tárbulâš juávkkuhäämi
- arâšoddâdem sierânâsmáttáatteijee uási- tâi olesáigásâš máttááttâs tâi konsultaatio.

Tipšoliih torjuu häämih

- vuáduštipšon, aitarâdâsân já išseedmân lohtâseijee vyevih
- tiervâsvuođâtipšoliih táárбуh, ovdâmerkkân pärni kuhesáigásij puácvuođâi tiipšon, talkkâsáid, purrámušvááljun já liihâdmân lohtâseijee išedem já išeniävuh.

Torjuu vaattâm oovtâstpargo já palvâlusah

- oovtâstpargo parnijn já huolâtteijein
- pärni torjuu olášuttem ovdâsvástádâsah
- sierânâsâššitobdei palvâlusâi kevttim
- sosiaal- já tiervâsvuođâhuolâttâs sehe eres äššitobdei adelem stivrim já konsultistem
- máhđulij fievridmij orniistâlmeh já ovdâsvástádâsah.

Torjuu vaikuttâs árvuštállâm

- torjuu táárбу, rijttâm já olášume čuávvum
- toorjâtoomâi vaikuttâsâi árvuštállâm, árvuštállâm vuáđuld toohâmnáál juurdâpuátuseh já toomah sehe árvuštállâmáigimudoh.

Lasseen pärni arâšoddâdemvuávámân čállojeh máhđuliuh sosiaal- já tiervâsvuođâpalvâlusah, tego pärni finnim vajoiditem, jis tot lii tehálâš pärni arâšoddâdem ornim uáinust¹³⁵.

5.6 Miärádâs pehtilittum já eromâš torjust sehe toorjâpalvâlusâin

Páárnán adelemnáál pehtilittum tâi eromâš torjust tâi toorjâpalvâlusâin kalga arâšoddâdem uárneijeje toohâđ ájättâlhánnáá haldâttâhmiärádâs, mii vuáđuduvá torjuu táárбу árvuštállâm¹³⁶. Haldâttâhmiärádâsmonâttâlmist nuávdittuvvoo haldâttâhlaahâ. Ovdil miärádâs toohâm arâšoddâdem uárneijeje kalga kuullâđ pärni huolâtteijee tâi eres lavâlii ovdâsteijee¹³⁷. Meid

¹³⁵ HE 148/2021 vp, s. 35

¹³⁶ Arâšoddâdemlaahâ 15 e §

¹³⁷ Haldâttâhlaahâ 34 §

huolâtteijee puáhtá uuccâđ pehtilittum tâi eromâš torjuu páárnán¹³⁸. Haldâttâhmiärádâs taha arâšoddâdem ornimvástádâsâst orroo kieldâ, já miärádâs lii tuáistáázân vyeimist. Miärádâsân kalga lahteđ väidimčujottâs, tastko huolâtteijee puáhtá uuccâđ toos nubástus väidimáin¹³⁹. Miärádâs kalga ain vuáđustállâđ¹⁴⁰. Haldâttâhmiärádâs nubásmittoo tâi komettuvvoo, jis torjuu tárbu muttoo¹⁴¹.

Pehtilittum já eromâš torjuu miärádâsâst mainâšeh já merideh čuávuvoo aášijn:

- torjuu haamijn
- arâšoddâdem toimâpääihist
- toorjâpalvâlusâin¹⁴².

Jis pääрни torjust iä toovâ pehtilittum tâi eromâš torjuu miärádâs, te talle toorjâpalvâlusâin tahoo sierâ haldâttâhmiärádâs. Miärádâsâst mainâšeh já merideh čuávuvoo aášijn:

- toorjâpalvâlusah¹⁴³.

Arâšoddâdemlaavâ olán kullee priivaat arâšoddâdmist orroo pääрни haldâttâhmiärádâs taha palvâluspyevtitteijee iävtuttâsâst arâšoddâdem toimâpääihi soijimkieldâ¹⁴⁴. Ko pärni finnee arâšoddâdem uástupalvâlussân hahhum arâšoddâdmist, te haldâttâhmiärádâs taha arâšoddâdem ornimovdâsvástádâsâst orroo kieldâ. Meid palvâlusseeddâl miedettâm kieldâ taha torjui kyeskee haldâttâhmiärádâs.¹⁴⁵

Pääрни arâšoddâdem puáhtá ornid eenâb ko ohtâ arâšoddâdem uárneijee. Jis pärni uásálist kyevti sierâ kieldâ ornim arâšoddâdmân ovdâmerkkân vuáruaassâmtilleest, te haldâttâhmiärádâs taheh sierâ kuohtuuh kieldah. Talle arâšoddâdem uárneijeiin lii kenigâsvuotâ toimâđ torjuu vuáváámist, olášutmist já árvuštálmist oovtâstpargoost pääрни hiäđu miäldásávt. Jieškote-uv tuáimee taha haldâttâhmiärádâs jieš.

Haldâttâhmiärádâs pehtilittum tâi eromâš torjust tâi toorjâpalvâlusâin kalga olášuttiđ tállân. Miärádâs puáhtá olášuttiđ ovdil ko lii laavâvyeimi. Olášutmist ovdil ko miärádâsâst lii laavâvyeimi lii tehálâš merhâšume riehtitorvo tááhust. Miärádâssâin ij pyevti meridiđ pääрни sosiaal- já tiervâsvuodâpalvâlusâin, tego tálhudemvajoiditem išeniävuin tâi vâdulâšpalvâluslaavâ miäldâsijn palvâlusâin já toorjâtoimâin.

Pääрни torjuu tárbu, rijttám já olášume árvuštálojeh táárbu miel (kj. loho 5.4). Haldâttâhmiärádâs nubásmittoo tâi komettuvvoo, jis torjuu tárbu muttoo pääрни arâšoddâdemvuávám târhistem tâi eres árvuštállâm ohtâvuodâst.

¹³⁸ HE 148/2021 vp, s. 35

¹³⁹ Arâšoddâdemlaahâ 62 §

¹⁴⁰ Haldâttâhlaahâ 34, 45 § 1 moomeent, 47 § já arâšoddâdemlaahâ 15 a §

¹⁴¹ HE 148/2021 vp, s. 36

¹⁴² HE 148/2021 vp, s. 34

¹⁴³ Arâšoddâdemlaahâ 15 c já e §

¹⁴⁴ Arâšoddâdemlaahâ 15 e §

¹⁴⁵ HE 148/2021 vp, s. 30

5.7 Ääših, moh meriduvvojeh páihálávt

Páihálii arâšoddâdemvuávámist meriduvvojeh já valdâluvvojeh arâšoddâdmist adelemnáál torjuu ornimvyevih peivikiäjust já peerâpeivitipšoost.

Páihálii arâšoddâdemvuávámist valdâluvvojeh

- pääрни torjuu ornim stivrejejee páiháliih prinsiipeh já vyevih
- pääрни torjuu táárbu árvuštâlmân lohtâsejee vyevih já ovdâsvástádâsah
- torjuu olášuttem arâšoddâdmist: pedagogisiih, ráhtusliih já tipšoliih torjuu häämih
- pääрни arâšoddâdemvuávám tievâsmittem torjuu uáinust lovo 5.5 miäldásávt, vuávám ráhtimân já árvuštâlmân lohtâsejee páiháliih ovdâsvástádâsah já vyevih.
- vyevih oovtâstpargoost, mii pargoo parnijguin já huolâtteijeiguin torjuu ääigi
- maanġâ syergi oovtâstpargo, ovdâsvástádâsah já pargojuáhu sierâ tuáimei kooská torjuu orniimist sehe torjuu vaikuttásâi čuávumist já árvuštâlmist
- toimâ sirdâsemudoin já tiäđusirdemân lohtâsejee vuáhâdುವah arâšoddâdem ääigi ja talle ko vuálgá ovdâmáttááttâsân
- pehtilittum já eromâš torjuu sehe toorjâpalvâlusâi haldâttâhmiärádâsmonâttâlmeh (huolâttejee já pääрни kuullâm sehe miärádâs ráhtim, nubâsmittem já komettem).

Almos toorjâ

- almos torjuu keevâtlâš ornim
- oovtâstpargo, ovdâsvástádâsah já pargojuáhu sierâ tuáimei kooská
- oovtâstpargo huolâttejeijn já paarnijn
- monâttállâmvyevih já oovtâstpargo paarnijn já huolâttejeijn pääрни arâšoddâdemvuávám ráhtimist já almos torjuu orniimist.

Pehtilittum toorjâ

- pehtilittum torjuu keevâtlâš ornim
- toimâvyevih pääрни pehtilittum torjuu aalgâtmist, olášutmist já meerridmist
- pääрни arâšoddâdemvuávám ráhtimân, árvuštâlmân já täärhistmân lohtâsejee monâttâlmeh
- oovtâstpargo, ovdâsvástádâsah já pargojuáhu sierâi tuáimei kooská pääрни arâšoddâdemvuávám ráhtimist, pehtilittum torjuu orniimist sehe torjuu vaikuttásâi čuávumist já árvuštâlmist
- monâttállâmvyevih máhđulij äššitobdeeciälkkámušâi kiävtust
- monâttállâmvyevih já oovtâstpargo paarnijn já huolâttejeijn pääрни arâšoddâdemvuávám ráhtimist já pehtilittum torjuu orniimist.

Eromâš toorjâ

- eromâš torjuu keevâtlâš ornim

- oovtâstpargo, ovdâsvástádâsah já pargojuáhu sierâ tuáimei kooskâ pääрни arâšoddâdemvuávám ráhtimist, eromâš torjuu orniimist sehe torjuu vaikuttâsâi čuávumist já árvuštálmist
- monâttállâmvyevih máhđulij äššitobdeeciálkkámušâi kiävtust
- monâttállâmvyevih já oovtâstpargo paarnijn ja huolâtteijein pääрни arâšoddâdemvuávám ráhtimist, eromâš torjuu orniimist sehe torjuu vaikuttâsâi čuávumist já árvuštálmist
- kuhedum oppâkenigâsvuođâ ooleest orroo paarnij puotâ pääрни stivrejum kuhedum oppâkenigâsvuođâ olán já maangâ syergi oovtâstpargo prosesist
- oovtâstpargo eres arâšoddâdmáin já ovdámáttááttâssáin sehe eres oovtâstpargo, sierâ tuáimei ovdâsvástádâsah já pargojuáhu
- oovtâstpargo huolâtteijein já paarnijn
- toimâvyevih, ko merideh joskâđ eromâš torjuu já toorjâ juátkoo pehtilittum tâi almos toorjân.

Arâšoddâdemlaavâst asáttum torjuu häämih

- torjuu keevâtlâš ornim
- oovtâstpargo, ovdâsvástádâsah já pargojuáhu sierâ tuáimei kooskâ
- huolâtteijein já páárnán tiedeetmân já huolâtteijein já paarnijn porgâmnáál oovtâstpaargon lohtâsejee toimâvyevih.

Páihálie arâšoddâdemvuávámist miäráshveh tulkkum- já išedempalvâlussáid sehe išeniävvoid lohtâsejee haaldâtljij vuáháduvâid arâšoddâdem uárnejejee meridem vuovvijn.

6. Arâšoddâdem, mii vuáđuduvá muulsâiävtulii pedagogiikân teikâ eromâš uáinun

Puoh arâšoddâdmist nuávditteh laavâst, sopâmušâin já täin vuáðusijn arâšoddâdmân asâttum almolijd uulmijd já toimâprinsiipijd. Taah ulmeh já toimâprinsiipeh kyeskih meid muulsâiävtulii pedagogiikân teikâ eromâš uáinun vuáđuduvvee arâšoddâdmân.

Arâšoddâdem uárnejee puáhtá faallâđ arâšoddâdempalvâlus, mii vuáđuduvá muulsâiävtulii pedagogiikân teikâ eromâš uáinun. Tágáreh láá ovdâmerkkân Steiner-, Montessori-, Freinet- já Reggio Emilia -pedagogiikah teikâ tiätu-uáinun vuáđuduvvee arâšoddâdempalvâlus.

Talle ko huolâtteijee väljee párnâsis muulsâiävtulii pedagogiikân teikâ eromâš uáinun vuáđuduvvee arâšoddâdempalvâlus, kalga huolâttiđ tast, ete huolâtteijee finnee tuárvi tiäđu tooimâ sierânâsuulmijn já áárvin.

6.1 Ääših, moh meriduvvojeh páihálávt

Muulsâiävtulii pedagogiikân teikâ eromâš uáinun vuáđuduvvee páihálâš arâšoddâdemvuávám puáhtá leđe jiešvuodâlâš, mutâ tot ij pyevti leđe ruossâlâš arâšoddâdmân kyeskee lahâaasâtmâin teikâ arâšoddâdemvuávám vuáðusijguin.

Arâšoddâdem uárnejee meerrid já valdâl vuávámist toos lasseen, mii vuáðusâššikirjeest ovdil meriduvvoo,

- ete moh láá muulsâiävtulii pedagogiikân teikâ eromâš uáinun lohtâseijee arâšoddâdem árvuvuáđu, pedagogisijd prinsiipijd já čuávdušijd tievâsmittee uáinuh
- ete maht taah uáinuh puátih uáinusân arâšoddâdem toimâkulttuurist, pargovuovijn já pedagogisii tooimâst.

7. Tooimâ árvuštállâm já ovdedem arâšoddâdmist

Tooimâ árvuštállâm ulmen lii tuárjuđ arâšoddâdemlaavâ já arâšoddâdemvuávámij olášuttem sehe arâšoddâdem ovdedem. Arâšoddâdemlaavâ mielđ arâšoddâdem uárnejeeje kalga árvuštállâđ ton adelem arâšoddâdem sehe uásálistiđ tooimâs olgopiälásii árvuštálmân.¹⁴⁶ Arâšoddâdem tooimâ árvuštállâm kalga leđe vuáválâš já merikoskâsâš. Systemaatlâš árvuštállâm váátá uárnejeejest tuáimee árvuštállâmvuávám. Árvuštállâm vievâst ovdedeh arâšoddâdem kvaliteet, merkkejeh tooimâ nanoduvâid já pajedeh oovdân ovdedemtuárvid já ovdedeh tooimâ.

7.1 Pedagogisii tooimâ árvuštállâm já ovdedem

Pedagogisii tooimâ árvuštállâm ulmen lii arâšoddâdem ovdedem sehe paarnij ovdánem já oppâm hinái pyeredem¹⁴⁷. Páihálii arâšoddâdemvuávám já páärni arâšoddâdemvuávám olášuttem čuávuvum, merikoskâsâš árvuštállâm já ovdedem láá taan pargo uási. Arâšoddâdem toimâ árvuštálloo ja ovdeduvvoo aalmuglii tääsi sehe uárnejeeje-, ohtâđâh- já ohtâgâstääsi uáinuin.

Aalmuglii tääsi árvuštállâm pargon lii tuárjuđ arâšoddâdem uárnejeejeid árvuštálmân já kvaliteethaldâšmân kyeskee aášijn. Aalmuglii tääsi árvuštálmeh palváleh arâšoddâdem ovdedem páihálávt, kuávlulávt já vâldikodálávt¹⁴⁸. Árvuštállâmtiäđuid puáhtá anneeđ ävkkín meid aalmugijkoskâsijn viärdádâlmijn.

Arâšoddâdem uárnejeeje čuávu já árvuštâl merikoskâsávt arâšoddâdemvuávámijđ já toi olášume sierâ toimâhaamijn. Arâšoddâdem uárnejeeje meerrid monâttállâmvuovijn, moh kiävtojeh uárnejeeje- já ohtâđâhtääsi árvuštálmist. Lii tehálâš, ete páihálijn merideijein, huolâtteijein sehe arâšoddâdem pargein lii ääigításásâš tiätu arâšoddâdem olášumeest já ton kvaliteetist. Kuávdášlijđ árvuštállâmpuátusijđ kalga almostittiđ¹⁴⁹. Uárnejeeje- já ohtâđâhtääsi árvuštállâm lii kuávdášlâš uási arâšoddâdem jođettem já ovdedem páihálávt. Parnijđ já sii huolâtteijeid kalga ornid máhđulâšvuodâ merikoskâsávt uásálistiđ arâšoddâdem árvuštálmân¹⁵⁰.

Pargei ulmemiäldásâš já vuáválâš jiešárvuštállâm lii kuávdášlii sajattuvâst arâšoddâdem kvaliteet paijeentolámist já oovdedmist. Árvuštállâm čuosâttâhhân puáhtá leđe eereeb iärásij pargei vuáruvaikuttâs parnijguin, juávhu tubdâmušah, pedagogisiih pargovyevih, tooimâ siskáldâs teikâ oppâmpirrâseh. Páärni torjuu (loho 5) olášume lii tehálâš árvuštállâm čuosâttâh.

Ohtâgâstääsi árvuštállâm meerhâš paarnij arâšoddâdemvuávámij olášume árvuštállâm. Páärni arâšoddâdemvuávám olášume lii tehálâš árvuštállâđ ain ovdil ko tot peividuvvoo tai uđđâ ráhtoo. Árvuštállâm ohtâvuodâst páärni, huolâttejeeje já pargeeh suogârdeh jieijâs uásild, ete maht oovtâst

¹⁴⁶ Arâšoddâdemlaahâ 24 §

¹⁴⁷ Arâšoddâdemlaahâ 24 §

¹⁴⁸ Laahâ aalmuglii škovlim árvuštállâmkuávdáást (1295/2013) 1 §

¹⁴⁹ Arâšoddâdemlaahâ 24 §

¹⁵⁰ Arâšoddâdemlaahâ 20 §

čallum tooimâ ulmeh já sopâmušah láá valdum huámmášumán já maht toh láá olášum arâšoddâdem tooimâst. Pääрни torjuu árvuštállâm lii mielđi pääрни arâšoddâdemvuáváámist. Taat árvuštállâmpargo valdâluvvoo tärhibeht lovvoost 5.

Arâšoddâdemvuávám vuáđusijn, jieškote-uv lovo loopâst orroo ääših, moh meriduvvojeđ páihálávt, stivrejeđ páihálii arâšoddâdemvuávám ráhtimist sehe ton árvuštállâm vuáváámist já olášutmist. Arâšoddâdem uárnejejee täärhist arâšoddâdemvuáváámis já pyereed ton kvaliteet já toimâm. Lasseen páiháliih táárбуh já ovdedempargo puátuseh stivrejeđ árvuštállâm.

7.2 Ääših, moh meriduvvojeđ páihálávt

Páihálii arâšoddâdemvuáváámist tärkkilisteh vuáđusijn valdâlum arâšoddâdem tooimâ árvuštállâm prinsiiпijđ já vuáhâduváid. Lasseen páihálii arâšoddâdemvuáváámijn merideh já valdâleh, ete maht

- arâšoddâdemvuávám olášume čuávvoo, árvuštálloo já ovdeduvvoo systemaatlávt arâšoddâdem sierâ toimâhaamijn
- pääрни torjuu olášume čuávvoo, árvuštálloo já ovdeduvvoo systemaatlávt peivikiäjuin ja peerâpeivitipšoost
- noreh já aneh ävkkín kvaliteet paijeentolâmist já pyereedmist macättâs, mii lii finnejum parnijñ, huolâtteijein já eres oovtâstpargopeelijñ
- árvuštâlmist finnejum tiäđuh annojeđ ävkkín arâšoddâdempalvâlusâi joođeetmist já oovdedmist
- árvuštállâm teháliih puátuseh almostittojeđ.